M. K.
746.

DB
932
.4
S92S9

SZEKFŰ GYULA

MIT VÉTETTEM ÉN?

– KI GYALÁZTA RÁKÓCZIT? –

BUDAPEST
DICK MANÓ KIADÁSA
VII., ERZSÉBET-KÖRUT 12

SZEKFŰ GYULA

MIT VÉTETTEM ÉN?

– KI GYALÁZTA RÁKÓCZIT? –

SEEN BY
PRESERVATION
SERVICES
DATE.....1995

DICK MANÓ KIADÁSA BUDAPEST
ERZSÉBET-KÖRUT 12

LIBRARY
NOV 3 1970
UNIVERSITY OF TORONTO
DB
932
.4
S9259

HAP NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

ELŐSZÓ

Két éve, hogy egy napilap felfedezte az én könyvemet, a „Számüzött Rákóczit". Két éve, hogy néhány névtelen ember, névtelen ujságcikkekben, a Rákóczi-*gyalázás* tényálladékát mutatta ki könyvemben. Állitásuk bizonyitására idézeteket hoztak, melyeket könyvemből önkényesen, az értelem megcsonkitásával, válogattak ki, saját céljaikra megrostáltak és a hiányzó érveket szövegferditésekkel pótolták. Én magam tiltakoztam mind a vád, mind a megtévesztő bizonyitási mód ellen, de nem állván rendelkezésemre a nagyközönséghez szóló organum, szükkörü tudós folyóiratokba irt két védőiratom kellő visszhang és hatás nélkül hangzott el. Hasonló eredménytelenséggel léptek fel a vádak ellen a magyar történetirás hivatott munkásai, előbb egyenkint, majd imponáló tömegben bocsátván ki szózatukat a müvelt magyar olvasóközönséghez.

Mindez nem használt. A gyalázás rágalma beette magát a közönség széles rétegeibe és én sulyosan érzem immár két év óta a hazafiatlanságnak, nemzetietlenségnek és a magyar érzelmek megvetésének szörnyü vádjait. A Rákóczi védelmével takarózó hajsza csak pillanatonként szünetel, folyton megujuló erővel terjeszti ráfogásait a tájékozatlan emberek között, akik becsületességükben nem is sejtik, hogy a vádak rendszerré vált silány szócsavarásból, legtöbb-

nyire pedig vakmerő valótlanságokból táplálkoznak. A megpróbáltatások között egyetlen vigasztalásom pályatársaimnak, a magyar történettudósoknak sympathiája, amit annál nagyobbra kell becsülnöm, mivel a végletes hajsza következtében nem csekély lelki függetlenség és bátorság szükséges ahhoz, hogy bárki is mellettem nyilatkozzék. A rágalom, természetéből folyó következetességgel, mindenkit megmar, aki csak utjába merészkedik állani. Nem kimél tudományban és tanitásban megőszült tisztes tudósokat, de nem kiméli legelső magyar kulturintézményünket sem, melynek bölcsőjénél Pázmány Péter állott, s melynek hazafiatlansága — ha igaz volna — a magyar nemzeti müveltség utolsó óráját jelentené. Mindenki megkapja a maga részét a magyar földön nagy bőségben termő közéleti sárból, aki csak egyetlen lépést is tesz a hajszával ellenkező irányban.

Ezek a jelenségek adták most kezembe a tollat. Kötelességemnek tartom kisérletet tenni a nemzet jobb részének felvilágositására. Közérthetően kimutatom, hogy a Rákóczi-gyalázás nem valóság, hanem pár agyvelőnek rosszindulatu szüleménye, melyeknek a gyalázás vádjára és az ebből következő Rákóczi-védelemre szükségük volt. Kimutatom, hogy a Rákóczi-kultusz templomát nem én, hanem Herosztrateszek boritották lángba azért, hogy a gyujtogatás gonosz munkája után a sötétből előkuszszanak és az oltás érdemét maguknak szerezzék meg. A vádak és könyvem illető helyeinek párhuzamos közlésével bebizonyitom, hogy a Rákóczi-gyalázó adatok nem az én munkámból valók, hanem kegyelettelen és beteg képzeletü fejek gyártották azokat nem az én tönkretételemre —

óh nem! arra én kicsiny és egyedülálló ember vagyok — hanem izgalmak keltésére és a saját dicsőségükre!

Ez az én első és utolsó kísérletem, hogy a könyvemhez fűződő jelenségek kimerítő és oknyomozó tárgyalásával felvilágosítsam a gondolkodó embereket, akik szemüket látásra, fülüket hallásra használják. Jól tudom, a közvélemény nem egyhamar fog a mérges lázból kigyógyulni. Naponkint tizezrek olvasták és hitték el a vádakat — hisz *írva* voltak! — tizezrek, akiktől nem kívánhatom, hogy egyszeriben befogadják könyvem tanulságait. Megelégszem, ha a *jobb lelkü* emberek belátják a mozgalom alaptalanságát. Erős a meggyőződésem, hogy megérem az Igazság diadalát.

Ha pedig korábban kellene elköltöznöm ebből a földi világból, erről a szép és gyülölködő magyar földről — legyen meg az Ő akarata!

Szivemben nincs gyülölség, mikor ezeket irom. Ellenzőim gonosz irásait harag és boszuvágy nélkül teregetem ki magam elé és lassu kritikával boncolom szét, akárcsak egy régi latin kéziratot, mely nékem sem nem árt, sem nem használ. Nem gyülölöm őket. Tárgyaknak tekintem, melyeket el kell takaritanom az Igazság utjából.

Gyülölet helyett szeretet van bennem. Az én jó embereim, a közélettől távol élő pályatársak és atyai barátok iránt. Szeretet az egész félrevezetett magyar közönség, szeretet az én legközelebbi barátaim, egyszerü középiskolai tanárok iránt, akik legbátrabban harcoltak mellettem kis körükben a béke idején s akik most hasonló bátorsággal küzdenek fegyverrel kezükben a nemzet javaiért. Véreznek és verejtékeznek, hogy a nagy megpróbáltatás után a

tisztesség és ne a hazugság uralkodjék a lelkeken. Illik, hogy nekik ajánljam ezt a könyvecskét, mely egy hazugságot akar elpusztítani. Nekik és közöttük ama hegyaljai magyar emlékének, aki először olvasta az én szidalmazott könyvem kéziratát és aki megköszönte nekem, hogy az ő kedves Rákócziját, a szenvedőt, közelebb hoztam az ő sokat nélkülözött szívéhez — melyet két év multán golyó furt keresztül, Gorlicénél, májusi reggelen.

Az ő emlékének és künn harcoló kedves történettanár barátaimnak ajánlom szeretettel ezt a könyvemet.

Félretolt tanuságtételek

A hajsza mai állásában az eleinte névtelen felelőtlenséggel terjesztett vádakat Ballagi Aladár egyetemi tanár vette át képviselet végett. Megfésülte és tudós köntöst adott rájuk, melyben a hozzá nem értőket még könyebben megtévesztik. A Rákóczigyalázás vádját ő képviseli most szóban és irásban, az Akadémia előtt és a Magyarország cimü napilapban. Ő olvassa folyton az én könyvemet, ő fedez fel benne — immár két év óta — ujabb és ujabb hazafiatlanságokat, megvetésre méltó rosszaságokat. Ő sepri be a Rákóczi-védelemért járó dicsőséget, hozzá irnak köszönő leveleket Rákóczi és a nemzet megmentéséért. Ő most a legbecsültebb magyar történetiró — legalább is lapja olvasói előtt. Hangzatos cime lett: *a magyar történetirás ragyogó büszkesége* (Magyarország 1914 március 31). A többi történetiró semmivé törpült mellette. Az ő véleménye csalhatatlan, szavára ezrek esküsznek nyugodt és igaz lélekkel. A kérdés módszeres tárgyalásánál első kötelességünk, hogy ennek az előkelő szerepet vivő egyénnek tudományos alakját szemügyre vegyük és szavahihetősége, valamint illetékessége mértékét megállapitsuk. Tényleges tekintélyét mi sem mutatja jobban, minthogy a két év alatt sikerült neki komoly tudósok sulyos tanuságtételeit félretolnia, melyeket ezek annak ide-

jén *Az Est* napilapban bocsátottak közzé. *Ma* senki sem gondol többé ezekre a nyilatkozatokra, eltüntek, mint a tavalyi hó s helyükön felnőtt Ballagi tekintélyének terebélyes fája. Bevezetésül legyen szabad bemutatnom pár ilyen nyilatkozatot, hogy azután Ballagi egyéniségének sulyát annál biztosabban felismerjük.

Békefi Remig, a magyar ciszterciták apátja, a magyar müvelődéstörténet modern megalapitója, könyvtárra menő hazafias szellemü történeti müvek szerzője, tanitványaitól rajongva tisztelt egyetemi tanár irta akkoriban az én munkám kritikai megvizsgálása közben: *„Szekfü müve politikai pamphletnek épenséggel nem mondható . . . bizonyos, hogy Szekfü sok tudással, a források nagyarányu feldolgozásával, az eddig ismeretlen adatok széleskörü érvényesitésével és odaadó buzgósággal irta meg müvét, melynek előkészitésében nem vezette rosszakaratu célzatosság. A mü összértékének, előnyeinek és hibáinak mérlegelésénél ezt a tényt nem szabad szem elől tévesztenünk. Hiszen ami hiba vagy tévedés e müben van, az nem Rákóczi vagy a nemzeti ügy lekicsinylésére irányuló törekvésből, hanem a fiatal történetiró tulhajtott önálló felfogásából származik.“*

Károlyi Árpád, a másik tudós, Bocskay szabadságharcának és a magyar vallásszabadság megszerzésének történetirója, 35 év óta a magyar tudománynak idegenben képviselője, aki emellett a magyar állam története gerincét, a Magyar Országgyülések Emlékeinek köteteit irta meg, a következőkép nyilatkozott müvemről: *„A számüzött Rákóczi ellen jól tudom, hogy kifogások emelkedtek, s egyben-másban nem is alaptalanul. De e kifogások nem tarthatnak vissza engem azon nézetem kifejezésétől, hogy e münél job-*

bat és értékesebbet évek óta nem produkált történetirásunk. Módszeres kritikája, mellyel korszaka forrásait boncolja és felhasználja, szigoru, de tárgyilagos. Ezen a szolid fundamentumon épül fel az előadásnak, a compositiónak az a szabatos művészete, mellyel egyénekről, viszonyokról és eseményekről élethü és képzeletünkbe akaratlanul is benyomódó képet tud adni. Művének egyes fejezeteiből, pl. a Rákóczit a francia udvarban XIV. Lajos halála után körülfogó milieu plastikus leirásából, egy-egy kis müremeket alkot. Ezekhez járul az a mélyenjáró psychológiai elemzés, amely a számüzött fejedelmet a maga emberi valóságában állitja elénk; egyrészt meleg és fájó részvétet kelt a lelkiéletnek vergődései közt hánykódó és egy kérlelhetetlen uj világrend ellen hiába küzdő hős iránt, másrészt a tört árboca tövében összezuzott nagy hontalant emberileg is közelebb hozza."

A magyar közigazgatás- és gazdaságtörténet alapitója és legnagyobb tekintélye, Tagányi Károly, nemzeti eszményünknek, az Árpádok független államának elsőrangu kutatója, kinek nevét a közönség akadémiai vagy Szent István-Társulati szereplésekor hallja, hasonlóan itélt: *„Rákóczit sehol nem gyalázza, sőt még kegyeletsértőnek sem mondható, ha csak a kegyeletet nem sérti, hogy emberi vonásokban mutatja be azt, aki eddig bálványunk volt. A könyvet politikai pamphletnek minősiteni teljességgel lehetetlen. A legalaposabb, legkomolyabb s a legjobban megirt történelmi müvek közé tartozik, melynek, ha tévedései vannak, azok nem a megállapitott tényekre, hanem legfeljebb ezeknek megitélésére vonatkoznak.*"

Takáts Sándor nevét végül mindenki ismeri hazafias rajongással irt tárcái révén, melyekben életének

tudományos eredményét népszerüsitette: a török-magyar vitézi élet és kultura felfedezését. Ez a rendje hazafias hagyományait ápoló piarista tudós, a Rákóczi-korszak specialistája — Károlyiné Barkóczy Krisztina alakjában a régi magyar nagyasszony typusának rajzolója — csodálatosképen meg van elégedve könyvem hazafiságával: *„Szekfü munkáját az ujabban megjelent történeti müvek egyik legkiválóbbjának tartom. Nagy olvasottságu, mélyen gondolkodó, logikus főnek a munkája ez. Nem politikai célt szolgál, hanem csupán a történeti igazságot keresi. Ehhez pedig meg van a joga és a szabadsága minden történetirónak. Csak a rosszakarat és az elvakultság foghatja a munkára, hogy Rákóczit gyalázza. Szekfü nem a saját nézetét adja elő, hanem a jól megrostált kutfők alapján beszél. Semmit sem mond vaktában, még a forrásait is megrostálja. Vannak a könyvének olyan részei, amelyek valóságos költői lelkesedéssel fejtegetik Rákóczi eszményi lelkének világát. Soha és sehol nem hallgatja el a jót és a nemeset, de megirja a hibát és gyarlóságot is. S ez természetes, mert a történetirás nem istenekkel, hanem emberekkel foglalkozik.“*

Igy állottak talpra és léptek óvó szózattal a félrevezetett közönség elé a magyar tudománynak egész életüket feláldozó férfiak.*) Szavuk pusztában kiáltó szó lett. Ők és társaik a botrány további folyamán még egyszer eleget tettek lelkiismereti kötelességüknek, mely a közönség felvilágositását kivánta tőlük, mint

*) Az *Est* közlése *után* megjelent nyilatkozatokból csak Angyal Dávid egyet. tanárét, Bethlen és Thökölyi szabadságharcának irójáét említem: *„Politikai pamphletnek e könyv egyáltalán nem mondható. A munka komolyságához, alaposságához, jóhiszemüségéhez kétség nem is férhet.“*

arra egyedül hivatottaktól. 1914. április 29-ikén három különböző pártállású és életfelfogású lapban (Világ, Budapesti Hirlap, Az Ujság) manifesztumot tettek közzé a magyar történetirás munkásai: tudósok, egyetemi tanárok, középiskolák történettanárai, muzeumi, levéltári és könyvtári szakemberek. Összesen hetvenheten csatlakoztak ezen nyilatkozathoz, melynek párját hiába keresnők a magyar tudomány és közélet történetében. A tudomány ellen irányuló heves támadásra a szétszórt szervezetlenségben élő félénk szakemberek összetömörültek és nemes felháborodással tiltakoztak *a tudomány és nemzeti érzés nevében* a hajsza ellen. Terjedelmes nyilatkozatukból csak a következőket veszem át:

„Mi, akik a magyar nemzet történeti hagyományait kedveljük, tanitjuk és azoknak ismeretét fejleszteni törekszünk, tiltakozunk a Szekfű könyvét üldöző mozgalom ellen, több, a közélet tisztaságára nézve fontos szempontból.

Tiltakozunk az ellen, hogy egy tudós könyvét és személyét a politikai pártdüh és a személyes gyülölködés ütközőpontjává válasszák.

Tiltakozunk a gondolat és a sajtó szabadsága nevében, sőt a Rákóczi-kultusz jól felfogott érdekében is a terrorizmus ellen, mely a történeti kritikát a Rákóczi-irodalom terén lehetetlenné akarja tenni.

De leginkább és legnyomatékosabban tiltakozunk a modor ellen, mellyel egy nagytehetségü fiatal tudós személyét bántalmazni akarják . . . És ezt az embert a sárba rángatják — a hazafiság nevében. Mindhiába, nem fog a sárba jutni. Önérzete tisztán marad és nyugodtan várja a félrevezetett becsületes emberek ítéletének megtisztulását.

Mi pedig tanuskodunk mellette felemelt fővel és tiltakozásunkat szivére költjük mindazoknak, akik a nemzet javát és jóhirét mindennél többre becsülik és akik aggódó lélekkel látják a személyes gyülölségtől táplált durvaság terjedését közéletünkben.

Nem illik Rákóczit gyülölködő lélekkel szeretnünk. Legyen az ő neve a kölcsönös megbecsülés, az összeforrasztó egység érzéseinek gerjesztője közöttünk.

Ez érzések hatása alatt hangoztatjuk ujra meg ujra lelkünk mélyéből fakadó tiltakozásunkat."

Az egyik serpenyőben a Rákóczi-gyalázás rágalma, a másikban ezek a nyilatkozatok. S ekkor jön Brennusként Ballagi Aladár, a föld reng lépte alatt és a mérlegre veti érc-sulyos kard gyanánt a saját tudományos tekintélyét. A mérleg nyelve lebillen: Bocskay történetirója, a hazafias ciszterciták tudós apátura, nemzeti eszményünknek, az Árpádkor független magyar államának legalaposabb ismerője, meg a magyar vitézi életnek felfedezője, mind a hetvenhét tudóssal és történetiróval együtt, kivédhetetlenül a levegőbe lódulnak és eltünnek a magyar közönség szemei elől. S ott marad győztesként Ballagi Aladár.

„Oh szent Apollon, mily roppant mozsár!
S mily szörnyü ennek a nézése is!
Ez hát ama szörny, melytől igy futunk,
Az iszonyu, merész, hátrálhatatlan!"*

*) Aristophanes, A béke 238—241. sor. Arany János forditásában.

Ellenfelem, a tudós

Ballagi Aladár legelső munkáját tizenkilencéves korában adta ki *A magyar királyi testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére* címmel (1872). Ez az ő legvastagabb, ötödfélszáz lapnyi történeti műve, hozzátehetjük, a legjobb munkája is. A címből láthatólag a testőrség iró tagjainak, Bessenyeyéknek irói működését fejtegeti, a történeti rész mellékes nála. A testőrök munkáit nagy szorgalommal átolvasta, bő kivonatokat nyujt belőlük, emellett nem egy jó megjegyzést találunk a tizenkilencéves ifju művében, aki pontosan végzett munkája tudatában nem riad vissza az elődök, köztük az akkori patriarcha, Toldy Ferenc és Thaly Kálmán nézeteinek kritikájától sem. Tulzott általánosságai, naiv megjegyzései méltán megbocsáthatók neki, hisz csodagyermeki tehetség kell tizenkilencéves korában ily nagy mű megirásához. Szerinte a nemzet 1790—92 körül a „multon rágódó, munkától elszokott" volt s ezért — „Milton (!) talált ekkor legjobban a nemzet olvasói izlésével". (236. l.) Másutt kijelenti, hogy a kereszténység megsemmisitette a magyar nyelv gazdagságát, felvételekor „a hangok változatossága veszendőbe megy". (244. l.) Az Eszterházy-család „tönkrejutásának" (376. l.) és „elpusztulásának" (378. l.) okát keresi és abban találja, hogy az Eszterházyak állandóan kapitányai,

bőkező urai voltak a magyar testőrségnek. Mindezen gyermekességet, mondom, méltánytalan volna felróni a fiatal irónak, de sulyosabb beszámitás alá esik az, mikor az egyik testőrt pályáján végig kisérvén, kijelenti: „A németországi *véres harcok* lefolyta után... ismét Magyarországban tartózkodott" (135. l.), holott akkor, 1778-ban felkészült ugyan a sereg, de *nem* lett háboru, s annál kevésbbé lettek véres harcok! A fiatal szerző itt bátran beszél olyanról, amiről fogalma sincsen, ugy hogy ez a megfigyelés joggal elkedvetlenit bennünket a csodagyermek egyébként érdekes könyve olvasásánál. Különösen hatnak egyes megjegyzései, melyek erősen kifejlett, s néha alaptalan önérzetről tanuskodnak. Uj utakat tör magának. „Fáradságos utmódja" van, olyant használ fel, amire még előtte senki sem gondolt, a hirlapirodalmat (azaz a XVIII. század végén megjelent hét-nyolc magyar lapot). „Már az maga, hogy ezt *eddigelé teljesen* figyelmen kivül hagyták, elegendő arra, hogy *uj* adatok és kutfők egész *halmazát tárjam fel*" és gyermekes önbizalommal jelenti ki: „És e kutfők adatai *teljesen* megbizhatók". Minket itt *történeti* művei érdekelvén, csak azt jegyezzük meg, hogy a testőrség történetét valóban ezen hirlapokból, *nem* pedig a testőrség levéltárából irta meg, ahogyan kellett volna. A testőrség bécsi levéltárát nem is látta, mert ott szerinte ugyis csak *„egyébként is ismert okmányok"* vannak és *„időm* (a tizenkilencéves ifju ideje!) és külföldre menetelem nem adta ki". Ebben a levéltárban még negyven év mulva, 1912-ben is tudtak magyar kutatók a testőrségre uj adatokat találni, akiknek több *idejük* volt, mint a tehetséges csodagyermeknek.

Második müve kis füzet nagy cimmel: *A magyar*

nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877, megjelent épen a rákövetkező, 1878. évben. „Felöleltük a magyar nyomdászat *egész történelmét, sőt többet annál*", mondja a csodagyermeki korból megtartott szerénységgel és biztositja az olvasót, hogy a nyomdászat multja mellett *jövőjét* is megirta, azt, „amit a jóhiszemü remény mintegy tündérálomban szemlél". „Igyekeztünk mindezt *a szó igaz értelmében* feldolgozni", ami pedig nehéz dolog volt, az „adatok *colossalis tömege* miatt, melyre támaszkodánk". Épen ez kényszeritette, hogy *„elhagyjuk a felhasznált kutfőknek lépten-nyomon idézését;* mert különben e munka vázának *minden porcikájához* más-más forrást kellett volna kijelölnünk". Amit, ugylátszik, szerénységből nem akart megtenni: „kis értekezésünket, jóakaratunk mellett, vegye a közönség egy nagyobb munka zálogául, melynek a mostani csak vázlatát képezi". Ez a nagyobb munka, persze, sohasem készült el.

Ezen könnyedén és olvashatóan megirt compilatio után következő müve már valóban történeti: *Wallenstein horvát karabélyosai, levéltári kutatások alapján* (1882). Közben ugyanis nem az irodalomtörténetnek, amelyre készült, hanem a történetnek lett egyetemi tanára, amire nem készült. Huszonhárom éves korában, a testőrséget illető kisérlete segitségével magántanárságot szerzett Budapesten, két év mulva az ujkori történet helyettes, majd rendkivüli és rendes tanára lett. Ha nem is készült a történeti tanszékre, de legalább meg akart felelni a beléje helyezett bizalomnak. Igy jött létre Wallenstein-könyvecskéje.

A huszonkilencéves szerző még ugyanazon tulajdonokkal ékeskedik, mint csodagyermek korában. Müve, szerinte, nagy hiányt tölt be, ezuttal nem a ma-

gyar, hanem a *német* tudományban. „Ámbár (Wallenstein) egyéniségéről, kivált a németek, fölér egy kis irodalommal, amit összeirtak, de mint katonát, számbavehető munkában, *soha senki sem méltatta.* Akinek legnagyobb müve az első modern állandó hadsereg, szinte *hihetetlen*, hogy nem akad *századra menő életirója közt egy sem*, ki épen katonai müködésére fektetné a nyomatékot". (Előszó IV.) „A harmincéves háboru története *merő zürzavar*, s valóban *felhőoszlató* munkát kellett végeznem . . ." A századra menő német életiró áttanulmányozását és tetejébe a felhőoszlató munkát elég gyorsan elvégezte. „*Két éve* foglalkozom Wallenstein életével. Bejártam e célból Németország, Ausztria, Olaszország és hazánk nevezetesebb levéltárait. Keveset keresvén, *sokat találtam:* tárgyamat illető *nagy történelmi adat torlódott össze birtokomban.* Adataim *garmadáját* rendeznem kellett s ugy gondoltam, hogy ez legbiztosabban akkép mehet, ha egyes részeit, mielőtt nagyobb munkába vágnék, *apróbb monographiákban* dolgozom fel. Igy született meg mostani müvem, s ez lesz a genesise Wallenstein elbe- és vágvölgyi hadjáratairól szóló tanulmányomnak. Mind a kettő csak előkészület Wallenstein terjedelmes *életiratához.*" Ujabb igéretek, melyeket Ballagi sohase váltott be.

Az öblös hangu, adatok garmadáját görgető és egyelőre *csak* négy ország levéltáraival szerénykedő „apróbb monographia" valóban páratlanul áll irodalmunkban. Páratlanul a szerző bátorságát illetőleg, amellyel előtanulmányok nélkül mert hozzáfogni uj tudományához, s abban is egy rendkivül bonyolult kérdéshez. Harmincéves háboru; a magyarság, Bethlen és Eszterházy részvétele benne; a horvátok szerepe;

a bécsi császári katonai apparatus: a régi magyar katonai szervezet, mind olyan kérdés, melyekre egyenkint éveket kellett volna áldoznia, ha nem lett volna olyan nagyfoku *bátorság* birtokában. Egyik téren sem jutott eszébe előtanulmányokat tenni, hanem egyszerüen összeállitotta a keveset, amit a horvát karabélyosokról — akik egyébként részben magyar huszárok voltak — néhány levéltárban talált. Jellemző, hogy az adatokat sem ott kereste, ahol szorgalmas munkával legtöbbet találhatott volna: a bécsi udvari kamarai és a magyar kamarai levéltárakban. Nem, neki, a demokratának, igen tetszhetett, hogy a cseh feudalis és egyéb grófi és hercegi házak levéltáraiban dolgozhatott: a Czernin, a Harrach, a kismartoni Eszterházy levéltárakhoz tér mindegyre vissza, a többit alkalmilag idézgeti. A bécsi állami levéltár Hungaricáit — prágai levéltári másolatból használta!

Ezek előrebocsájtásával megérthetők a tájékozatlanság nagy fokára mutató tévedései, melyek közt a következő, már humor dolgában is, páratlanul áll — ezt bátran koncedálhatom Ballaginak, ha kivánja — az egész világirodalomban.

Egy helyütt ugyanis panaszkodik, hogy a lovasoknak nem adnak elég élelmet, szó szerint: „Élelem nincs. Forgách magyar, Isolano és Orehóczy horvát lovassága semmit sem kapott, a 105 századból álló összes lovasságnak pedig mindösze 1438 — *sós kifli* (Saltz-Khüfl) jutott, mely valami kétszersült-féle lehetett, mert nem a „kenyér" rovatában fordul elő. Zrinyi öt századának *30 sós kiflit adtak*" (149. l.), s e megdöbbentő felfedezésre becsületesen idézi a Czernin-levéltár egy aktáját.

Tovább: „október 2-án Léván csak a nehéz had

kap egy kevés prófontot. 4-én Érsekujvárt megint csak kenyeret. Zrinyi öt százada 425 darab kenyérben részesült, s csak 8-án kap még ugyanott 35 darab *sós kiflit*" (154. l.).

Ujra: „November 3-án Zrinyi ezrede a főssereggel együtt Nagy-Szombatból Beregszegre, a Vág jobb partján, Galgóccal szemben fekvő megerősitett táborba megy, s ott 500 kenyérben részesül; 5-én meg *18 sós kifli* az élelme (157. l.).

Legyen szabad itt megjegyezni, hogy ha csak ötven embernyi századokról beszélünk, ebből a 18 vagy 35 *sóskifliből* Forgách és Zrinyi *kétszázötven* emberének kellett egy napig táplálkoznia. Már maga e „táplálék" felosztása is komoly gondot okozhatott az akkori hadvezetőségnek, melyben nagy müvészeknek kellett lenniök, hogy 1438 sóskiflit 105 század, tehát legkevesebb 5000 ember közt felosszanak!

Ballaginak igaza van: valóban *felhőoszlató* munkát végzett. A hatalmas kézzel széttépett felhőkárpit mögött megjelennek a szegény magyar huszárok, kiket századonkint öt-hat sóskiflivel táplál a gonosz császári generális! Biztosan azt akarta, hogy éhen pusztuljanak! Ballagi felfödözése pedig „teljesen megbizható", ahogy ez már szójárása neki, hisz egyszerre három levéltári aktát idéz a — *sóskiflit-evő huszárokra.*

De ne legyünk igazságtalanok. A tudatlanság, legyen az még oly nagyfoku is, a tudománnyal foglalkozó állampolgárok elvitázhatatlan jogaihoz tartozik, melyeket azok természetesen egyetemi tanári állásukban sem vesztenek el. A tudós professzort nem lehet kényszeriteni még arra sem, hogy felderengjen koponyájában a laikus természetü gondolat: *Salzküfel* talán még sem *sóskifli* lesz, hanem esetleg *Salzkübel-*

nek régies és népies formája, aminthogy a *hafer* és *haber* szavakat ma is vegyesen szokás használni. Ez esetben kiderülne, hogy a szegény huszárok még sem haltak éhen, hanem hogy fizetésük nagy részét — sóban kapták. A Salzküfel ugyanis nem egyéb, mint mázsás sulyu porrá tört só fabödönyökben, melyek a Salzkammergutból jöttek és a katonáknak zsold fejében osztattak ki, akik azután a föld népének kicsiben, élelemért eladták. Az 5000 huszár tehát zsold fejében majdnem 1500 mázsa sót kapott. A fizetés ezen módja a XVI. és XVII. században katonaságnál és polgári hivatalok-nál a Rajnától Erdélyig el volt terjedve. Ehhez vehetjük még, hogy a sóbeli fizetés régi magyar szokás is: már a középkorból van számtalan adatunk, hogy a főméltóságok: nádor, vajda, bán is részben sóban vették kézhez járandóságukat. A magyar sallárium szó is innen származik (sal = só latinul), a francia *salaire* hasonlóképen. Mindez megvilágitja a *sóskifli* symptomatikus jelentőségét: Ballagi Aladár a katonai szervezés történetéről *ir és legcsekélyebb ismerettel sem rendelkezik* a katonai szervezet dolgában. Megemlitjük, hogy aki csak valamit lapozgatott a Ballagitól is állitólag használt udv. kamarai levéltárban, az tudja az iratok és tárgyalások nagy tömegéből, hogy Ballagi sóskiflije *országos sérelem* volt. Nem ugyan katonai sérelem, hanem gazdasági: a katonáknak küldött és ezektől eladott osztrák főtt sóval (Salzküfel) kiszoritották nyugati Magyarországból a magyar kősót, megtiltván ennek szállitását! De mi ez a sérelem a sóskiflin éhező huszárok dolgához képest, melynek felfedezésével egész közönségünket lekötelezte!

Ha most leszállítjuk őt sóskiflijéről, kevés a mondanivalónk ezen „apróbb monographiáról". Ugyanaz a dörgő-ropogó hang és „hajószeg pántolt nagy szavak", melyekkel korábban találkoztunk és ugyanazon elfogulatlan és absolut tájékozatlanság. Külön fejezetet ir a mustráról és azt véli, valószinüleg a mai német „Musterung" után, hogy a mustra = sorozás, holott az, mint mindenki tudja, aki csak *egy* levéltári aktát is látott: zsoldosztás volt, amikor is a már szolgálatban lévő legénységet számba vették, megmustrálták, fegyverzetét és felszerelését megtekintették és ahány felszerelt katona volt, annyinak adott zsoldot a mustrabizottság — Ballagi szerint persze az, „ami a későbbi időben a sorozó-bizottság". Egy helyütt felsorolja a könnyü lovasság fajait: „A magyar lovas *huszár* vagy *hajdu*, a lengyel *kozák*, az albán s görög *stradiotto* vagy *cappelletto*, az oláh *kurtány*" (30. l.). A jóindulatu olvasó fejére ökölcsapásként hullanak e széles olvasottsággal, de persze csak olasz szótárból összeválogatott sulyos szavak és kábulásában nem veszi észre, hogy a szerzőnek épen tárgyáról, a *magyar* katonaságról nincs semmi, de épen semmi fogalma sem. A hajdu ugyanis Bocskay korában lehetett lovas *is*, de utána már a *gyalogosnak* általános és közhasználatu elnevezése. Mintha csak Ballagi azt mondaná: „könnyü lovas volt a magyar *huszár*, a magyar *infanterista*, a *kozák*, a német *svalizsér*." A mü minden lapján hasonló tájékozatlanság, melylyel csak a szerző bátorsága vetekszik, mikor a kritikai módszer megvetésével apodiktikus itéletekhez jut. Előadja a többi közt az egyes huszárezredesek életrajzát, kimondván róluk, hogy tőzsgyökeres magyarok voltak, persze nem aktákból — minek ez

neki, a sóskúti felfedezőjének! —, hanem a címerek hasonlósága alapján! Az egyik ezredes, báró Gál Péter címerében oroszlán van, Ballagi szerint tehát a *gyulai Gaálok*-ból való. Sebtiben megállapítja két kapitány testvérét is. A valóságban pedig Gál (Gall) Péter *horvát* eredetű, bárósítási levelét megtalálhatja ott, ahol ilyent keresni kell, a királyi könyvekben, előneve *nagykomáromi*, szolgálati helyéről, egyéb levéltári adatokból pedig kitűnik, hogy sem egy, sem két fivére nem, csak egy Ilona nevű nővére volt. Amit Ballagi ir róla, *csupa bátor valótlanság!* Másuti megmagyarázza, hogy mi magyarok ennyi és ennyi százezreket kaptunk a végvárak fentartására a birodalmi segélyből, de természetesen nem a hivatalos kamarai iratokat idézi, hanem valami harmadrangu nyomtatott forrást és igy nem tudja, hogy a birodalmi segélyből bizony a harmincéves, háboru alatt jóformán *semmit* se kaptunk és hogy a segély kimaradásán a magyar országgyülések állandóan panaszkodtak. Nemzetmentő történetirónknak nem ártott volna a nemzeti ügy érdekében is kissé szorgalmasabban tanulmányozni multunkat . . .

A tudós pékszakember igéretei dacára nem maradt Wallensteinnél, hanem Colbert-re ugrott. Ne tessék csodálkozni, a francia Colbertre. Két füzetnyi könyvecskében megirta az ő életrajzát (1887, 1890). A magyar közönségnek nincsen könyve sem XIV. Lajosról, sem Richelieuről, sem Mazarinról, de még egyebekről sem. Ballagi nem is a magyar közönségnek ir. A *francia* irodalomban nem talált életrajzot Colbert-ről, mely „*hozzá méltó lett volna*". Meglepőnek tartja ezt a „*puszlaságot*" és benépesiti életrajzával, melyet azonban nem franciául, hanem igen bőlesen — magyarul ir meg. „Tárgyammal *huzamos ideig, három eszten-*

deig foglalkoztam. Azon idő alatt *Franciaország, Svájc, Olaszország és Ausztria; Németország, Hollandia, Belgium és Angolország; Spanyolország és Portugalliát jártam be,* mindenütt könyv- és levéltárakat tanulmányozva" (7. l.). „Jaj a keservét," mondta Arany János, aki geniális humorában a „kürtláncsatorzonbajszu" jelzővel ajándékozta meg népét. Nem kevesebb, mint *tiz* országot járt tehát be, s elhiszszük, hogy *huzamos*-nak tartja e *három évi* utazást. Sőt bele is fáradt a vonatozásba: *„A hosszu munkának sok árnyoldala van* — mondja. — *Belefáradunk."* Annál inkább, mert a garmada csak nem akart gyülni. „Levéltári anyagot is bőven használtam, de *nem igen idézem,* mert az eredetiekről vett másolataim anyagát később jó részben megleltem már kiadott gyüjtemények ben." Most nem is a „colossalis adattömegekkel" dolgozik, hanem — uj feladat — *művész* akar lenni, aki *„a szellemidézés egy nemére vállalkozik".* (5. l.) Művészi meglátás kell itt. A fő, hogy *„irói egyéniségünk lássék".* Az egyetlen magyar szaklap, a Századok (1887, 659. l.) birálója ezzel szemben ugy találta, hogy Colbert 21 fejezete „egymással laza összefüggésben álló tárca, a francia styl szellemes fordulataival s még külsőleg is jelezve a *modort* azáltal, hogy a fejezetek cimei nagyon általános jelmondatok vagy idézetek." Ime pár cim: I. Ce grand Cardinal de Richelieu. II. Veracity of mind. III. Honneur et honneurs. IV. Vir marmoreus stb. stb. Az egész tehát csak — *modor* és nem *egyéniség.* Carlyle-nek, a legegyénibb és legkevésbbé utánozható művésznek utánzása, szellemes idézetek garmadába gyüjtésével. Forráshasználatát illetőleg a biráló tartózkodóan szól: „Nincs jogosultságunk ezt kétségbe vonni, mert ily nyilatkozat

a Colbert-ről irt müvek alapos ismeretét feltételezi." Végső megállapitása: „Colbert életrajzának hiányát természetesen nem éreztük, egyelőre irodalmi *luxustárgy* ez a könyv nálunk."

Én sem vonom kétségbe, hogy Ballagi betette a lábát a tiz ország néhány levéltárába, de művét nem a levéltárak adataiból, hanem a francia Colbert-életrajzokból és kiadott könyvekből készitette. Mert azt elmondhatta a *magyar* közönségnek, hogy Colbertnek nincs méltó életrajza, hisz a magyar közönség nem tudja, hogy ezen meglehetős kellemetlen hirü francia államférfiunak igenis volt már Ballagi könyve megjelenése előtt is egy, két, három életrajza is. Maga Ballagi idézi Clément kétkötetes életrajzát, Neymarcknak hasonlóképen kétkötetes művét: *Colbert et son temps*, Joubleau kétkötetes *Études sur Colbert*-jét. Ezek ugyan nem világraszóló remekek, de levéltári kutatáson épült történeti könyvek, melyekkel a franciák meg vannak elégedve és nem sürgették eddig Ballagi Colbert-jének franciára fordítását, amit ő, ugy látszik, kérés nélkül nem tesz meg.

Ballagi műve valóban aktákon épül fel, persze nem a tiz állam levéltára aktáin, hanem az emlitett életrajzokban található adatok mellett Colbert levelezésének 1861—68-ban Clément-tól öt kötetben kiadott gyüjteményén és még néhány hasonló közigazgatástörténeti publication. Műve majd minden lapján ott van az idézet: *Lettres de Colbert*, s emellett két szám. Az olvasó gondolhatja, hogy ez levéltári jelzet. Nem, ez az ötkötetes munka. De az olvasó tévedése annál könnyebben megbocsátható, mert Ballagi mindent megtesz állandó kutfőinek diskreditálására. Nincs ember, aki tárgyáról jelentékenyet irt, akit felhasznál.

s akit össze ne szidna. Igy kapja meg a maga részét a jobban tudó Ballagitól állandó forrása, Clément (121., 139. l. II. 116. l.), valamint Nisard, az akkor legnagyobb irodalomtörténész, aki ellen Ballagi nem „merné felemelni gyenge (!) szavát", ha „nem néztünk volna a függönyök mögé saját szemeinkkel". (II. 58.) Ranket is lebecsüli, de nem kiméli Buckle-t sem, kinek elavult történet-filozófiájából és módszertelen módszeréből ő előadásaiban évtizedek óta táplálkozik. Az olvasó azonban nem látja, hogy e lebecsült irók fáradságos munkáját hozza elébe carlyle-i modorosságban Ballagi Aladár, a magyar *Colbert*-tudós.

De igen elvetném a sulykot, ha el nem ismerném Colbert-ről, hogy van abban sok eredeti is. Ilyen első sorban az a sok-sok erélyes kifejezés, melylyel sem korábban, sem később nem találkozunk Ballagin kivül egyéb magyar irónál. „Irodalmi bukfencek, nyomorult hizelgés, nyavalyog, porbancsuszó testület, szajha, ringyó, nyalka király, tormába esett féreg (többször is), rugdosás, fetrengés, éhes szunyogok, nyulfarkába kapaszkodás, éhenkórász bölcsész" s egyéb ily „népies" kifejezések. A *mauvaise conduite* magyarul mindenkinek *rossz magaviseletet* jelent, csak Ballagi forditja *komiszságnak*, zárjelbe tévén az emlitett francia kifejezést. (II. 153.) Idézetekből is a parlagiak ragadnak meg „gyüjteményében." Nagy lelkigyönyörüséggel közli, hogy a szent német birodalmat *döglött gebének*, Brandenburgot pedig *porzótartónak* volt „szokás" emlegetni. Mesterét Carlyle-t *faragatlannak* titulálja. A francia jobbágyság viszonyai rajzát azzal vezeti be, hogy: „A XIV. Lajos korabeli francia köznépről alig tudunk többet, mint ugyanazon kor vad-

népeiről." Ebből a megállapításból az következnék, hogy aki ilyen keveset tud és nem hajlandó többet tanulni, az ne irjon Colbertről, a nemzetgazdáról. De Ballagi *ir*, mert irni *akar*. Ha nem is ismeri themáját, a XIV. Lajos korabeli jobbágyságot, de „Jegyzeteimből százötven évnyi időszak minden nemzedékének megemlitem néhány jellemző nyilatkozatát," s most idézi, hogy Ulrich von Schwaben szerint a paraszt igavonó *barom*, Granvella szerint *animal*, Richelieu szerint teherhordó *állat*, máskor *ösvér*, majd Colbert korában százfejü *barom!* Ilyen bevezetés után áttér a Clément-től kiadott akták kivonatolására, s ezzel el is készült már a jobbágyság helyzetének rajzával. A *pék*szakember itt meglepő ismereteket árul el a *mészáros* ipar terén, s ez ujabb vonzalmára mutat kellemes mondata, hogy „a Bourbonok monarchiája *izmos* érdekek *szijas inaival* volt összekötve a hollandi köztársasággal" (156. l. a barmokra lásd 207—8 l.) Ezen részletek láttára az olvasó talán kezdi gyanitani, honnan kerültek elő a hajsza folyamán a *büzhődő partlocsadék* és Rákóczi *fetrengése!* (Lásd később.)

Másik ujdonság a Colbert-irodalomban, hogy Ballagi itt is szokásos önbizalmával bánik el élőkkel, holtakkal, emberekkel, könyvekkel egyaránt. Meglepő állitásait és szigoru itéleteit nincs időm egymásután felsorolni. Általában az ellenkezőjét szokta mondani annak, amit a tárgyról előtte irtak. Mindig ő az első, aki valamit észrevesz. „Eddigelé *senki* sem vette észre e kapcsolatot", „A francia szakirodalom mégis mind e mái napig egyre csak azt a fonák, merőben történetellenes balvéleményt hangoztatja" (130., 131. l.). A *szak*-irodalom az ő szóhasználata szerint nagy sértés: igen megveti a szaktörténészeket. „*Egyoldalu*,

szakszerű szempont, alapjában hamis és igaztalan" (156. l.). Senkinek sincs igaza, csak neki. Mert ő tud mindent. Tiltakozik az ellen, hogy az olaszok a merkantil politikát colbertismusnak mondják, holott „*az unalomig ismeretes*", hogy más is írt Colbert előtt ugyanily szellemben. (151. l.) Bizalma olyan nagy saját tudományában, hogy fogadást ajánl: „Fogadom, hogy így gondolkozott" hőse, Colbert (II., 140. l.). Igen kedves e felkiáltása: „Lepjük meg Colbert-t munkája közben" (152. l.), azt a Colbert-t, aki szerinte „titáni munkát, mely leírhatatlan" végzett (173. l.) s aki csak „körülnéz a földtekén" és ami kell neki, meghozatja Párisba (II. 9. l.). Elmondhatjuk, hogy a *titáni* férfiu megtalálta méltó életrajzíróját Ballagi Aladárban, a *felhőoszlatóban*, aki megleckéztet egy francia papot, mert *egyetlen* íróról *két* könyvet is írt, holott az egyet se érdemelne meg (II. 66. l.).

Tárgyi tévedésein és lépten-nyomon mutatkozó kritikátlanságán nincs mit csodálkoznunk. A francia nép 1672. háborus hangulatára idézi Bodinus véleményét, aki 1596-ban meghalt, de akit „a század egyik legnagyobb gondolkodójának" nevez el (166. l.). Machiavellit megdicséri, a mi Mátyás királyunkat Richelieu mögé állítja, mert „*egyénisége nemzetére nézve gyümölcstelen*" (11. l.). A módszertan kézikönyveibe elrettentő példa gyanánt lehetne felvenni két részletét. Az egyikben Lipót császár ministereit tunyának, tétlennek nevezi, mert podagrában szenvedtek, ami szerinte *csak* a mértéktelen tobzódás nyomán jelentkezik (II. 113. l.). Azt persze nem tudja, hogy abban a korban sok ember, sok magyar is abban szenvedett, erős hus- és borélvezet, meg a háborus élet törődései folytán. A másik helyen megállapítja,

hogy XIV. Lajos elcsapván Montespannét, a vallásos Maintenon-asszonyt tette szeretőjévé, s „ettől kezdve az egész állami ügyvezetés oly szembeszökően retrograd irányban halad, hogy *a francia udvar pórázán járó egész Európát* magával ragadja. A *Versailles-ban érvényesülő reactionak magyarországi* kiadása: az eperjesi vértörvényszék, a Kollonicsok uralma, a jezsuiták és kapucinusok mindent átható befolyása Lipót császár korában" (II. 174. l.).

A sóskifli mellett sem utolsó eredmény az eperjesi vértörvényszék, mint XIV. Lajos szeretővá változtatásának folyománya, s ezért érdemes volt a kitünő irónak XIV. Lajos függönyei mögé kiváncsiskodnia.

Ballagi Colbert-je valóban luxustárgy, de nem sajnáltuk volna, ha franciául irja és nem a mi szegény irodalmunkat boldogitja vele, melynek luxustárgyak előtt sok egyéb valóságos szükséglete volna.

Ezzel meg is szabadultunk a nyomasztó levegőtől, mely Ballaginak történészi multjából előtörekszik. Mert *több* önálló kutatáson nyugvó *történeti müve nincs* is neki. Ime egyéb munkái:

1888 egy Olcsó könyvtárbeli füzet: I. Frigyes Vilmos, népszerü compilatio, a feldicsért Carlyle-modorban;

1889 Franciaország hatása Európa müvelődésére — hasonlóképen;

1904 egy nyelvészeti polemikus mü I. kötet első fele;

1903—4 egyetemi tanévi megnyitó beszéd;

1906 országgyülési beszéd;

1907 más beszéd:

1911 a nyelvészeti polémia másik fele.

Közben szerkesztett egy irodalomtörténeti szemlét, ebben közölt egy Attila-bibliográfiát, jegyzetekkel kiadott egy ötvöskönyvet. De történeti müve — az „apróbb monographiák" és a luxustárgyon kivül nincs egyéb. 1890, tehát *huszonhat* év óta — *pusztaság*, melyet legfölebb országgyülési beszédek „népesitenek be".

Csak az irói jellemrajz teljessége kedvéért említem meg a mondott szemle, az „Irodalomtörténeti közlemények" szerkesztésének dolgát. Ez a folyóirat az Akadémiának tulajdona, az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága adja ki. A szerkesztés az akadémiai felfogás szerint a Bizottság előadójának feladata lett volna, de mivel az előadó, Szilády Áron igen el volt foglalva, ideiglenesen Ballagi Aladárt bizták meg a szerkesztéssel. Nem egészen két év mulva, 1892-ben, a Bizottság Ballagi Aladárt magánuton felszólitotta, hogy a szerkesztésről önként mondjon le. Ballagi Aladár azonban erre hajlandó nem volt, mint az akadémiai jegyzőkönyv mondja (kiadva melléklet gyanánt az Irt. közl. 1892.). Erre a Bizottság egyhangulag kimondta, hogy őt a szerkesztéstől felmenti, s ezt Szilády Áronra bizza. A határozatról Ballagit irásban értesitették, aki erre levélben protestált! és a jegyzőkönyveket meg az ő protestáló leveleit „jónak látta a napilapokkal közölni s azok némelyikében, még az ő saját vádjain és gyanusitásain is tulmenő vádakkal és gyanusitásokkal kisértetni és commentáltatni." Az akadémia I. osztálya kénytelen volt zárt ülésben foglalkozni a dologgal és kommünikében védekezni Ballagi vádjai ellen. Ez a ma már elfelejtett nyomlatvány megállapitja, hogy „más, akiben talán az elbizakodott

önteltségnek s a maga sérthetetlensége érzetének kissebb mértéke lett volna, levonta volna a consequentiákat." Ballagi ezt nem tette, s igy az osztály kénytelenségből előadja azon tudományos baklövéseket, mik Ballagi elmozditásának okozói voltak. Közülök csak egyet emlitünk, még pedig az Akadémia szavaival: „azután meg egy ismét ivekre terjedő közleményben *Zrinyi* Miklós *mindenki előtt ismeretes* költeményeit, köztük olyanokat is, melyek nem egy *középiskolai* olvasókönyvben feltalálhatók, *páratlan* irodalomtörténeti tájékozottsággal felfedeztette s szerkesztői jegyzés nélkül kiadta, mint Eszterházy Pál nádortól származókat, mint *irodalomtörténeti nagy leletet.*"

Ehhez nincs mit hozzátennünk. A határozatok hozásában részt vettek Zichy Antal, P. Thewrewk Emil, Gyulai Pál, Szász Károly, Szarvas Gábor, Vadnai Károly, Sziládi Áron, a magyar tudománynak jelesei. Ballagi Aladár egyedül állt velük szemben, akik kideritették róla, hogy még Zrinyi Miklós verseit sem ismeri és mégis tovább *akarja* szerkeszteni az egyetlen irodalomtörténeti folyóiratot.

„Kérem, ez valóban sulyos tudatlanság és ha ezt történetirásunk ragyogó csillagáról Önnek, a Rákóczigyalázónak, nem is hiszszük el, el kell hinnünk a nevezett kitünő tudósoknak. De térjünk vissza Ballagi könyveihez. Ön elhallgatja Ballagi kitünő Rákóczimunkáját, melyről annyit hallunk most" — szakit félbe a pártatlan olvasó.

Rákócziról irt Ballagi egy politikai cikket egy politikai gyüjteményben, s a köz*szájon* forgó életrajz valóban köz*kézen* is forog, mert nem egyéb, mint az igen elterjedt — *Pallas Lexikonának* Rákócziról szóló cikke, melyről még szó lesz később.

Hogy negyedszázad óta miben áll tudósi működése? 1. Tanitott. Előadásai a jogászok körében nagy látogatottságnak örvendettek. Szakembernek készülő históríkus diákoknak rendesen nincs idejük arra, hogy az ő előadásait hallgassák. Ez az eset állt fenn annak idején nálam is. 2. Politizált, képviselősködött, városi bizottságitagoskodott. 3. A tudomány müvelésére uj módszert és uj teret fedezett fel. A következőképen.

Láttuk előszeretetét az adatok garmadái és a colossalis tömegek iránt. *„Nagy történelmi anyag torlódott össze birtokomban."* A hangsuly itt az utolsó szón van. Az adatok az ő *birtokát* képezik, velük ő rendelkezik, s ha akarja, közkincscsé teszi, ha nem, ugy is jó, az ő *birtokállománya* nem kevesbedik. A tudomány az övé, az ő dominiuma. Uralkodik rajta, mint egy szuverén. *Irnia* nem szükséges, hisz a garmada ott van szobájában, saját „gyüjteményében". Irással fáradjon az, kinek szüksége van rá. S ha nagy munkával valaki más mégis könyvet ir, Ballagi a garmada birtokában, hidegen megy el mellette. A nagybirtokos, a szuverén, ő marad.

A fejedelemség boldog tudatában is jó némelykor a tömjén és hódolat. Könyvet nem irt, tehát dicsérő birálatra sem számithat. Tömjén azonban *kell*. A képviselőség is hozzászoktat a tapsokhoz. Épen ez az archimedesi pont, melyből a magyar tudomány sarkaiból kiforgatható és tudósi tapsok aratliatók — a tudomány müvelése *nélkül*. Egyszerre két módszer is akadt. Az egyik: az Akadémiát parlament gyanánt kezelni. Házszabályokra hivatkozni, az elnökséget támadni, mert őt nem méltányolja és helyét nem adja át neki, a garmadák szuverénjének! Felolvasni —

akármiről — és a karzatok biztos tapsát learatni. Ir egy külföldi ember tenyérnyi vastag könyvet az inquisitióról, Ballagi *felolvas a könyvről*. Ha nem ir senki semmit, vár felgyürt ingujjal, mig valami történik az akadémiai arénán. *Egyhangu* határozatnál Ballagi *egyedül* protestál. Ha épen semmi sincs, javaslatot tesz, hogy az Akadémia elmélkedjék, hogyan kellene az oroszoktól elpusztult falukat felépiteni. Az oroszdulta faluk felépitésénél kormány és társadalom, egyesek és *Az Est* eléggé nem dicsérhető buzgalommal dolgoznak, de ez Ballaginak nem elég, ő a tudós társaságtól nem ugyan pénzt, de vitát követel, hogy szerepelhessen, a vitát vezethesse és tapsokat arathasson. Ha már nem lehet képviselő, legalább az Akadémia, melynek örökké tagja marad — változzék át parlamentté és foglalkozzék országgyülést illető kérdésekkel — az ő kedvéért! Ez a módszer már azért is kellemes neki, mert alkalmat ad az Akadémia vezető embereinek állandó támadására, akik elkövették rajta a gonoszságot, hogy a Zrinyi-versek miatt a szerkesztést elvették tőle. Ezzel kapcsolatban van a másik módszer, melynek ismerettani előzménye az a tény, hogy a tudósok rendesen nincsenek összeköttetésben a napilapokkal. Láttuk már, hogyan próbálta ki e módszert a Zrinyi-versek dolgában. Azóta elsajátitotta a hirlapi szereplés néhány szükséges kellékét. Megtanulta, hogyan kell az ő személyes ügyét általánossá tenni és hol a nemzetet, hol a vallást vagy a morált védelmezni akkor, mikor sajátmagát védelmezi tudóstársai jogosult haragja ellenében. *Napilapra* van szükség, s akkor a tudósok irhatnak folyóirataikban, amit csak akarnak. Neki *van* napilapja, azoknak nincs. Igy a harcot az Akadémia mellett áttette

a hozzá közel álló napilapokba. Merjen bárki is irni valamit, mi az ő szuveréni állását sértené, a napilappal kell felvennie az egyenlőtlen küzdelmet, mert a szegény tudós védekezését csak tudományos folyóiratban hozhatja, amit a *nagyközönség nem olvas*. A tömeg szemében Ballagi a győztes. Állithat, amit akar, megcáfolhatják, ahogy jól esik, ő tisztán áll a napilaptól szerzett nimbusban és sötétben rejtőzködő ellenfelein isteni és emberi jog szerint triumfál.

Hogy ez uj módszer a tudományra nagy veszedelmet jelent? — kit érdekelne ily mellékes szempont? A Nyelvtörténeti Szótár vitájában nem kevesebbet követelt, mint egy egész *tudományágnak*, a hangtannak az ő hatalmi szavára való *kiirtását*. A szótárról maguk a nyelvészek megirták, hogy sok hiba van benne, mint minden emberi alkotásban és hozzáfogtak javitásához. De jön Ballagi. A tudománynak, *minden* tudománynak cserkoszoruzta, dalzengte szuveréne. Oh, oh, mit látnak szemeim! Hisz ezek dolgoznak! Oh, oh, de miből? mikor a garmada az *enyém!* Jól elzártam otthon. — S megnyitja kincseit, kiszór a szerencsétlenek fejére két kötetnyi nyelvészeti adatot, teli hibával, ferditéssel, zürzavarral, melyben a gyülölet és a boszuvágy az egyetlen Ariadne-fonal; mozgósitja névtelen barátait, kikkel esti szürkületben beszéli meg a napilapok dicsőitő cikkeit; a mozgalomra, jegyezzük meg: *a jámbor hangtan kiirtására! konzervativ*, részben *antisemita* szineket mázol — és természetesen triumfál. A hangtant, mely *az egész világ* nyelvészetének legbiztosabb kutatási eszköze, haszontalan játéknak, „hangpengetésnek" nevezi el, mivel ő nem ért hozzá és egy tollvonással kitörli a

tudományok sorából. A szaknyelvészek „minden egyes szónál állandóan ki vannak téve minden képzelhető tévedésnek, mert a puszta hangból magyarázzák a tárgyat, melyet nem ismernek. *Viszont az én megállapításaim megdönthetetlen végérvényüek*, mert én meg mindenkor a tárgyból, vagyis a tárgy megismerése alapján magyarázom a szót", revelálja a sóskiflinek, mint tárgynak, csalhatatlan ismerője.

A hangtant nem irtotta ugyan ki, a nyelvészek összefogtak, katholikus, zsidó és protestáns vállvetett erővel mutatták ki Ballagi tökéletes illetéktelenségét, tudományos tudatlanságát és „őrjöngő modorát", de a tájékozatlan közönségben sikerült izgatottságot keltenie, a komoly tudományt rossz hirbe kevernie és ujabb leveleket szereznie cserkoszorujához.

Az olvasó tudja most már, mi volt az, amit Ballagi Aladár a mérlegre vetett, hogy attól a könyvemet védő hetvenhét történettudós menthetetlenül kiröpült a Föld atmoszférikus nyomásának körletéből?

Szuverénitása, a luxustárgy és a sóskifli.

Szegény tudósok nem szivlelték meg az aristofaneszi tanulságot, melyet csak példaként hozok fel és távolról sem vonatkoztatok személyekre: bőrcserzőt csak hurkás üthet ki a nyeregből, s ha valaki azzal lép fel: ki*eszlek* az országból, arra egyetlen hatásos felelet: én meg hát ki*iszlak*.

Mert különben kiderül, ismét Arany Jánossal szólva, hogy *„kutyát sem ér az a finom müveltség."*

Könyvem keletkezése

Hogyan jutottam én egy könyv s még hozzá Rákóczi-könyv irásához? Csekélységemről lévén szó, csak a feltétlenül szükséges részletekkel untatom a közönséget.

Ballagi Aladár megvádolt, hogy nincsen „udvari és előkelő müveltségem". Igaza van, egyszerü ember vagyok. Bár nem sváb szülőktől és nem földmüves-családból származom, mint, vád gyanánt! megirták rólam, de folyton tanulnom és dolgoznom kellett. Tizenkilenc éves koromban nem készithettem még el életem legvastagabb könyvét. Egyetem után a Nemzeti Muzeumban, majd az Országos Levéltárban voltam legkisebb tisztviselő, s ez utóbbi megbizásából Bécsben a kamarai levéltár magyar vonatkozásu iratait vettem jegyzékbe. Pártfogóim soha sem voltak; tudományos képzettségem és megbizhatóságom egyetlen ajánlólevelem. Ennek köszönhetem, hogy a bécsi házi, udvari és állami levéltár magyar tisztviselői, mikor magyar succrescentiát kerestek hivataluk számára, engem szólitottak fel belépésre. Azóta itt vagyok és megyek a hivatali, levéltári, tehát lassu ranglétrán előre, mint egyéb „kishivatalnok", aminek szintén Ballagi Aladár nevezett el — joggal.

Tudós munkásságomról sincs sokat mondani, nincs abban sem luxustárgy, sem sóskifli. Verejtékes kutfőkri-

tikai dolgozatok, szerény eredményekkel: a legjobb XVI. századi magyar történetiró, Szamosközy egy kéziratának szövegkritikai összehasonlitás utján való felfedezése, egy erdélyi szász humanista költő tizenkét énekes eposzából az elveszettnek hitt öt ének megtalálása, egy ismeretlen XVI. századi magyar történetirónak kiásása, aki szintén kishivatalnok, pozsonyi polgár volt. Majd Bécsben az itteni levéltári anyag befolyása alatt megkezdtem és részt vettem a budai basák magyar nyelvü levelei kiadásában — régi nyelvünk legzamatosabb emlékeiből valók ezek; hozzáfogtam I. Ferdinánd király történetéhez, amire Bécsben van a legjobb anyag, de itt — sóskiflire akadtam. Ismeretlen fogalmak kerültek elő. Az egyik volt a familiaris elnevezés. Nem volt bátorságom elmenni mellette, mint Ballaginak a sóskifli mellett, kidolgoztam tehát önálló munkában és sikerült egy eddig ismeretlen régi magyar néposztályt fedezni fel, amely a nagybirtokot vaskapocs gyanánt kötötte a nemzet testéhez. Ennek az eddig ismeretlen társadalmi osztálynak fejlődését külön munkában világitottam meg Szent Istvántól egész Verbőczy koráig. De uj utakat nem vájtam és adatok garmadáit sem gyüjtöttem.

A bécsi levéltári állás nemcsak a magyarság képviseletét kivánja meg a tudományosan fejlettebb, de nem egyszer ellenséges érzületü osztrák tudósok között. A levéltári anyagból különböző nobilis terhek származnak. Ilyen volt egyik főnökömre, Bocskay történetirójára, hogy az Akadémia kérésére állandóan ő birálta a konstantinápolyi levéltárakban a magyar kormány megbizásából dolgozó Karácson Imrének kiadás alá kerülő müveit. A török levéltárakban talált anyag értékét ugyanis legkönnyebben a bécsi levéltár török

aktáival való összehasonlítás mutatja meg. Karácson tragikus halála után egy hátrahagyott művének kiadását is ez okból bízta reám az Akadémia, amit elfogadni ilyen nobilis kötelességnek tartottam. Ez Karácsonnak egy magán, irodalmi műve volt.

Hivatalos megbízásból gyűjtött török iratai pedig elhunytával megbízója, a magyar kormány kezéhez szállottak, amely azok kiadására bizottságot alakított. Elnökül 1912 márciusában Thallóczy Lajost nevezték ki, mint aki a török levéltári érintkezésnek kezdettől fogva szellemi vezetője és Karácsonnak a tudományban mentora volt; tagok lettek egy bécsi magyar orientalista és én, mivel a bécsi török vonatkozású akták egyik kezelője voltam. A hagyatékban talált magyar fordításokat az orientalista hasonlította össze a török másolatokkal s én készítettem sajtó alá a szokásos tudományos apparátussal. A bizottság a kötet függeléke gyanánt szándékozta kiadni a Karácson gyűjtésével rokontárgyu D'Andrezel-Rákóczi és Vigouroux-iratokat, miket évekkel azelőtt másoltatott le kormánymegbízásból Thaly Kálmán és Thallóczy és miket Thaly utolsó műveiben többször felhasznált. Ezt a két francia-gyűjteményt, amelyek Karácson gyűjtésével tárgyi rokonságban vannak, szintén sajtó alá készítettem, összevetettem, jegyzetekkel láttam el. A nyomdába adás előtt merült fel az a szempont, hogy ezek a *nem* Karácsontól gyűjtött akták még a függelékben is zavarnák a kegyeletes kötet egységét, ezért a bizottság elállott kinyomatásuktól. A Karácson-hagyaték nélkülök jelent meg és nekem gyönyörűségemre szolgált, hogy bevezetés gyanánt e tudós magyar pap egyéniségéről szeretetteljes képet rajzolhattam.

A francia aktamásolatok pedig visszamentek a Nemzeti Muzeumba, ahol bárki használhatja azokat és láthatja rajtuk az én kezemtől származó kiadói jegyzeteket. Hogy pedig kiadói munkám ne vesszen kárba, a Muzeumba küldés *előtt*, a bizottság beleegyezésével, felhasználtam ezeket, a nagyközönség számára ugyis megnyitott és már Thalytól felhasznált aktákat Rákóczi számüzetéséről tervezett müvemhez, melynek gondolata a kiadói munka közben merült fel bennem.

Erre vonatkozik az, mikor előszavamban a bizottság elnökének, Thallóczy Lajosnak köszönetet mondtam azért — szó szerint: *„hogy én ez iratokat a jelen munkához, mely nélkülök létre sem jött volna, felhasználhattam.“* A bizottság dolgát szükségtelennek láttam ott fejtegetni, mikor már megjelenendő volt maga a Karácson-kötet, melynek cimlapján ott az egész bizottság. (Azóta meg is jelent.)

Ennyi, és nem több, része van Thallóczy Lajosnak a munkában. Kéziratomat soha nem látta: tanácsot tőle, de mástól sem kértem sem munka közben, sem azelőtt, sem azután. Egyébként biztos tudomásom van róla, hogy könyvemről, mikor azt megjelenése után, a hajsza kitörése *előtt* elolvasta, épen nem hizelgő vagy dicsérő nyilatkozatokat tett!

Azok a vádak, melyek őt a könyv szellemi szerzőjének, inspirálójának vagy megrendelőjének tartják, tudatos valótlanságok! Ennyit erről az igazság érdekében, de az én irói egyéniségem és független voltom védelmére is, melyet szokás Csáky-szalmájának tartani.

Ballagi Aladár sajnálkozott azon, hogy „Szekfü Gyula, ki a középkori történetnek hivatott és eredményes munkása, minden behatóbb tanulmány nélkül,

egyszerre átcsapott az uj vagy inkább legujabb (!) kor történetének dülőire; ebbeli csodálkozásomat és kételyeimet ki is fejeztem neki, mikor először hallottam tőle Bécsben, hogy Rákóczi korával foglalkozik" (Mg. 1914 márc. 11.). Ugyancsak a személyes ismeretségre célzott első felolvasásában (Akad. Ért. 1914, 413. l.): „Szerzőnknél rendszerint fölényes mosolya kíséretében annyira megvan (az illetéktelen önérzet és a tagadás szelleme), hogy engem épen szembeszökő gunyoros egyénisége vezetett az ő psychologiai analysisének igazi forrására."

Igaz, Bécsben volt szerencsém személyesen Ballagihoz, aki mióta nem ir könyveket, megbizásokat fogad el az Akadémiától, melyeket soha sem teljesit. De legalább más sem dolgozik azalatt. Egyik ilyen megbizása volt a Pallas Lexikona szerint III. Károly története, a másik, az ujabb, a XVI. századi magyar történet megirása. Ez utóbbi dolgában használt néha a bécsi levéltárban aktákat, hol őt hivatalból kiszolgáltam. Egyszer, főnököm felszólitására, vállalkoztam arra, hogy a hivatalos órán tul is a levéltárban maradok, s ezzel lehetővé teszem neki, hogy délutánonkint is dolgozzék. Ő az egyik asztalnál ült, én pedig a másiknál irtam Rákóczi-könyvemet. Igen hálás volt e csekély szivességért, együtt sétálgattunk este felé. Nem vettem észre, hogy rossz magyarnak tartana. Sőt felszólitott, habilitáltassam magam és folyamodjam a pozsonyi egyetemre. Ez utóbbit tisztelettel elutasitottam, az előbbire megjegyeztem, hogy nem szeretek vizsgázni, pedig a docenturához vizsga, colloquium kell. Biztatott: az nem vizsga, ott csak tudományos beszélgetés folyik. „Például, mondja, én ilyesfélét kérdeznék: mit *gondol* a Szentbertalanéjről? nem azt, mit *tud*,

vagy *olvasott*, hanem mit *gondol?*" Úgy emlékszem, hallgattam, de azt tudom, hogy később, mikor beadtam kérvényemet, abban a colloquium elengedését kértem. A vizsgáknál könnyen veszedelem kerekedik, ha a jelölt *gondolata véletlenül* nem fődné teljesen a tudós professzorét.

Egyszer aztán megkérdezte tőlem, min dolgozom. Rákóczin, mondom. „Igen? ismeri az én munkámat?" Azt hiszem, elpirultam szégyenletemben, hogy egy magyar Rákóczi-munkát nem ismerek. „Sajnos, nem" — feleltem bűnbánóan. „Pedig az igen jó munka, Thaly Kálmán is megdicsérte." Bátorságot vettem magamnak megkérdezni, hol jelent meg? „A Pallas Lexikonban."

Nem voltam elkészülve ezen egyébként tiszteletreméltó konversations-lexikon említésére és lehetséges, hogy mosolyogtam saját naivságomon, melylyel valami komolyabb dolgot vártam. Ballagi a mosolyt félreérthette és utólag fölényesnek találta — amit igen sajnálok. *Többet* nem beszéltünk a Rákóczi-dologról. Kételyeket nem fejezett ki, ahogy később állította, de lehet, hogy szándékában volt, míg a „fölényesnek" értett mosolyt meg nem látta.

Hazamenve a sétáról, természetesen elolvastam Ballagi lexikális cikkét Rákócziról, megütődtem azon, hogy benne Beresényit *dölyfösnek* nevezi minden magyarázat nélkül, meg hogy Rákóczit szerinte *„politikai mumusnak"* tartogatták a törökök, mikor erről szó sem volt és Rákóczi sokkal önérzetesebb volt, semhogy eltürt volna ilyen bánásmódot. Egyébként mosolyogtam magamban Ballagi kutfői tájékozatlanságán, melylyel a lexikoni cikkét lissaboni és egyéb egykoru egy-kétlapos hirlapok idézésével töltögeti, ami

körülbelül annyit jelent, mintha a világháboru magyarországi eseményeit valaki portugál hirlapokból akarná megirni. Öndicsért lexikoni cikkét tehát tisztelettel félretettem, miként meghivását is a pozsonyi egyetemre.

A jó viszony, melynek részletei nem tartoznak ide, tovább tartott. Mikor könyvem megjelenése után három hónappal, 1914 januárban, beadtam a kérvényt a magántanárságért, hogy volt főnököm után ujra meglegyen egy bécsi magyar levéltárnoknak ez a tudós qualificatiója, e lépést rövid levélben Ballaginak is bejelentettem, mint aki erre a lépésre maga is biztatott. A bölcsészeti karbeli első szavazás után, melyen kimondták, hogy nincs személyi kifogás ellenem — amilyen a nemzetietlenség vádja volna, — Ballagi egy közös ismerősünk utján szerencsét kivánt nekem.

Ez történt 1914 februárjában, *négy hónappal* szidalmazott könyvem megjelenése *után*.

Politika és Akadémia

Az ötödik hónapban egy névtelen ismertetés jelent meg a Pester Lloyd-ban (1914 márc. 7.) „Der entgötterte Rákóczi" cimen. Ugy ciméből, mint tartalmából láttam, hogy a szerző félreértette intentióimat. Egyes mondataiból ugynevezett „történeti materialista" szellem áradt ki, amihez nekem, aki Rákóczi *lelki* fejlődését és azt épen *vallásos érzése* rajzával akartam megvilágitani, épen semmi közöm sincsen. A cikkben *politika* egyébként semmi sem volt és mégis alkalmat szolgáltatott politikai hajsza felidézésére. Mert a mozgalom kezdeténél egyrészt politikai, másrészt személyi inditóokokat találunk.

A hajsza megindítója a Magyarország cimü lap volt, mely vészmadárként közölte olvasóival, hogy a Pester Lloyd, a kormány félhivatalos lapja, egy könyvet dicsőit, amely Rákóczinak, a nemzeti hősnek nagyságát kisebbiti. Ez állitás előfutárja volt a Mg. most következő lázas tevékenységének, amely két irányban folyt le: az egyikben kimutatták könyvemről, hogy benne a Rákóczi-gyalázás tényálladéka található, a másik, melylyel engemet mint magas bécsi és kormánykörök exponensét, legjobb esetben öntudatlan eszköz gyanánt mutattak be.

Az első feladatnak egy névtelen ember tett eleget „*Az elzüllött Rákóczi*" c. cikksorozatban. (Mg. 1914

márc. 17. és 18.) Itt megtaláljuk mindazon valótlan állitást, ami csak azóta közszájon forog és a Rákóczi-gyalázás vádjának tulajdonképeni substratumát képezi. Bizonyitásul könyvem szövegének és tendentiájának csak gyülölettől elvakult elferditése szolgál neki. Szerinte én a „rimákhoz futkosó és a szabadságharc ügyét ezek kedvéért cserben hagyó Rákóczit" rajzolom; ez a ma is élő egyik vádnak legelső szennyes fogalmazása.

A másik vád könyvem ellen, hogy szerintem „Rákóczi Párisban voltaképen pinkapénzből élt" és hogy ezt a jövedelmet „e pénz szennyes eredetének tudatában vette fel és költötte el", hasonlóképen kifejezések, melyek inkább a kártyázás lelki nyomorához, mint egy könyv birálatához illenek.

A harmadik: szerintem Rákóczi számüzött társai tatárcsordák élén, Batukhán módjára törtek volna be Magyarországra.

A negyedik vád: hogy én „egy Vigouroux nevü kalandor okmánytárából" szedem a Rákóczit kisebbitő adatokat és hogy általában „minden hamis okleveket és kémjelentést hitelesnek fogadok el".

Mindezen vádak, melyeknek *tökéletes alaptalansága és rosszhiszemüsége* következő fejezeteimből ki fog derülni, ma is gerincét képezik a mozgalomnak. A hajszának politikai kártyavára, mint vastraverzeken, nyugszik ezeken a ráfogásokon. A vezetők igen jól ismerték az első lépés fontosságát s azért szövegezték a vádakat a legkiáltóbb, minden magyar érzést sértő formában, hogy azok annál könnyebben benyomuljanak a lelkekbe és a későbbi felvilágositó kisérleteknek makacsul ellenálljanak. Annyi bizonyos, hogy céljukat elérték.

A Rákóczi-gyalázás vádjának ilyetén megalapozásával egyidejüleg megindult könyvem politikai hátterének hasonló lelkiismeretlenséggel való megrajzolása. Már az említett névtelen cikk egyszerüen „pinkapártinak" nevez el és legártatlanabb mondásaimat is politikai szinben tünteti fel. Idézi szavaimat: *„uj, komoly munka kezdődött, a mult évek mulasztása pótlására. A béke biztonsága régóta nem élvezett szilárd alapot nyujtott a munkás törekvéseknek"*. Mindezt én a nyolcévi belháboru után bekövetkezett békés állapotokra értettem, arra a békés állapotra, mely a pragmatica sanctiót, a magyar állam egyik alaptörvényét, hozta létre. Kérdem, nem volnék-e *akkor* kiseprüzni való hazaáruló, ha a háboru után bekövetkező béke *nem* tetszenék nekem, az a béke, mely függetlenségünk alaptörvényének életfeltétele volt, egy alaptörvényé, mely Magyarországnak és Ausztriának vállvetett védelmét, a magyar bakának és a tiroli vadásznak *egy sorban* harcolását tette lehetővé! A cikkiró azonban, *gonosz ferditéssel*, a *munka* szó előfordulásából arra következtet, hogy én a *nemzeti munkapárt* megalakitását akarom diesőiteni!

Ilyen eszközökkel sikerült nekik könyvemet a politikai fertőbe lerántani! Lerajzolták egymás mellett Rákóczit, hagyományos diszruhájában, s melléje, ugyanezen ruhában Lukács László karrikaturáját! Szerintük könyvemmel a margitszigeti botrányt akarom igazolni: mivel a mostani kormány a kártyabank ódiumát viseli, felfogadott tehát engemet, hogy Rákóczi nemes alakját is a kártyabankkal megterheljem és ily módon a margitszigeti botrányokat igazoljam. Ilyen absolut értelen és gonosz indulatu érveléssel azt is be lehet bizonyitani, hogy Ballaginak sóskifli-

ügyét most nem egyébért leplezem le, mint hogy, ugyancsak az emlitett politikus személyével összeköttetésbe hozott só-ügyet igazoljam!

A politikai tőke kovácsolására két egyéb tény is szolgáltatott alkalmat. Az egyik azon egyszerü dolog, hogy én *közös*, császári és királyi hivatalnok vagyok. A Mg. cikkirói szemében ez a csász. és kir. cimem vörös posztó, melytől megvadulva engem a legnagyobb gonoszságokra képesnek tartanak. A valóságban pedig ez a cim nem jelent egyebet, mint hogy idegenben, távol az otthontól, kezelem egy közös, osztrák és *magyar* levéltárnak a magyar aktáit, dolgozom azokért a honfitársakért, akiknek ezen aktákra szükségük van, *képviselem* — kicsiny rangomnak megfelelő szerény körben — *a magyar érdekeket*. Fizetségül hálát nem kivánhatok, hisz csak kötelességemet teljesitem, de rá kell mutatnom az eljárásra, melylyel *egy magyar kötelességteljesités* ténye politikai hajsza alapjául vétetett.

A másik vasdarab, melyből politikai rágalmat kovácsoltak, Thallóczy Lajos nevének emlitése előszavamban. Hogy mennyi része van Thallóczynak a munkában, azaz hogy mennyire nincs neki része, azt elmondtam már. Minden egyéb állitás *hazugság vagy képzelgés*. De *kellett* nekik hazudniok vagy phantasiálniok, hogy Thallóczy Lajos, a titkos tanácsos és magas hivatalnok személyét hidnak használják, mely engem, a „kishivatalnokot" összekössön a kormánnyal és hogy a Rákóczi-gyalázás hazug tényéből az egész nemzet vérét felforraló botrányt csináljanak. Ha *valóban* a Rákóczi-gyalázás fájt volna nekik, elég lett volna azt egy elszigetelt „kishivatalnok" bünének tartaniok, de akkor az ország gyorsan napirendre tért

volna felette és a *politikai tőke* elolvadt volna. Ezért *kellett* nekik Thallóczyt az én tudományos mentoromnak rajzolniok, aki magához hivat és megrendel nálam egy Rákóczi-gyalázást, egy hazaáruló könyvet, mint más jámbor ember a szabójánál egy császárkabátot. Ezért *kellett* nekik az én pályámat Thallóczy kezétől megépittetniök. A valóságban ő az én Bécsbe jutásomról, csakugy, mint a levéltárba felvételemről *utólag* értesült. Még ma is hirdetik, hogy ő hozott Bécsbe, mint gólya a fiát s hirdetik akkor, mikor az ő *politikai* egyéniségét támadni akarják. Azt azonban nem gondolják meg, hogy ezzel a hazugságon alapuló támadással egy hallgatásra kárhoztatott „kishivatalnok" életében gázolnak, hogy ellenfelük testéhez férkőzzenek.

A névtelen cikkirót és egyéb névtelen társait nem vádolom a politikai hajsza rendezéséért. Névtelen cikkeket azok szoktak irni, kiknek neve rögtön kétségeket ébresztene a cikk tartalmi valósága és tiszta célzatai iránt. Elhasznált nevek, kisiklott exisztenciák szoktak a politikai névtelenséggel megelégedni. Ilyenekkel én nem vitatkozom, ilyeneket én nem vádolok.

De a napilapot sem vádolom, hogy a Rákóczi-gyalázást mázolta a cimtáblára, mely mögött valamikor Bartha Miklós meggyőződéses, őszinte alakja állott. Az utóbbi évek pártpolitikai viszonyai közt botorság volna egyebet, jobbat várni. A lapnak jól esett, hogy naponkint megvédheti Rákóczit, naponkint három-négy hazafias érzéssel teli cikket vihet a jámbor közönség elé és ezzel ellensulyozhatja a Rákóczi-cikkek előtt vagy után következő európai fejtegetéseinek oroszbarát izét. A két irány, az én könyvem szidal-

mazása és az uj európai politika nemsokára egybefolyt, azaz a hirlap megkisérlette az én Rákóczi-gyalázásom eredményeit külpolitikában is érvényesiteni. Hirek kezdtek szállongani, hogy a laphoz közel álló politikusok Oroszországba indulnak Rákóczi-zászlókért, melyeket a kegyes cár szivesen át fog nekünk engedni, hisz ő az igazi barátunk, aki javunkat akarja. Máskor meg francia földre akartak elzarándokolni, hogy a magyarbarát köztársaság területén áhitattal meglátogassák Rákóczinak egy kolostorban őrzött szivét. Utólag azonban egyrészt kiderült, hogy a kolostornak romjai is alig állanak, másrészt az európai látókörü vezetők megsokalták és beszüntették ezen külső országokbeli tévelygéseket.

Ebben az összefüggésben emlithető, hogy a könyvem ellen tüntető diákok vacsorájukon *olasz* fiatalemberekkel fraternizáltak és együtt tüntettek a hármasszövetség *ellen!* Ez volt az első hir, mely a hajszáról külföldi lapokba került.

Ma nehéz elhinni ugye kérem? Nehéz elhinni, minő csúf forrásokból táplálkozott a hajsza, melyből Ballagi Aladár tudósi tekintélyének fája lőn kinövendő.

Mert ha a hajszának politikai mederbe tereléséért valakit vádolnom kell, akkor Ballagi Aladár az. Politikai laptól senki se veheti rossz néven, ha politikát csinál. De ő mint egyetemi tanár *tudósnak* hirdeti magát, *tudományos* szakvéleményt akar leadni és legelső szava, ami csak ez ügyben fogainak rekeszét elhagyta — hamisitatlan *politika.* Legelső nyilatkozata (Mg. 1914 márc. 11.) igy kezdődik: „*Nem annyira a mult*

történetét, mint inkább jelen politikai viszonyainkat jellemzi e mű. Amint — biztos tudomásom szerint — 1867-ben a sajtóiroda felállításával egyidejűleg indult meg a Kossuth-kultusz lejáratása à tout prix, ugyanolyan symptomatikus jelenség e mű, mely a Rákóczi-kultusz kürtását célozza." A tudós professzor tehát az én szegény könyvemet, melyet ott irtam a mellette álló asztalnál, ugyanolyan természetű dolognak tartja, mint a sajtóiroda felállítását! Legelső nyilatkozatában! amelylyel a hajszának irányt adott! Vajjon nem látja mindenki, hogy itt nem a tudós professzor, a sóskifli kisütője, a luxustárgy szerzője, a Zrinyi-versek specialistája beszél, akinek szava a tudományban ugysem sokat nyom, hanem *pártpolitikus* vádol saját pártja lapjában azzal a tökéletes biztonsági érzettel, melyet csak a felelősségre *nem* vonhatás tudata adhat meg.

A hajszának politikai eredetéért Ballagi Aladárt terheli a felelősség Isten és a jobb érzésü emberek előtt!

Megértjük most már, hogy politikai szempont kivánta a Rákóczi-gyalázás minél *nagyobb* mértékét. A szépen megindult mozgalomnak *szüksége volt rá,* hogy az én könyvemből *minél* istentelenebb gyalázások, *minél* gonoszabb nemzetietlenségek kerüljenek elő. Pandora szelencéje gyanánt kezelték könyvemet, melyből rut és ellenszenves dolgok tömege hozható napfényre, a valóságban bőség szaruja volt és belőle táplálkoztak és élnek még a mai napon is. Magam nem lévén politikus, — most sem, mikor napjaim nyugalma a politikának martalékává lett — ezeket a tényeket nem fejtegetem tovább.

A mozgalom hátterét a magyar közönségnek pél-

dátlan becsületessége adja meg. A hirlapi vádak, négy hónapon keresztül, a példányok ezreiben és tizezreiben szórattak a közönség körébe. Ebben a rendezők vaskövetkezetesek voltak. A valótlanság felismerésére két eszköz állott az olvasóközönség rendelkezésére. Az egyik, hogy a lapnak minden egyes állitását ellenőrizze könyvem illető helyén és igy jöjjön rá az elképesztő értelemhamisitásokra. Ez egyrészt a valótlanságok óriási tömege, másrészt könyvem korlátolt példányszáma miatt lehetetlen volt. A másik mód az lett volna, hogy a közönség *politikai* lapnak *tudományos* kérdésben való nyilatkozataival szemben az egymásután nyilatkozó tudósokhoz és a hetvenhét aláirásos manifesztumhoz tartsa magát. Sajnos, a nemzet kritikai és tudományos müveltsége még messze van ettől. Napilapja valóban *napi* tápláléka néki és nem képes kritikával közeledni hozzá. Természetes, hogy a borzalmas Rákóczi-gyalázásra, amit névtelenek Ballagi fenttárgyalt öblös bevezetéseire emlékeztető felháborodással eléje adtak, a becsületes olvasó vére felforrott. *Szomoru dolog volna és a magyarságnak végét jelentené, ha a nemzeti hősök olyan gyalázására, aminőről az én könyvem meghamisitásával értesült az ország, fel nem háborodnék az egész magyarság.* Egymást érték a tiltakozások és a mozgalom egyéb tényei, melyeknek közlésével a vezető lap ujabb tüzelő anyagot szerzett a láng életben tartására. Soha nem felejtem el, annyira meghatott, mikor becsületes székely emberek, valamely társaság vagy egyesület, nyilatkozatban elitélvén könyvemet, bevallották, hogy nekik ugyan, mostoha viszonyaik folytán, nincs alkalmuk a könyvet olvasni, de azért igaz magyar szivük felháborodásával — elitélik azt.

Kedves véreim, magyarjaim, milyen szinarany, mint a gyermek tisztalelkü faj vagytok és mekkora a gonoszság, mely a ti ártatlan lelketekkel csuf játékot, szédelgést üz!

Az ügynek politikai szinezete magyarázza a különböző szervezetü tudományos fórumoknak különböző állásfoglalását. A budapesti egyetem félre nem érthetően nyilatkozott meg, mikor bölcsészeti kara az 1914 elején beadott kérvényemet, a hosszadalmas hivatalos eljárás formáinak betartásával, kedvezően elintézte és magántanárává tett. A tanári kar megvizsgálta tudományos munkásságomat és mivel tisztán tudós testület, mely a politikától távol áll, a politikai következményekkel nem törődve hozta meg ítéletét, mely nekem teljes elégtételt adott.

Másként áll a dolog az Akadémiánál. Ez a tudós testület alapitása óta a magyar közéletnek egyik gócpontja. A tudomány emberei és a nemzet közt állván, a közvélemény érdeklődésének tárgya, nehéz időkben irányitója szokott lenni. Az absolutizmus idején megbecsülhetetlen szerencse volt a nemzetre, hogy hivatott vezetői az Akadémiában ébren tarthatták a nemzeti oltár lángját. Az Akadémia tehát nem választhatja el a közéleti és tudományos szempontokat olyan merevséggel, mint ezt az egyetemek, a hazai tudomány ápolói megtehetik, sőt kötelességük is megtenni. Ebben a mi Akadémiánk szervezetileg is különbözik a hasonló német intézményektől, melyek a közélettől távol egyedül a tudománynyal törődnek és csakis egyszerü tudósokat számlálnak tagjaik közé. Német mintáju Akadémia, azt hiszem, mellém állt volna tekintélye teljes sulyával. A magyar Akadémia nem tehette

ezt akkor, mikor könyvem ügyét politikai botránnyá alakitották, s mikor könyvem védelménél a félrevezetett közvéleményt találta magával szemben.

Ilyen viszonyok között, a mozgalom politikai szinezete folytán, szinte mathematikai pontossággal adva volt az álláspont, melyet az Akadémiának könyvemmel szemben el kellett foglalnia. Ballagi Aladár, kinek első szava ez ügyben — ne felejtsük el — *politikai* volt, követelte az Akadémia főtisztviselőitől könyvem elitélését. A főtisztviselők köztudomás szerint Ballagi pártjának politikai ellenfelei közé tartoznak. Abban a pillanatban, midőn tisztán tudományos álláspontot foglalnak el, mint ezt a bölcsészeti kar meg is tette, gyanuba keverik pártjukat, hogy a „Rákóczigyalázást" helyesli és kiteszik az Akadémiát a hajszától félrevezetett tömeg megvetésének. Viszont mint a tudományt tisztelő egyének a tudomány szabadságát és becsületét sem adhatják fel könyvemnek felelőtlen megtagadásával. E két jelenség magyarázza az Akadémia nyilakozatának *compromissum* voltát.

A tudós társaság elfogadta elnökségének nyilatkozatát, melyben az én könyvemért mint kiadó viseli a felelősséget, de nem azonositja magát vele, ép ugy, mint egyéb kiadványaival sem. A munka megitélését a komoly tudományos kritika dolgának tartja és kijelenti róla, hogy az *„nem egy tekintetben ellenszenves munka"*, de hangsulyozza, hogy *„Rákóczi meggyalázásáról Szekfü könyvében szó sem lehet, mert a nagy fejedelem e hüvösebb tárgyalásban is közel áll szivünkhöz, talán közelebb, mint az eddigi nemes rajongástól sugalmazott munkákban"*.

Ez az én legszebb dicséretem, ugyanaz, amit Gorliczénél elesett szegény barátom mondott megha-

tottságában. Az Akadémiának ezért a megállapításért mindig hálás leszek és szívesen viselem el az „ellenszenves munká"-nak, a tudományban egyébként szokatlan kategóriának szemrehányását.

A nyilatkozatban az ellenmondást mindenki felfedezte és a hajsza rendezői, politikai programmjukhoz híven, makacsul állították, hogy a főtisztviselőket pártállásuk *akadályozta* könyvem *teljes elítélésében*. A valóságban persze épen az ellenkező igaz. *Ha* a közvélemény nincs félrevezetve, *ha* az Akadémia nem áll a félrevezetett közvélemény nyomása alatt, *ha* a kérdésnek nincs pártpolitikai háttere, akkor Ballagi Aladár ugyanazon egyhangu visszautasításra talált volna az én könyvem dolgában, amint amilyenhez edzett idegei az Akadémiában rég hozzá vannak szoktatva. A könyvemmel gonoszul összekapcsolt politikai szempontok *akadályozták meg* az Akadémiát a tudományos álláspont elfoglalásában és könyvem hathatósabb, következetesebb védelmében.

Magyarországon nem akadt tudományos intézmény és erkölcsi erő, mely egy tisztán tudományos célból készült munkának a politikába belesodrását megakadályozta volna. A jámbor hivő közönség felháborodása mind nagyobb lett, a hirlapirodalom visszhangzott a részben spontán, részben politikai rutinnal rendezett tiltakozásoktól. A névtelen cikkiró vádjához, hogy itt Rákóczi-gyalázás történt, lassankint minden csatlakozott és alig van közéleti tényező, mely Ballaginak és névtelen társainak kezét érezvén nyakán, meg nem hajtotta fejét és el nem is-

merte, hogy az én könyvem megvetésre méltó gonosz termék.

A hajsza a legszélesebb körü nyilvánosság előtt folyt ugyan le, mégis hasonlitott barlang sötétjében rendezett vésztörvényszékhez, ahol a vádlott, kezei megkötözve, szája betömve, szóllanul kénytelen végighallgatni a tárgyalást és a halálos ítéletet. Az egész nemzeti beugratásnak — joggal nevezhetjük most már igy — alapfeltétele az volt, hogy én és a komoly tudomány emberei nem rendelkeztünk organummal, melynek hangja a nagyközönséghez elhallatszott volna. A hajszarendezők a legteljesebb szabadságot élvezték valótlanságaik és ferditéseik gyártásában, jól tudván, hogy nincs napilap, mely létérdekeinek kockára tevése nélkül kiadhatná a tőlem vagy másoktól származó felvilágositásokat. Az egyetlen *Az Est* rendelkezett az anyagi és szellemi függetlenséggel, hogy a fönnebb ismertetett tanuságtételeket Magyarország első történetiróitól ki merte és ki akarta adni. Az egyetlen szám nyom nélkül eltünt a hajsza förgetegében. A Rákóczi-gyalázás ördögi vádja megkötötte a világosan látó és jóakaratu emberek kezét, senki sem vehette magára a keresztet, hogy a Rákóczi-gyalázás létezését tagadva, vakmerő rágalom érje: „Nem látod a Rákóczi-gyalázást? Valóban nem látod? Hisz akkor te is Rákóczi-gyalázó vagy! Te fekete hazaáruló! te megfizetett!“ és igy tovább, a legujabb kor politikai irodalmának hangnemében.

Nemcsak a Rákóczi-gyalázás vádjának elterjedését magyarázza ez a körülmény. Az ellenmondásnak tökéletesen kizárt volta a névtelen hajszarendezők bátorságát a mérhetelenségig megnövelte. A fórumon állva tökéletes biztonságban érezték magukat a meghazudtolás-

tól és a valótlanságokat, ferditéseket, személyes támadásokat szinte gyári üzemben állitották elő. Régi személyes gyülölségekre ütött a boszu órája, a közéletnek és Akadémiának nem egy vezető egyénisége megérezte a kezet, mely évek óta csak erő nélkül, a homályból fenyegette a kitagadottak gyülölségével. Összefolyt itt sok rut és gonosz önzés, személyes és politikai szenvedély és őrjöngés. A nemes fejedelemnek kuruc palástja elég nagy arra, hogy mindez alája bujjék és véle takarózva, ki tudja meddig folytassa még gonosz játékát a nemzet legszentebb javaival.

A sötétlő hullámokon ott uszkált Neptun gyanánt Ballagi Aladár, hétbikabőrharagu felháborodásában szigonyára tüzve mindenkit, aki csak nem akarta elismerni a Rákóczi-gyalázás tényét. A Rákóczi-védelemnek oly nagy gonddal öntözött fája az ő számára is igen értékes gyümölcsöket hozott. Ma már Ballagi az egyetlen Rákóczi-tudós: több, az egyetlen hazafias történetiró. Régi politikai összeköttetései felujultak. Hasznos tagja lett pártjának. Fürdik a köszönő-iratokban. Utcát akarnak róla elnevezni. Csak szerénységből nem vette fel még a haza atyja nevét. Minél nagyobb a Rákóczi-gyalázás, annál nagyobb az ő érdeme. Mikor Andrássy Gyula gróf, legnemesebb nemzeti hagyományokat követve, fölemelte figyelmeztető szavát a boszorkányszombat lármájában és munkámon legelső gyakorolva komoly kritikát, a született grand seigneur függetlenségével mondotta: *„S a jövőben is mindig csak azt irja, amit helyesnek hisz. Ne törekedjék tetszeni, hanem keresse az igazságot"* (Magy. Hirlap 1914 máj. 10.) — akkor Ballagi Aladár kis gyermekként elhallgatott, hogy a következő percben ujra kezdje a nemzetvédelmet, melyben most

már, hírlapja mellett, az akadémiai ülésekre felvonultatott statisztáira is számíthat. Tökéletesen biztos dolgában. Az Akadémia örül, hogy hallgathat. Tőlem senki ki nem ad semmit. Mondhat tehát, amit akar. Ferdíthet úgy, ahogy a legtöbb tapsot remélheti.

Emelkedett hangulatának csak *egy* példáját hozzuk. Sajátmagáról mondja és írja: „A Számüzött Rákóczi c. munkát megjelenésekor nagy megbotránkozás fogadta, széles körben. Jogosan vagy anélkül, ezt ugy gondolom, *épen én mondhatom meg. Mert én is megirtam Rákóczi történetét s abban a pártszempontoktól mentes történetirói objektivitásnak oly példáját adtam,* melyet elegendő pár szóval bemutatnom, hogy *itéletem elfogulatlan igazsága* iránt a *nagyközönség és a szakértők bizalmára joggal* számot tarthassak" (Mg. 1916 febr. 10.).

Szives olvasó, ne rémülj meg ez öblös hangtól. Igaz, hogy Ranke sem beszélt soha ily sonorusan az ő történetirói érdemeiről és százkötetre menő müveiről. Itt azonban nem Ranke, hanem Ballagi Aladár szól, mikor azt hiszi, hogy egyedül van az országban és senki sem tudja róla, hogy csak *lexikoni* cikkével kéri a nagyközönség és a szakférfiak bizalmát és földicsért mondata nem egyéb, mint a Pallas Lexikon XIV. kötetének 377. lapjáról való idézet.

A hajsza annyit használt neki, hogy tőle már egy lexikoni cikk is többet ér, mint hetvenhét történettudósnak verejtékesen összeszerzett tudománya.

A párisi játékház

A szives olvasó, ha már két éven át hallgatta és elhitte a könyvemről terjesztett vádakat, vegyen magának legalább most annyi fáradságot, hogy a vádakat és az én könyvem *hamisitatlan*, betü szerinti állitásait *együtt* olvassa és az összehasonlitásból saját szemével győződjék meg, *valóban elkövettem-e* azon bünöket, melyeken a jóhiszemü közönség *joggal* felháborodott.

Az első vád a párisi játékházra vonatkozik és legelső, névtelen formulázásában (Mg. 1914 márc. 17.) igy hangzik:

„Rákóczi Párisban *voltaképen pinkapénzből élt,* mert ugyan XIV. Lajos király bőséges kegyelemkenyeret utalt ki a koldusbotra jutott szánalmas szegény fejedelemnek, azért Rákóczi igazi biztos jövedelme az a 40.000 frank volt, amit a Hotel de Transsylvanie kártyabarlangja hozott neki, melyet ő e pénz *szennyes eredetének tudatában vett föl* és költött el. Ime tehát a mai munkapárti pinkapénzből uraskodás fényes igazolása; már ezért is érdemes volt a magyar Akadémiának kiadnia a cs. k. Szekfü könyvét, hogy ne kelljen a munkapárti pinkalovagoknak szégyenkezniök."

Ez a vád, *ilyen formában* terjedt el a nagyközönségben és ma is általános a felfogás, hogy én a *játék-*

bank ügyét Rákóczi gyalázására koholtam. A valóságban szó szerint a következőket mondtam könyvemben (32., 33. ll.):

Mindezeket[1]), a franciákat és a magyarokat, neki kellett eltartania, ő csináltatott nekik francia[2]) ruhát, adott nekik lakást és élelmet. Ez a nagy háztartás komoly gondokat okozott neki, amint kezdtek elmaradozni a királytól remélt jövedelmek. Az utolsó években[3]) a királyi család tagjainak is sok oly mulatságot kellett nélkülözniök, amely nélkül az előtt nem tudtak volna élni. Még az öreg orleansi hercegné is, akinek pedig nagy volt a tekintélye, kénytelen háztartását leszállítani. Rákóczi nem tehetett így, hacsak éhhalálnak nem akarta kitenni honfitársait az idegenben. Ilyen viszonyok között (valószínüleg valamelyik francia nemesétől származott a gondolat) párisi házában játékbarlangot rendeztetett be, melynek vezetését az emigratio egyházi férfia, Brenner abbé vállalta magára. Brenner beadványai a francia miniszterekhez ettől kezdve kettős célt szolgáltak. Rákóczi diplomáciai terveit és a játékbarlang fentartását. A kártyázás és egyéb „nyilvános szerencsejáték"[4]) nagyban járta és az volt a hire, hogy Rákóczinak évenkint 40.000 livres jövedelmet hoz a kártyapénz. Egyik francia nemes embere, kit diplomáciai kiküldetésekből eléggé ismerünk, D'Absac és egy másik, különben ismeretlen, Péan nevü, vezették az üzemet, s a rendőrségen ők szoktak eljárni, ha tilos szerencsejáték miatt felelősségre vonták a társaságot. A kártya akkoriban is sok embert tett tönkre; a párisi rendőrségnek szigoruan kellett vigyáznia, hogy a játékbarlangok el ne harapózzanak; de maga a legfelsőbb társaság adta a legrosszabb példát, s akadt nem egy, a rendőrség kezétől el nem érhető nagy ur, aki maga is állandó kártyatársaságot

[1]) T. i. udvari nemeseit.
[2]) Mert Párisban laktak.
[3]) XVI. Lajos utolsó éveiben.
[4]) Idézet egy hivatalos iratból.

tartott házában. D'Absac és Péan is rendesen azt szokták felelni a rendőrségen, hogy uruk, Rákóczi herceg megbízásából tartják a játékbarlangot, akinek ez meg van engedve. Ha a rendőrfőnök elitélte őket, maga a király engedte el büntetésüket. Rákóczi maga nem lakott ott, ahol a kártyázás folyt, csak háznépe; az ő direkt lépéseiről nem is tudunk meg semmit abból a kevéssé épületes levelezésből, melyet Brenner és D'Absacék folytattak Argenson rendőrfőnökkel. Mivel az erdélyi fejedelem bérházát erdélyi háznak nevezték el, igy a kártyabarlangnak is Hotel de Transsylvanie lett a cime. A számüzetéssel járó nyomoruságok természetes következménye volt, hogy Bethlen Gábor Erdélyországának neve most szerencselovagok és félvilági hölgyek reményeinek vált cégérévé. Lescaut Manont is azzal vigasztalja Des Grieux.[3] hogy sok pénzt hoz majd haza a Hotel de Transsylvanieből.

A vagyoni romlásból igy származtak házi kellemetlenségek, melyek már a fejedelem erkölcsi lényére is nyomasztó hatással voltak. Háznépe fentartására szerencsebarlangból kénytelen a pénzt szerezni, mikor tudja, hogy ennek árán nem egy fiatal existencia örvénybe merül; ő maga hol itt, hol ott, az udvar vándorlásai közben egy öreg király és még inkább egy az egész világgal kellemetlenkedő vén asszony szeszélyei szerint költözik idegen házból idegen házba, azzal a tudattal, hogy ott sem lesz állandó lakása, s király nevető örököseitől még kevesebb jóindulatot fog tapasztalni. Mind sürübben merül fel előtte a zöld erdő közepén mosolygó klastrom képe s lakóinak derült nyugalma, mely a világtól menekülő embereket kárpótolja a hiu gyönyörüségek elhagyásáért. A grosboisi házvétellel megtalálta az utat, melyen a párisi gondoktól, az udvar léha mulatságaitól megszabadulhat. Odaköltözése után a

[3] Prévost abbé „Manon Lescaut" cimü világhirü regényében; a szerző különben önéletleirásában elmondja, hogy maga is kártyázott ott.

kamalduli atyák lelki vezetése alatt kibékült Istenével és elmerülhetett a megtért bünösök keserü- édes hangulataiban. Az általános gyónás, melyben egész élete folyását fürkésző szemmel tekintette át, magától vezette a gondolatra, hogy Istennel való kibékülését nem ünnepelheti jobban és a jövő utra nem erősitheti magát alkalmasabb módon, mintha élete történetét vagy, mint megtért lelke látta, földi bal-lépései sorozatát későbbiek okulására is papirra veti. Igy fogott hozzá a grosboisi erdő csendjében, Szent Ágoston példájára, confessiója megirásához.

A figyelmes olvasó rögtön észreveheti, hogy itt *politikai vonatkozás* semmi sincs és hogy szavaimba politikát, ahogy a vád teszi, csak *rosszindulatu belemagyarázással* lehetett keverni. Szövegemmel a margitszigeti s egyéb jelenkori botrányokat csak romlott gondolkodásmód hozhatja hazugság segélyével összeköttetésbe. Egyébként két kérdés merül fel: 1. megvan-e előadásomban Rákóczi kisebbitésének szándéka, 2. ténybeli állitásaim igazak-e vagy sem?

Az elsőt illetőleg világos, hogy a magában véve szomoru tényt, a játékház tartását *minden rendelkezésemre álló eszköz felhasználásával* ugy *akarom* rajzolni, hogy abból *Rákóczi alakjára, erkölcsi lényére a legcsekélyebb árnyék se essék.* Kérem itt szövegemnek következő állitásait tekintetbe venni:

1. Rákóczinak nagy háztartása volt, melynek ellátása reá nehezedett;

2. XIV. Lajos utolsó éveiben mindenkinek járadéka megkisebbedett, s ezért még a régens anyja is leszállitotta udvartartását;

3. *ezt* Rákóczi nem tehette, hacsak *„éhhalálnak nem akarta kitenni honfitársait az idegenben"*.

Ezen három tény kiemelésével Rákóczi lépésének, melylyel a Hôtel de Transsylvanie-t játékházzá tette,

mindenkitől méltánylandó, nemes indítóokot tulajdonítok: idegenben reábízott honfitársai, Mikes Kelemének érdekében nyult ez utolsó eszközhöz; alattvalói iránti uri kötelességét teljesítette.

De kiemelem azt is, hogy e nehéz lépést *nem könnyű szívvel tette*. Kimondom, hogy az *erkölcsi lényére nyomasztó hatással volt*. „Háznépe fentartására szerencsebarlangból kénytelen a pénzt szerezni." Ezt a megállapításomat csak olyan ember tarthatja jó lélekkel kisebbítésnek, akinek a saját erkölcsi lényére *nem* hatna nyomasztólag játékház tartása. De tovább mentem: háznépének játékház bevételeiből fentartását, ennek nyomasztó tudatát megokolásul használom fel Rákóczi kolostorba vonulásának előadásához! *Szerintem* a játékház dolgát Rákóczi *olyan erkölcsi szigorusággal* ítélte meg, hogy *épen emiatt, hogy a nyomasztó érzéstől megszabaduljon*, keresett utakat, melyek őt a világi gondoktól Istenhez, a párisi léha világból a kolostor és a megtérés csöndjébe vezessék. Ezt a megtérést katholikus nevelésemből származó legnagyobb erkölcsi komolysággal adom elő.

Még csak két megjegyzésem van. Az egyik: hogy a játékház *felállításának eszméjével ne kelljen Rákóczit megterhelnem*, hypothesist, még hozzá *önkényes* hypothesist kockáztattam: „valószínüleg valamely francia nemesétől származott a gondolat". Erre *semmi aktaszerü* bizonyítékom nem volt. Vajjon megkockáztatom-e, ha valóban kisebbítő szándék vezet?

A másik: „Bethlen Gábor Erdélyországának neve most szerencselovagok és félvilági hölgyek reményeinek vált cégérévé." Elismerem, kemény szót mondottam. De hozzátettem, hogy „ez a számüzetéssel járó nyomoruságok *természetes* következménye volt", tehát

Rákóczi nem felelős érte. Itt csak az ítélhet el, aki a számüzetést valami mulatságos dolognak tartja, persze budapesti házak boldog birtokából. A valóságban a számüzetés szomoruságának *komoly* előadása nem kisebbités, hanem inkább Rákóczi *nehéz helyzetének erkölcsi átérzése*. Végül, hogy Bethlen Gábor Erdélyországának játékház-cégérré válása nékem magamnak fájdalmas tény és hogy Manon Lescaut olvasása közben Erdélynek *ilyen* viszonyban fölmerülése az én magyar érzésemre fájdalmas hatással volt, ezért megint az ítéljen el, aki a Báthoryak és Bethlenek dicsőségét *nem* szereti, akinek Erdély *üres szó, akármiféle viszonylatban is találkozzék vele*. A játékház történetét nem lehet enyelegve előadni, elmondtam hát morális komolysággal, mert csak igy érhető el, hogy Rákóczi erkölcsi lénye tisztán kerüljön ki D'Absac és Péan társaságából.

Most pedig lássuk, igaz-e ez a történet. Én természetesen legjobb kutfőkritikai tudásom és gyakorlatom szerint megrostáltam az adatokat, melyekre előadásomat támasztottam. De jön a Mg., s abban egy L. K. jelzésü névtelen férfiu (Mg. 1914 ápr. 2.) és „*A párisi rágalmazó leleplezése*" fő-, „*Mouton ur, Szekfü barátja*" mellékcimmel leleplezi azt a Mouton nevü irót, kinek *L'Hôtel de Transsylvanie* c. Párisban 1907-ben megjelent müve *valóban* az én főforrásom volt a játékház dolgában.

Mouton ur — L. K. szerint „négy-öt év előtt egy gyanus zsurnalisztikai campagne-nak elfeledett szomoru hőse. Neve ott szerepelt a Rochette-érdekeltség botránypörében, majd a Duez-féle hatmilliós kongre-

gációs sikkasztás skandalumával kapcsolatban és mindegyik ügyben félrevezette a saját lapját, súlyos erkölcsi és anyagi károkat okozva." A cikk részletesen elmondja Mouton gazságait, hogyan dobták ki egymásután a párisi lapok, melyeknek munkatársa volt. Majd áttér könyvére: „Emlékszem az írásmüre. Nem könyv, nem studium. A célja nem történelmi forrásmunka volt, amivé Szekfü dr. emelte, hanem egy ügyesen beállított reklám a Quai Malaquais 15. sz. ház értékének fölveréséért". A cikkiró szerint tehát az ön egyetlen kutfőm szerzője egy elcsapott ujságiró, szédelgő csaló, aki pénzért, egy háztulajdonosnak reklám gyanánt irta munkáját.

Kedves olvasó, a hajsza során sok hazugságot találtak eléd, de *ilyen szemenszedettet* egyetlenegyet sem! A könyv szerzője ugyanis *Léo* Mouton, a párisi *Bibliothèque Nationale*-nak évtizedek óta tisztviselője, jelenleg ugyanott *conservateur-adjoint* a cime. Nagyszámu történeti cikk és értekezés szerzője, melyeket párisi folyóiratokba és a francia protestánsok történeti közlönyébe irt. 1906-ban kiadott egy 422 lapnyi kötetben történeti emlékiratokat. 1912-ben megirta *Bussy d'Amboise* életrajzát 358 lapnyi kötetben. Munkáit mindenütt komolyan méltányolják, az utóbbiról a legelőkelőbb német szemle, a *Historische Zeitschrift* hosszu ismertetést közölt (113. kötet, 672. l.) Soha ujságiró *nem* volt, *nem* börzézett, a Rochette és egyéb ügyekbe *nem* volt belekeverve, házvétellel nem foglalkozott, a Hotel de Transsylvanie történetét az illető párisi kerület, a VI. arrondissement *történeti társulata kérésére* irta a külügyi levéltár *aktáiból*.

A Mg hőse pedig *nem ez a* Léo Mouton. L. K. urnak ismerőse nem a tisztességes Léo Mouton, hanem

F. J. Mouthon, aki valóban elcsapott ujságiró és ha nem is a Rochette-botrányba, de a Humbert-pörbe bele volt keverve. Történeti könyvet sohasem irt, sem Rákócziról, sem egyebekről.

Léo Moutonhoz, kevéssel a háboru kitörése előtt, elment hivatalába egy barátom és megkérdezte, mi igaz abból, amit a Mg reá kent. A francia tudós nagyot nevetett, mikor elrágalmazásáról értesült, de nem vette komolyan e magyar kulturlap ilyetén leleplezéseit. Igaza volt, mert nem az ő bőrére ment, hanem az enyémre.

Szükségük volt arra, hogy a játékház dolga Rákóczi-gyalázkodásként szerepeljen. Hogyne, hisz ez a vád nyomul be legmélyebben az emlékezetbe és ez lázitja fel a magyarokat. Az én adataim megbizhatók voltak. Amit a játékházról mondtam, az hiteles kutfőkön nyugszik. De könnyen segitettek magukon. A hiteles kutfőket, a párisi kancellár, külügyminiszter és rendőrség levelezését Léo Mouton közölte a párisi levéltárakban levő eredetiekről, elismert tudós. Igen, de csak a külföldön. Itthon nem ismerik. Kinevezzük tehát csalónak, mondotta a Mg irója, a közönség elhiszi, s egyszeriben kihuztuk Szekfű lába alól a gyéknyt. Rögtön kiderül, hogy egy csalótól veszi Rákóczit gyalázó adatait, *tehát* a Rákóczi-gyalázás még nagyobb lesz, *tehát* Szekfű a csaló Mouton barátja lesz és egész életére viselheti a szégyent.

Mondá és megtette. Te pedig, olvasó, elhitted.

Azután pedig jött Ballagi Aladár — mert Rákóczi-gyalázás nélküle nem eshetik meg — és első akadémiai felolvasásában szememre veti: *„egy elzüllöttül leleplezett boulevard-iró felszines“* adataira támaszkodom (Akad. Ért. 1914. 421.). Azaz aláirja L.

K. felfedezését. Ő, az ujkori történet tanára és a magyar protestáns egyház egyik oszlopa, elzüllött boulevardirónak nevezi a francia hugenotta-történet egy tekintélyes munkását, kinek könyveit neki ismernie kell, ha komolyan veszi tudományát s mindezt a Magyar Tudományos Akadémia szine előtt! Törik-szakad *kell*, hogy neki igaza legyen. Inkább váljék egy tisztességes tudós elzüllötté — az Akadémia és ország előtt! — Ugye ez „erős doloo"?

A Mouton-ügy Ballagi történetirói „fejlődésében" méltán állitható a sóskifli és Zrinyi-versek mellé, mind tájékozottság, mind lelkiismeretesség és bátorság dolgában.

A játékház kutfői kérdését elintéztem egy tudományos szaklap-polemiában, nem Ballagi Aladárral, akinek a Rákóczi-történetben semmiféle tekintélye nincsen, hanem Rákóczi életirójával, Márki Sándorral. Márki elismerte, hogy igazam van és a „kártyaügyben" való adataimat elfogadta (Tört. Szemle 1914, 634. l.) Történettudományi szempontból a játékházat illető előadásom ellen semmiféle kifogás nincsen: én ott az igazat mondtam el, amit hiteles kutfőkben találtam és amit *el kellett* mondanom, ha a történetiró kötelességét komolyan veszem. Elmondtam tehát ugy, hogy Rákóczi alakján a legkisebb kár se essék.

A Rákóczi-gyalázás ténye *nincs* meg az én könyvemben, de *megvan* a Mouton-leleplező lapnak e fejezet élén idézett soraiban. Az olvasó ebből az egy próbából megitélheti, minő lelkiismeretlen ferditésekkel vezették félre a jámbor közönséget, mikor a Rákóczi-gyalázás érdekében nem riadtak vissza egy tisztességes idegen tudósnak gonosz rágalmazásától.

A legrútabb vád

A Rákóczi érzéki életét illető vádról első feleletemben így szóltam: „Ez az állítás, mely első izben még rövid és aránylag olvasható formában bukkant fel valamelyik napilapban, a támadások további folyamán Rákóczit illető olyan céda és pualifikálhatatlan kifejezések rut tömegévé alakult át, hogy az embernek nem is kegyeletérzékét, de szemérmét sérti . . . A Rákóczi érzékiségét illető adatok legnagyobb részét regisztrálta már előttem Márki Sándor. Mivel én Rákóczi lelki életét tettem kutatásom tárgyává, nem állottam meg Márki felfogásánál, mely az egészet enyelgésnek minősítette. Sem Rákóczi helyzete a francia udvarban, sem a regens tiszteletreméltó anyjának, Liselottenak és a fiatal Conti hercegnőnek eltérő nézetei nem lettek volna világosan láthatók, ha szemébe nem nézek a kérdésnek. Tettem pedig ezt a legnagyobb erkölcsi komolysággal. Ime bevezető szavaim: „Önvallomásaiban Szent Ágostontól tanult őszinteséggel nyilatkozik életfolyása ezen oldaláról" (25. l.). Aki csak életében egyszer is állott a hippói püspök irásainak mélységei felett, már e bevezetésből is tudni fogja, hogy az én lelkemtől minden profanálási szándék távol állott. Amit elmondok, azt Rákóczi maga mondta el Confessiójában, de támadóim úgy tálalják fel olvasóik előtt, mintha én foglam volna rá. Mindezt a tárgy komoly felfogá-

sához illő magyarázattal kisértem. Megemlitettem „saját hibáján kivül szétdult családi életét", megemlitettem, hogy az emberek érzékenysége akkor más volt, megirtam, hogy senki sem akadt fenn azon, hogy a számüzöttek, akiknek ugyis elég keserüségük van, élvezik az élethől azt a kevés örömet, amit mostoha sorsuk nem tudott tőlük elvenni. Rákóczira *akkor* senki sem vetett követ s nyugodt lélekkel állithatom, hogy az én előadásom olvasása után tiszta szándéku, müvelt ember épp olv kevéssé vethet követ reá: de reám sem. Egy hibát mégis elköveltem itt. Nem számitottam arra, hogy müvem lelkileg durva emberek kezébe is kerülhet. Azt hittem, áll még az olvasóra: castis omnia casta. Bevallom, tévedtem. Ha ezt előre tudom, nyolctiz sorban külön kikérem magamnak célzataim félremagyarázását. Ezt nem tettem, ebben hibás vagyok."

Azóta, hogy ezt irtam, kiderült, hogy Szent Ágostonnak kevesebb olvasója van, mint a Mg.-nak és Ballaginak. A folyton felhangzó váddal szemben kénytelen vagyok most három momentumot megvilágitani: 1. a Rákóczi érzékiségét illető adatokat maga Rákóczi közölte velünk, 2. ezen adatok felhasználása *eddig* nem ment gyalázás számba, 3. az én célom itt sem volt az ő kisebbitése.

1. Rákóczi kolostori remeteségében irta Szent Ágoston mintájára *Confessio* c. latin müvét. Confessio magyarul vallomást, gyónást jelent. A munka maga, ép ugy, mint Szent Ágostoné, nem egyéb, mint az egész életre visszapillantó egyetemes gyónás: az iró bevallja életének *minden* bünét, tévedését, hibáját, a jó utról lelérését. Tollát őszinte és mély vallásosság vezeti. Urához, Istenéhez beszél, tegezi őt és a világgal nem törődve, földi életének legelrejtettebb zugait is feltárja

előtte. Müve célzatából érthetjük, miért foglalkozik fiatal korának ama részleteivel is, melyek, világi felfogás szerint, az érzékiség fejezetébe osztatnak. *Mindaz megtalálható Confessiójában, ami az én előadásomnak botránykövét képezte;* hozzáteszem, sokkal *részletesebben* és a mü szelleméből érthetőleg, *keményebb kifejezésekkel.* Viszonya a lengyel hercegnővel, az udvarlás Conti hercegnőnek, a lovaglás a szomszéd kastélyba felesége betegágyától, *mindez nem egyéb, mint Rákóczi saját szavainak reprodukálása.* Ezt én megirtam jegyzeteim közt. *Amit ellenfeleim óvatosan elhallgattak a nagyközönség előtt,* könnyen felfogható okokból!

2. A Confessio Rákóczi érzékiségét illető részleteinek felhasználását nem tartották eddig Rákóczi-gyalázásnak, de még csak kisebbitésnek sem. A legilletékesebb tanut idézhetem ez ügyben, *Thaly Kálmánt.* Mielőtt ezt tenném, előrebocsátom, hogy Thaly szavait *kénytelenségből* hozom fel. Második feleletemben csak általános kifejezésekkel hivatkoztam rájuk, nem akartam magamra venni a botrány növelésének ódiumát. Ez az általános figyelmeztetés nem használt. A hajsza tovább folyt ellenem s *ezt* a vádat sem ejtette el. *Önvédelem kényszerit* most Thaly elfeledett szavainak idézésére. A botrány felelősségét ellenfeleim viselik.

Thaly Kálmán megirta külön kötetben Rákóczi ifjuságának történetét, *népszerü* formában, a fiatalság számára. Ezen munkájából *szó szerint* idézem szavait Rákócziról: „nemcsak lelkileg, de testileg is nagyon kifejlett ifju volt. Nem csoda tehát, ha vére immár hevesebben keringett s ez időtájban először és már nyugtalanitólag kezdé érezni, hogy non solum animus, *sed etiam caro sumus!* Példátlan őszinteségü „Vallomásai"-ban nem

hallgathatja el, hogy: „Hic annus aetatis meae 16. *fatalis fuit puritati meae*[2]" — az aláhuzások Thalytól valók! — a hivatkozott [2] jegyzetben pedig a Confessio keményen önvádló szavainak idézése után így szól, (kérem, nem én! hanem Thaly Kálmán): „Midőn pedig hónapok multával egy casuistikus erkölcstant olvasván, gyanakodni kezdett a „*peccatum*-ról, — vallomást tőn gyóntatójának. De ez a „szent atya" sem föl nem világositá, sem meg nem feddé a romlatlan lelkületü fiut: hanem csak egyszerüen rászabta a szokásos poenitentialis imádságokat: melyeket emez lemorzsolván, azután megtörtént vele is az, ami annyi ezer és ezer ifjoncczal, hogy, mint maga irja: rediit ad peccatum, *ut canis ad vomitum*."

Eddig Thaly: Az utolsó mondat annyit jelent: mint kutya az okádáshoz. Thaly aláhuzva közölte a latinul tanuló magyar fiatalsággal!

Bármennyire végletes hajszának is vagyok áldozata és bárhogy követeli is az önfentartási ösztön *minden* védekezési eszköz felhasználását, Thaly előadásának elemzéséről visszatart a szemérem. Csak ellenfeleimet kérdezem meg, mért nem állottak talpra, mikor Thaly *ezeket* irta? Mért nem védték meg Rákóczi emlékét *ezen* gyalázással szemben? Hisz Ballagi Aladárnak már tizenkilencéves korában megvolt a bátorsága, hogy Thalynak Rákóczi-dolgokban nekirontson! Mért nem lépett fel *itt* mint Rákóczi-védő?

Megmondom, miért nem.

Először, mert Thaly ezen csodálatosan tapintatlan soraiban nem tett egyebet, mint Rákóczi saját szavait idézte és kommentálta. Egész feleslegesen, minden külső és belső inditóok nélkül, de neki megvolt a tekintélye és szava ahhoz, hogy az esetleges támadóknak

messze hallhatólag odakiáltsa, hogy *ő csak Rákóczi szavait ismétli és Rákóczi életében nincs rejtegetni való dolog!*

Másodszor: Ballagi Aladárnak és egyéb ellenfeleimnek *akkoriban nem volt szükségük* a Rákóczi-gyalázás vádjára!

De nem szóltak az ellen sem, hogy *Thaly szenvedélyes kártyásnak nevezte Rákóczit*, szintén a Confessio alapján. Ime szavai az idézett munka 169. lapján: „utóbb a megszokás hatalmánál fogva oly szenvedélyes kártyássá lőn (szerencsére csak rövid ideig!), hogy mint mondja, nemcsak a délutáni órákat: hanem gyakran az éjtszakákat is kártya mellett virrasztva töltötte s tetemes összegeket veszített."

Ezt irta Thaly Kálmán! Neki szabad volt, ellenfeleimnek feje *akkor* nem fájt a pinkapénz miatt, hogyis törődtek volna azzal, mit irkál össze egy tudós Rákócziról!

Mindebből azonban megállapitható, hogy a Confessio *bármely még legsulyosabb természetü részének felhasználása sem képez* Rákóczi-gyalázást vagy kisebbitést. Thaly Kálmán *népszerü* munkában látta jónak Rákóczi legrejtettebb önvádját szellőztetni, *anélkül, hogy egyetlen mentegető szót is hozzá csatolt volna* — s ebből az eljárásból *nem* kerekedett sem gyalázási vád, sem bármiféle botrány.

A Confessio adatait Thaly után hasonló széles körben felhasználta Márki Sándor nagy életrajzában, melynek néhány idevágó adatát idéztem müvem jegyzetei közt.

Még sem nevezte senki Márki Sándort Rákóczi-gyalázónak!

3. Az én bünöm következőképen áll. A párisi tar-

tózkodás rajzánál egymásnak ellentmondó és elszigeteltségükben különösen ható adatok kerültek elő. Az öreg hercegné, Liselotte, csodálta Rákóczi vigságát, aki pedig oly sok szenvedésen ment keresztül. Viszont a fiatal hercegasszonyok, akiknek — *saját Confessiója szerint!* — udvarolt, mogorva öregurnak tartották. Saját nemes apródja naplóban irva hagyta, hogy ura álarcosbálba járt és ezt titokban tartatta véle. Mindezt könnyedén elintézhettem volna, aminthogy Márki Sándor hűségesen reprodukálva a Confessio ilyetén adatait, azokat „enyelgésnek" szokta minősiteni.

Nem követtem példáját. Ez lehet, hogy hiba volt tőlem. De jószándékból, Rákóczi Confessiójának megbecsüléséből történt. Ha már ő ezeket a tényeket is olyan nemes komolysággal tárgyalja, nem lenne helyénvaló átsiklani rajtok, mintha ezek rejtegetendő, szégyenletes dolgok volnának. Kiindulási pontom tehát nem egyéb, mint az, hogy Rákóczi is ember volt: és hogy mi is embernek tekintsük, arra ő maga szólit fel bennünket Confessiójában. Összeállitottam tehát a Márkitól *már közölt* adatokat, hogy a párisi eltérő véleményeket egymással kiegyeztetve, határozott képet nyujthassak.

Ezt a munkát *történetirói komoly kötelességnek tartottam. Távol állott tőlem a profanálási szándék.* Ép ugy nem profanáltam Rákóczit, mintahogy Szent Ágoston életirói sem profanálják a szent püspököt, ha confessiói alapján életének *ezen* tényeiről megemlékeznek. *De távol állott tőlem az is, hogy Rákóczit ez adatokkal bármikép is megterheljem.* Itt is, miként a kártyaháznál, minden lehető momentumot összekerestem, hogy a mindenkivel közös emberi

dolgok ne vessenek árnyékot reája. „Felesége éveken át távol tőle könnyelmüen élte világát, s igy az életerős, asketaságtól távol élő férfiu saját hibáján kivül szétdult családi életéből csakhamar kénytelen volt a világi életben szokásos következtetéseket levonni." (Könyvem 25. l.) *Ez csak nem ugy hangzik, mintha kisebbíteni akarnám! Minden fordulatba ujabb és ujabb mentő körülményt szoritottam bele!* „Az emberek érzékenysége akkor nem volt ilyen dolgokban annyira kifejlődve, mint manapság. Csak a XIX. század francia és német érzékenysége és romantikája fejlesztette ki a köztudatot, hogy a tánc és mulatozás sorscsapások lesujtása idején szentségtörés. A XVIII. század elejének culturájából még hiányzott ez a vonás, nemcsak nálunk és Lengyelországban, hanem a müvelt Nyugaton is. Senki sem akadt fenn azon, hogy a számüzöttek, akiknek ugyis elég keserüségük van, ne élvezzék az életből azt a kevés örömet, amit mostoha sorsuk nem tudott tőlük elvenni." (26. l.)

Igen, mindezt *én* hoztam fel Rákóczi Confessiója megitélésére és az ő önszigorának enyhitésére! Bezzeg óvakodnak ellenfeleim *ezekről* beszélni! Ők csak mindegyre azt variálják és öltöztetik mindinkább visszataszitó szinekbe, amit én, *Rákóczi saját szavait követve,* mondok! A magyarázatot, a megértő és legjobb szándéku kommentárt bölcsen *elhallgatják!* Emlegetik azonban szavaimat: „Nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy ezek az emberek óriási termetü, erős, egészséges földbirtokosok, katonák voltak, akik egész életüket szabadban, testi munkában töltötték". Szerintük ez is gyalázás. Lehet, de azért

hoztam fel, hogy Rákóczi önvádjának élét elvegyem. S ha gyalázás, akkor elkövette már előttem *Thaly Kálmán.* Ő adta ki ifj. Tsétsi Jánosnak naplóját, amelyben ez a *kuruc* iró, később hires sárospataki tanár, a *kuruc* főurakat, főként Bercsényit dorbézolással, részegeskedéssel vádolja. Rákóczinak pedig szemére veti, hogy a lengyel hercegnő miatt elhanyagolta a haza dolgait, táncolt és vadászott, mikor a közjó kívánta volna, hogy neki szentelje magát. Thaly Kálmán nem tagadja Tsétsi állitásainak, legalább részben, alapos voltát, de megjegyzi (Magy. Tört. Emlékek 27. kötet XXIII. lap): „*A fejedelem ekkor 30—32 éves, erő- és életteljes ifju férfi volt, s helyzetében természetesen nem élhetett ugy, mint egy pataki theologus vagy philosophus diák képzelete szerint mindenben és mindenkor kellett volna.*" Az én fönnebbi szavaimban tehát csak Thaly mondatának paraphrasisát, az ő mentegető gondolatának kidolgozását adtam!

Összefoglalom e tárgyat, mely *ellenfeleim irásaiban* a cédaság országutjává lett. Amit irtam, azt Rákóczi Confessiói után irtam, a fejedelem önvádoló szigorának enyhitésére. Munkámban komoly erkölcsiség vezetett, ami szerintem egyedül méltó a Confessió magasztos komorságához. Semmit el nem mulasztottam, ami csak emberileg érthetővé teszi a Rákóczitól magától felhozott adatokat!

Lehet, hogy épen a minden áron való enyhitési szándék folytán stilisztikailag hibás, sőt talán izléstelen fordulatok csusztak be. De hogy ezekből *botrányt* okoztak ellenfeleim, annak felelősségét nem veszem magamra. Amint *Thaly Kálmánnak megdöbbentő részletéből nem kerekedett botrány,* akként nem kel-

lett volna az én előadásomból sem azt csinálni. Hogy megtörtént, annak a hajszarendezők az okai, akiknek szükségük volt a botrányra! Lelkök rajta!

Ballagi Aladárnak mellékes csürcsavarásait, miket a párisi léha udvarról kockáztat ujabban, az ő apróbb ferditéseivel egybefoglalva hátrább fogom megvilágitani.

À la „Batu khán"

Ballagi Aladár ezzel a címmel látta el a számüzött Rákócziról irt müve egyik fejezetét. Az olvasó igen jól megérti a címválasztásban nyilvánuló célzatát. A tudós itt napnál világosabban kimutatja, hogy én megrágalmaztam Rákóczit és társait, mikor azt irtam róluk, hogy à la Batu khán törtek be. Ballagi azonban ügyes, *igen ügyes* férfiu. Ő jobban ismeri a dolgot, mint a jámbor olvasó. Tudja, hogy én sohasem állitottam magyarokról, sem Rákócziról, sem társairól, hogy à la Batu khán jöttek. Könyvemben „à la Batu khán" nem fordul elő, csak „Batu khán", amit én a törökök és tatárok haditervére értek. Ezért teszi az óvatos tudós *csak* „Batu khánt" idézőjelbe. A közönség azonban értse arra, amire akarja, — gondolja az ügyes, lelkiismeretes férfiu.

Á la Batu khán, annyit jelent, hogy én tatáresordák élén vezettetem be Rákóczit a magyar föld pusztitására és hogy emigráns társaiban a 49-iki muszkavezetők elődjeit fedeztem fel. A vád először a Mg névtelen cikkében merült fel, s azóta tele van vele az ország olvasó közönsége.

Könyvemben az 1717. török hadjáratról részletesebben szólok. Ime szavaim:

A nagyvezir... erélylyel sürgette a készületeket. A főssereg utja most is Drinápolyból vezetett a Balkánon át a Dunához és Szávához. A haditerv azonban nagyobb előre-

látással és körültekintéssel készült, mint Ali pasa idején. A Belgrád körüli támadással egyidejüleg külön csapatoknak volt feladata a hosszu, északnak görbülő erdélyi és magyar határnak alkalmas pontjain betörni. A diárbekiri váli, Redseb pasa, tekintélyes török sereggel és két tatár herceg lovasaival az Aldunánál és a Havasalföldön állott készen, hogy a magas birodalom ellenségeinek kárt okozzon[1]) s erősítések megérkezése után Tergovistyén Erdélyre törjön. A másik oldalsereg parancsnoka a khotini pasa, Musztafa lett, aki mellett az ott lévő krimiekhez kipcsaki és nogáji tatárok és cserkeszek gyülekeztek és Tatroson át, meg a Kárpátoknak még északibb fekvésü hágóin, köztük a vereczkei szoroson át készültek Magyarországba özönleni. A haditerv ugyanaz volt, mint amivel Batu khán századok előtt a tatárjárás végtelen nyomoruságát hozta szegény magyarok nyakára. (77. l.)

Ugy-e kérem, másként fest a dolog? Batu khán haditervéhez nem Rákóczit, nem is az emigránsokét, hanem a török *nagyvezirét* hasonlitom, melylyel ez a *diarbekiri váli, a khotini pasa, kipcsaki és nogáji tatárok* hadait akarta a magyar és erdélyi határ különböző pontjaira vetni. Ebben tehát nincsen semmi Rákóczi-gyalázás, vagy hazafiatlanság. Lássuk a következő sorokat.

„A történet azonban sohasem ismétli önmagát. A mostani felvonulás képe uj vonásokat, rikitó éles szineket nyert a török és tatár sorokban harcoló magyarok alakjai által." Ezeket *valóban* irtam. S tovább elmondom, hogyan vett részt az emigráns Eszterházy tábornok „néhány lovasával" (88. l.) a khotini pasa alatt álló török sereg betörésében, hogyan vonult ki a rendes török csapatokkal és hagyta magukra a tatárokat, akik aztán három megyét elpusztitottak és há-

[1]) A török hadi parancs szavait idézem itt.

romezer magyar rabukkal épen kitakarodni készültek, mikor magyar hajduk, Bagossi László vezetésével rajtuk ütöttek, lemészárolták őket és a foglyokat kiszabaditották.

Itt kérem beismerem, hogy sympathiám Bagossi Lászlóék részén van, akik a magyar rabokat kiszabaditották, nem pedig a tatárok, sem a volt kuruc tábornok mellett, akit rossz sorsa a tatár betörés részesévé tett. Mint *magyar* ember, *magyar* érzéssel, nem tehetek egyebet. Nem tehetek róla, ha szeretem azokat a magyarokat, kik vérző kuruc szivvel, letették a fegyvert a szatmári békében, és munkába, verejtékes dologba fogtak, hogy a hosszu harcban elpusztult hazájuk ujra felviruljon és élvezze a béke áldásait. Szeretem azt a nemzedéket, mely a modern független magyar királyság alaptörvényét, a pragmatica sanctiót létrehozta. Szeretem a magyar huszárokat, kik Péterváradról ellenállhatatlan rohamban söpörték el a nagyvezir seregét, szeretem Pálffy Jánost, Belgrád magyar elfoglalóját, és Bagossit, Károlyi Sándor kapitányát, a háromezer magyar fogoly megmentőjét. *Az itéljen el, aki mindezt nem szereti, hanem gyülöli és utálja.*

De a künnmaradt *kurucukat sem itélem el.* Sem most, *sem könyvemben.* Nem mulasztottam el mentő körülményeket hozni számukra. Amit tettek, hazaszeretetből, a nemzet felszabaditása vágyából tették. „Nem tudták még elhinni, hogy a felkelés ügye visszahozhatatlanul elveszett." (78. l.) „A honvágy egy pillanatig sem hagyta őket nyugodni" (73. l.) Kisérletet tettek a török segitségével állitani vissza a kuruc világot. Nem sikerült, *én* nem itéltem el őket. Eszterházyról elmondom, hogy „jóhiszemü igéretet" tett, hogy

„a hozzáállóknak nem lesz bántódásuk és egyáltalában a török és tatár nem fognak pusztításra vetemedni". (86. l.) Nem ő volt az oka, ha a tatár mégis csak pusztított. Kimutatom, hogy csapatában *kevés magyar* volt. „Eszterházy Khotinban gyüjtötte a földönfutó lengyeleket, doni kozákokat és egyéb nyughatatlan elemeket, melyek közt magyar kevés akadt." (77. l.) Róla később, Rodostóban, szeretettel beszélek és megilletődve irom le elhagyatott halálát. De — és ezt ujra kiemelem — nem helyeselhetem, hogy a khotini pasa seregébe állva a tatárokkal együtt indult hazája ellen!

Ismét felmerül a kutfői kérdés. Igaz-e az, amit a khotini pasa csapattestéről s benne Eszterházyról és a tatárokról előadtam?

Kutfői apparatusomat megtalálja az olvasó könyvem jegyzeteiben. Semmiféle kétség nem merült fel eddig adataim helyessége iránt. Ballagi Aladár egyetlenegy adatom ellen hoz fel kifogást. De ügyes, *igen ügyes* férfiu lévén, igen óvatosan mondja: „Egy névtelen spicli e hiradását a tatárvezető magyar urakról Hurmuzaki adta ki. Szerzőnk (azaz én, *az ő* szerzője, akiből ő irodalmilag táplálkozik) ezt nagyon jól értékesiti a Rákócziánusok rovására." Tehát csak gyanusit, azt azonban nem meri kimondani, hogy hitelnélküli volna legalább ez az egy adatom, mely *nagyszámu bizonyitási anyagomnak egyetlen mellékes része csak.* De tovább lapozza Hurmuzakit s ott egy szerinte *megbizhatóbb* jelentésből kiolvassa, hogy a kurucok nem a tatárokkal, hanem a törökökkel *akartak* betörni. Ezt fejemre olvassa, mikor ezt soha se tagadtam. Eszterházy nem tehetett róla, hogy a khotini pasa csapattestébe rajta kivül tatárok is belevétettek. Soha nem állitottam, hogy *ő kérte volna* a tatárok jövetelét. De

hogy igen jól tudta, mire vállalkozik, azt Ballagi is meglátja, ha visszalapoz Hurmuzaki ugyanazon VI. kötetében s elolvassa a 171. lapon a kuruc tábornok proklamációját: biztositja Magyarország lakosságát, hogy aki a hadjárat folyamán török fogságba esik, bántatlanul át fog adatni Rákóczi tábornokainak. Arról szegény Eszterházy nem tehetett, hogy a tatárok nem neki, hanem Bagossi Lászlónak adták oda rabjaikat, — mikor ez szétverte őket!

Egyébként a Ballagitól fölfödözött *hiteles* jelentés egyebet is mond, amit ő bölcsen, *igen bölcsen* elhallgat: „Azt is mondják a Rákócziánusok, hogy a velük Erdélybe rontandó (irrupturi) törököknek a lakosság kedvének csalogatására és enyhitésére magyar ruhát kellene felölteniök." (179. l.)

Ugyanezen jelentés szerzője, akit Ballagi a mély meggyőződés hangján *„császári legbeavatottabb ügyvivőnek"* nevez, az egész Erdélybe való támadás (in Transsylvaniam irrumpendi) főrendezőjének *Bercsényit* nevezi: „Berczenius autem totius machinae director est" (183. l.), még a vezirpasát is ő mozgatja az Erdélybe törés dolgában — Ballaginak hiteles irója szerint!

Még csak azt jegyzem meg, hogy Ballagi ezt a Rosetti nevü egyént csak azért nevezi ki ismert hatalmi szavával jól értesült császári ügyvivőnek, mivel egyik állitását *ellenem* használhatja (a többit persze elhallgatja). A valóságban ez a Rosetti épen ugy konfidens, küllelkileg szólva: „spicli" volt, mint az előbb emlitett névtelen jelentés szerzője. Sőt lehet, hogy ugyanaz a személy. Állitásom bizonyitásával szolgálhatok Ballaginak, ha kivánja, de csak szaklapnak hasábjain. Annyi azonban bizonyos, hogy ő *ügyes* férfiu.

Az olvasót most az érdekelné, mit mondtam Rákócziról, mint a tatárcsordák vezetőjéről, hisz a nagyközönségben *ez az állítás* van rólam elterjedve. Ballagi csak másodszorra omoltatja össze Eszterházyék elleni vádamat, az elsőt nem irja körül világosan, csak érteti hogy itt valami tatáros Rákóczi-gyalázástól menti meg az országot.

Bármennyire huzódozom is Ballagival egy sorban jelentkezni, mégis erőt veszek magamon és egymás mellé állitom azt, amit Ballagi mond Rákóczi török-tatár politikájáról és könyvem illető részletét.

Ballagi (Mg 1916. febr. 8.):

„Mikor Rákóczi Franciaországból Törökországba ment, eltökélt szándéka volt, s ebben a törökkel folytatott tárgyalások során hajthatatlan maradt, hogy 1. siker esetén visszaállitja Magyarországot és Erdélyt 1686 előtti állapotába. Viszont a töröknek kötelezniе kell magát, hogy egy talpalattnyit sem hódit Magyarország területéből. 2. hogy csakis önállóan, keresztyén hadsereg élén vesz részt a törökök hadi vállalatában s török csapatok vezérletét semmi szin alatt sem fogadja el. 3. hogy a szultán tatár hadakat, vagyis rendetlen, rabláshoz és pusztításhoz szokott katonaságot nem zudit magyar területre."

Én (könyvem 93—94. l.):

„Rákóczi utasitásában meghagyta követeinek, hogy a szerződés megkötése előtt semmiféle igéretekbe ne bocsátkozzanak s a szerződésbe vétessék bele, hogy Magyarország és Erdély elfoglalandó részei nem török pasalikká teendők, hanem neki adandók át, és hogy a porta pénzösszeget adjon neki külön magyar hadtest alakitására. Eszterházy proklamációjában is benne volt az igéret, hogy a hozzája álló konfoederáltak nem török vagy tatár vezetés alatt, hanem külön magyar hadtestben fognak harcba menni. Ugyanerre a gondolatra jut Rákóczi is. Ez lett volna a legegyszerűbb megoldása annak a kényes kérdésnek, hogyan indul-

janak jó keresztények a pogány sereg kereteiben háborúba. Eszterházy nem tarthatta meg ígéretét, az ő gyülevész kozák-lengyel-magyar csapatja tatároknak lett seregbajtója s a beszterczei betörésnél minden önálló hadi működésről kénytelen volt lemondani. Rákóczi — mint látni fogjuk — mindvégig hű maradt ezen felfogáshoz s ennek érdekében később volt visszafordulni Törökországból, semhogy török vezetés alatt küzdjön Magyarország ellen. Azt ő sohasem tette volna meg, hogy tatár horda mögött és belévegyülve induljon keresztény ország ellen, még kevésbbé saját faja, a magyarság pusztítására. A grosboisi magányban az Istennel való kibékülés megedzette lelkét a világ keserűsége közepett és felvértezte olyan csábítások ellen, melyeknek sikamlós utján lelke tisztasága szenvedett volna. Rákóczi ebben a kérdésben egy fejjel kimagaslott tábornokai sorából."

Ügyes ellenfelem tehát *ugyanazt* állítja, amit könyvem. „Én, mondja ő, a diplomáciai akták világításában így látom az 1716—17. török háboru dolgát." Mivel azonban a diplomáciai aktákat *én* voltam bátor összekeresni, Ballagi ezen a téren soha nem dolgozott önállóan és *én* vetettem fel a problémát, világos tehát, hogy Ballagi *az én* állításaimat foglalja pontokba. Azt hinnéd, kedves olvasó, hogy a sóskifli és Mouton-ügy hőse kimondaná, hogy velem egy nézeten van? Igen tévednél: neki nem nézetre, vagy egyezésre van szüksége, hanem Rákóczi-gyalázásra. Hideg nyugalommal mondja tehát, idézett előadása után: „Szerzőnk mindezt éppen megforditva szemléli." — !!

Természetesen *elhallgatja* az én könyvem idézett részeit és garmadákat görgető tekintélyével *megvádol*, bizonyitás nélkül! *hogy olyant állitok, amit — soha sem mondtam. Megvádol, hogy más a nézetem, mint*

az ő nézete, — melyet épen tőlem tanult és szedett gyermekes pontokba!

Könyvem számtalan egyéb helyéről is kiderül, hogy ugyanaz a nézetem, mint amit ő magáénak mond. Emellett én az egész ügyet, Rákóczi állásfoglalását a törökkel szemben,Rákóczi lelki életének legtisztább forrásaira, vallási érzelmeire vezetem vissza. „Vallási érzelmei nem engedték meg neki, hogy ettől a követeléstől eltérjen." (138. l.) „A nagyvezir egyszer harmincezer albán parancsnokságával kínálta meg, de ő hü maradt a kisértések között is álmához, hogy magyar, keresztény sereg élén fogja országait visszahóditani." (146. l.) „Ujólag sürgette a keresztény sereg toborzására való összeg, egy millió piaszter, kifizetését." (165. l.)

Szerintem Rákóczi oly távol állott a török-tatár barátságtól, hogy a császári-török béke után el akarta hagyni Törökországot. „A gondolat megfordult fejében, de vallásos érzése, emberies gondolkozásmódja és valóban nagyuri felfogása egyaránt felháborodással utasitotta azt vissza. Egy pillanatig sem lehetett kétséges, hogy menekülése esetén az egész Ruméliában, Moldván és Havasalföldén szétszórt magyarokra, köztük a kuruc tábornokokra s egész családjukra a töröknek borzasztó boszuja várakozik. Rákóczi most az emigráns magyarok fejedelme volt és nem hagyhatta el őket végső nyomoruságukban." (171—2. l.) „Ha már le kell mondania a háboru folytatásáról, legalább olyan béke köttessék, mely nem ellenkezik az emigránsok életfentartási szükségleteivel." (172. l.)

Nem kisebb dologról van itt szó, minthogy *én* voltam *az első*, aki adatok ismerete alapján, oknyomozólag világitom meg *Rákóczi elhatározásának ru-*

góit, melyek török földön maradásra kényszeritették. Ilyenek gyanánt pedig *legnemesebb, önzetlen magyar érzelmeket: vallásos érzést, emberies gondolkodásmódot és valóban nagyuri felfogást találok.*

Kérdem tehát az olvasót: hogyan jutok ahhoz, hogy Ballagi Aladár kiszolgáltasson a közmegvetésnek olyan állitásokért, *melyeket én soha sem tettem* és melyeknek *folyton az ellenkezőjét állitottam?* Az ellenkezőre *könyvemben ő is, bárki is, számtalan bizonyitékot találhat és ezen bizonyitékok az ő kezében is ott vannak, de tudatosan elhallgatja őket!*

Mily lélekkel követte el ezt Ballagi Aladár?

Az ellen nincs semmi kifogásom, hogy az én fáradságos munkám eredményeit szó nélkül magáévá teszi; nem vagyok irigy ember és attól, aki maga nem tud vagy nem akar dolgozni, nem sajnálom munkám eredményeit. De hogy fizetség fejében elhiresztelje rólam, hogy én az *ellenkezőjét állitom annak, amit épen tőlem vett*, ez ellen leghatározottabban tiltakozom és eljárása felett az itéletet nyugodtan bizom a még ép igazságérzésü emberekre.

Vigyázat!

Rövid módszertani kitérésre vetemedem itt, nem saját magam, hanem az olvasó közönség érdekében.

Ballagi Aladárnak eddigi történetirói munkásságát megszemlélvén, kiderült, hogy ő egyrészt Rákócziról egy lexikális cikket kivéve semmit sem irt, másrészt, hogy történetirói müködésében alapvető munkákkal épen nem, hanem, a luxustárgy és egy „apróbb monographia" mellett, leginkább a sóskiflivel táplált huszárok homéroszi felfedezésével és kisdiákok közt ismert Zrinyi-versek nem ismerésével dicsekedhetik.

Mindez a kutfőkritikai módszertan nyelvén annyit jelent, hogy Ballagi Aladár *mint historiographus* általában a rosszul értesült és hibás módszerrel dolgozó történetirók közé tartozik, közelebbről pedig a speciális Rákóczi-történet terén teljesen illetéktelen.

Módszeres kutatásunkban kezdettől fogva *szükségesnek látszott* tehát az ő történetirói állitásai iránt *nagyfoku bizalmatlanságot alkalmazni*. Ebben természetesen nem vezetett ő ellene semmiféle animozitás, hanem tisztán a történeti methodus alkalmazásának kötelessége. Ugyanaz a tudós kötelesség, melylyel pl. a XVI. századi Alfonso Ulloa munkái iránt bizalmatlansággal viseltetünk, miután rájöttünk, hogy olyan dolgokról szeret irni, amikkel komolyan soha nem foglalkozott.

A bizalmatlanság nagyon is helyén való volt. A Mouton-ügyben kiderült, hogy nagyobb a hajlandósága

a személyes támadásra, mint tudományos fáradságra. Kiderült, hogy a dolog könnyebb végét szereti fogni: elzüllöttnek nevez egy tudóst, aki az európai iró respublikában jó névnek örvend: s csak azért teszi, hogy ezzel az illető iró müvének tudományos kritikájától felmentse magát. *Módszertanilag* olyan jelenség, amely Ballagi Aladár tudományos müködését és tudománybeli lelkiismeretességét a legkülönösebb szinben tünteti fel.

A legrutabb vád fejezetéből kiderült, hogy olyanokkal vádol, amiket Thaly Kálmán sokkal nagyobb mértékben követett el, s mégis ez utóbbinak dicsőségét zengi, engem pedig, ugyanazért, elitél. *Módszertanilag* dilemma előtt állunk: *vagy* nem ismeri Thaly müveit, vagy pedig ismeri és *tudva* hallgatja el a tőlem idézett helyeket. Mindkét esetben a legnagyobb foku óvatosság kötelessége merül fel tudományos állitásaival szemben.

Vizsgálódásunk során ily módon szállt le a bizalom az ő történetirói állitásaival szemben, s ezzel forditott arányban nőtt az óvatosság, melylyel adatai iránt viseltetnünk kell. A tatárkérdés megadja a kegyelemdöfést Ballagi Aladár történetirói megbizhatóságának. Az olyan iró, aki egy kezében levő könyvből ép az ellenkezőjét olvassa ki annak ami benne van, legyen az XVI. századi vagy jelenkori iró, tökéletesen elveszti hitelét a tudományt és irásmüvészetet, mint az igazság kifejezését komolyan vevő emberek előtt.

Amit egy ilyen iró állit, annak elfogadását, előzetes kritika nélkül, határozottan tiltja a történeti módszertan!

Azért, kedves olvasó, *vigyázat!* ha Ballagi Aladár történetirói állitásaival találkozol. *Vigyázat!* és az elő-

zetes kritikától ne ijeszszen el az a sok idézés, még több könyvcim, mély hazafias hang, mely az ő *methodikailag gyanus* előadását kissé állott, de finom franciának készült sauce módjára körülfolyja.

Résen légy tehát és óvakodjál!

Még egyszer: *vigyázat!*

A „kalózkirály"

Az előző figyelmeztetés szives megfogadását kérem Ballagi Aladár fentirt cimü fejezete elolvasásánál. A kalózkirály mint *idézet* persze megint nem könyvvemből, hanem Jókai Mór regényéből való, de ilyen apró *ügyességeken* már ne tessék fennakadni.

„Ez ügyben — mondja Ballagi Aladár — tisztán kell látnunk, mert Rákóczi áhitozása a kalózfejedelemségre: vitriolba mártott gyanusitás, mely minden egyéb vádat felülmul. Épp ezért a kalózkérdést a legbehatóbban tárgyalom, ugy, amint az, különböző korokban, a folyton változó morális becsü (moralische Wertschätzung) szerint feltünik."

Hallod szegény olvasó, hogy zug-bug, forr és sustorog Ballagi tudománya, szinte szétveti a magyar nyelv épületét és áradás gyanánt özönlik német és tovább francia, angol szakkifejezések terére. A „különböző korok" megbeszélésénél kénytelenek vagyunk magára hagyni. Nem rontjuk örömét azzal, hogy tizenkilencéves kora óta kuporgatott „gyüjteményének" belsőleg pállott adatait kritikailag megvizsgálnók. Neki ez nagy alkalom, hogy a közönség elé adhassa mindazt, amit semmiféle magyar vagy külföldi szaklap nem tartana kiadásra érdemesnek.

Engem érintő szavait idézem: „Magát az „aegeitengeri kalózfejedelemséget — mint Rákóczi meg-

bélyegző elnevezését — egyenesen szerzőnk (én, az *ő* szerzője) koholta." Bizonyítékul idézi következő szavaimat: „Rákóczinak aegei-tengeri kalózfejedelemségéről és ez ügyben való tárgyalásairól igen helyes képet adott Márki id. m. III. kötet 622. l. a Malagolától kiadott velencei követjelentések alapján."

Ezt a helyemet Ballagi Aladár helyesen idézi. Tovább ezt mondja: „Ha már most megnézzük Márki Sándor Rákócziját az idézett helyen, álmélkodva látjuk, hogy ő ott betüszerint leforditja Malagola cikkének illető helyét, nem ad „képet" az „aegei-tengeri kalózfejedelemségről", ugy hogy a reá hivatkozásnak aligha lehet egyéb célja, mint az, hogy elhelyeztessék a kikövetkeztetett megbélyegző titulus Rákóczi egyéb jelzője mellett s ezért a felelősség megosztassék egy kiváló magyar hisztorikussal."

Igy Ballagi, abban a biztos tudatban, hogy elhiszik állitásait, Márkit a dicséretteł hallgatásra kötelezi és kritika nem közeledhetik feléje. De ezen már tul vagyunk. Kutfőkritikai szempontból megállapitottuk, hogy kötve higyjünk Ballagi Aladárnak, mint historiographusnak. Lássuk, mit mond Márki Sándor az idézett helyen — az aláhuzások tőle, Márkitól valók!

„A velencei követ már 1727 aug. 27-én azt ujságolta, hogy valami 3500, nagyobbrészt *angol kalóz*, Madagaskár szigetéről kincsekkel megrakott tizenhat hajón az Égei-tengerben, a Kykladokban, *Naxos* és *Paros* szigetén akarnak letelepedni. Megigérték, hogy ottan, *mint Rákóczi fejedelem alattvalói*, elösmerik a török fenhatóságot s hüségük és engedelmességük jeléül a portának átengedik kincseik negyedrészét. A konstantinápolyi francia követ, hir szerint, pártolta ezt a tervet, a császári követ azonban nagyon felháborodott

ellene. A velencei bailót (követet) is figyelmeztette, milyen csapás volna a köztársaságra, ha az Adriai-tenger szomszédságában ilyen veszedelmes kalózok telepednének le. Igy történt, hogy a nagyvezir, kinek a terv eleinte tetszett, jóváhagyását megtagadta s megtiltotta, hogy a dologról tovább beszéljenek." S itt idézi a Malagola nevü olasz tudóstól kiadott követjelentéseket.

Ezen előadáshoz pedig mellékli Márki Sándor az Archipelagus illető részének *térképét*, rajta Paros, Naxos, Seriphos, Siphnos, Ios, Amorgos és egyéb szigetekkel s ezen, müve 621. lapján látható képnek alája irja: *„Rákóczi parosi és naxosi fejedelemsége."*

Mi történt itt? Márki Sándor előadta Malagola alapján, hogy az Archipelagusban angol kalózok akartak letelepedni, mint Rákóczi fejedelem alattvalói, hogy erről tárgyalások folytak, melyek a nagyvezir és a császári követ ellenállásán törtek meg. Azután pedig Rákóczi-gyalázástól és vitrioltól nyugodt lélekkel lerajzolta Rákóczi ezen meg nem valósult *fejedelemségének térképét* és alája *irta, hogy ez Rákóczi parosi és naxosi fejedelemsége, melyben azonban alattvalói, Márki szövege szerint, angol kalózok!*

Ezen senki sem akadt fenn. Most jöttem én szerencsétlen Rákóczi-gyalázó. A parosi és naxosi, vagy hogy ugy mondjam, archipelagusi fejedelemségre uj adatok kerültek kezembe, a konstantinápolyi francia követ jelentései, melyekből kiderül, hogy Rákóczi ez ügyben egy Ploutman nevü angol szédelgő közvetitésével élt, akiről az ő gyanutlan becsületes lelke, a francia követ figyemeztetései dacára sem tett fel semmi rosszat. Mivel az angolnak széltolósága végül mégis kiderült és saját hazájának, Angliának konstantinápolyi követje távolitotta el onnan, az egész ügyből semmi

sem lett. Mindezt előadtam ugy, hogy *Rákóczira ismét semmi árnyék se essék, hanem a felelősséget egyedül a szédelgő angol Ploutman viselje.* A jegyzetek között pedig hivatkoztam a francia követjelentésekre és megemlitettem, hogy erről az ügyről, Rákóczi aegei-tengeri kalózfejedelemségéről Malagola alapján helyes képet nyujt Márki Sándor az idézett helyen. Azt, hogy nemcsak képet, hanem térképet is ad, elfelejtettem kiemelni. Kalózkirályról persze szó sincs könyvemben, a Ballagitól emlitett „megbélyegző titulust" épen ő „következteti ki" Jókai Mór egy elbeszéléséből!

Végül pedig jön Ballagi, a Rákóczi-gyalázás és védelem vágyától égve. Idézi szavaimat: hogy szerintem Márki helyes képet nyujt Malagola alapján. Megnézi Márkit. Ott látja a térképet. Ezt szokott *ügyességgel* elhallgatja. Ehelyett *álmélkodik:* hisz én, a gyalázó becsapom a világot, mert hát Márki nem nyujt képet a kalózfejedelemségről Malagola alapján, hanem erről a tárgyról egyszerüen kiirja Malagolát. Tehát én, mikor azt mondom, hogy Márki képet nyujt Malagola alapján, hazudom. Láthatod olvasó, hogy itt a „képnyujtással" játékot üz és vakmerően táncol a vulkánon: tagadja a *„képnyujtást"*, mikor ott van a *„térkép*nyujtás", melyről azonban — ez az ő reménye, soha sem fog a magyar közönség értesülni.

A módszer a régi: én azt mondom fehér. Ballagi azt mondja: valóban fehér, de hogy én feketének látom. Leleplezi tehát gonoszságomat, melylyel feketét mondok és napnál világosabban bebizonyitja, hogy fehér, tehát az, aminek a *valóságban* én is mondtam.

Az uj csak az álmélkodás, a vitriol és a „moralische Wertschätzung".

Ez utóbbiról nem beszélek, mivel nem erkölcsi

ítélkezéssel, hanem egy jelenkori iróra alkalmazott kutfő-kritikával foglalkozom.

E tekintetben azonban megfigyelésre méltó, hogy a velencei követnek Malagolától és Márkitól felhasznált jelentését egyszerüen kémjelentésnek nevezi el, mig korábban a bukaresti császári kémet „legbeavatottabb ügyvivőnek" titulálta. Aszerint, amint a Rákóczi-gyalázás érdekében uri magának jól esik. A szédelgő angol neve a rendelkezésünkre álló iratokban *Ploutman* s ezt ő hasonló nemes egyszerüséggel *Ploughman*-nek kereszteli, azzal, hogy ez „közönséges angol név" és hogy „Ploutman nevü angol sohase volt a világon".

Kritikai munkánk kezdetén az ilyen cézári kijelentésen fennakadtunk volna, de most? a sóskifli, Mouton-ügy, álmélkodás és egyebek után?

Menjünk tovább!

Vigouroux, a rehabilitált

Kellemetlen munka volt Ballagi Aladár történetírói működésének kulisszái közé benyomulni, de a szíves olvasó nem mondhatja, hogy haszontalanul töltötte volna idejét ezekben a rég nem szellőztetett pókhálós üregekben. Fejezetem címét olvasván, rögtön tudja, mit gondoljon. Ballagi Aladár azzal vádol, hogy *én* egy Vigouroux nevü gazembert rehabilitáltam. Az olvasónak csak hallani kell Ballagi meggyőződésteljes hangját és tisztában lehet azzal, hogy *épen én* mutattam ki az illető egyénről, hogy gazember, ha már Ballagit szive éppen ehhez a kifejezéshez vonzza. Történeti methodikai okokból bizonyos, akárcsak $2 \times 2 = 4$, hogy Ballagi Aladár állitásának épen *ellenkezője* igaz.

A „számüzött Rákócziról" irt nagy müvének egyik fejezete „A rehabilitációról" szól. Kimutatja itt, hogy én csupa „akasztófára került vagy akasztófáravaló alaknak" tanuzását használtam fel Rákóczi ellen, s hogy ezt tehessem, előzőleg rehabilitáltam mindezeket.

Nagyon jól tudom, hogy Ballagi Aladár ezt az állitását és a hét darab akasztófáravaló alaknak ehhez füződő jellemrajzát nem abban a reményben irta, hogy én még valaha is hozzászólhatok az ő állitásaihoz. Oh nem, ő teljesen bizonyos volt dolgában, hogy

tőlem az ő monumentális vádiratára senki sem ad ki feleletet, egész életemre hallgatásra vagyok kárhoztatva, tehát irhat, amit akar. Most, hogy mégis szóhoz jutok, kissé kellemetlen neki a dolog. Kissé izgatottan veszi elő könyvemnek birtokában levő példányát, melyet a kétévi állandó forgatás eléggé megviselt. Nem tudom, de lehet, hogy szeretettel simogatni szokta és Wertheim-kasszájában őrzi, hisz „gyüjteményének" bizonyára ez a legértékesebb és leghasznosabb darabja: az én könyvem tette Ballagi Aladár nevét országszerte hiressé; az én könyvem tette lehetővé, hogy Ballagi heteken át cikkezhessen s el is olvassák cikkeit, előadhasson az Akadémiában ugy, hogy ne mosolyogjanak gyönge tudományán. Sokat köszön az én könyvemnek Ballagi Aladár. Illik tehát, hogy megbecsülje s épen ezért kérem, hogy ne sanyargassa izgatott kezekkel, hisz egyelőre nem könyvemről lesz szó, hanem Thaly Kálmán müveiről. Meg fogjuk tekinteni, hogyan szokott Thaly Kálmán nyilatkozni a hét akasztófáravaló egyikéről, Vigouroux-ról, akit könyvem leghivebb olvasója, Ballagi, szerint én „rehabilitáltam".

Rákóczi ezen rodostói francia udvaroncának iratait Thaly Kálmán fedezte fel és másoltatta le a Naxos szigetén élő Lastic-Vigouroux-család levesládájában levő eredetiekről. Ha hamisitásról volna szabad szólni, a csuf vád inkább Thalyt érné, mint engem, aki csak őutána jutottam az aktákhoz. 1906. őszén Thaly a Rákóczi-hamvak hazahozatalában fáradozott Konstantinápolyban, s ez alkalommal került eléje a Lastic-család ládája, melyből a család ősének, Vigourouxnak iratait kiválogatta, lemásoltatta,

sajátmaga ki nem adta ugyan, de felfedezésük történetét és az iratok általános és részletes jellemzését többször nyomtatásban is megirta. (Ballagi Aladár talán nem ismeri Thaly ezen helyeit? Turul 1908. évfolyam, azután az 1909. Saussure-kiadás bevezetése. Kérem, ez nem szégyen, Ballaginak nem kötelessége ismerni, hisz Rákóczival a lexikális cikken kivül nem foglalkozott.) Felfedezésük előadását Thaly Kálmán igy fejezi be: „Igy jutottunk számos kiváló érdekü, emigratio-korbeli diplomatiai ügyirathoz.“ Ezek egykori tulajdonosát, Vigourouxt illetőleg részletesen elmondja, hogyan jutott ez a „sokat tapasztalt, élénk társalgásu és ügyesnél ügyesebb ember“ Rákóczi szolgálatába, aki igen megszerette őt és élete végéig legnagyobb bizalommal volt iránta. Rodostóban egyedül Mikes Kelemen rokonszenvét nem tudta megnyerni, de Thaly kimutatja, hogy Mikes „érzékeny és gyanakvó“ lehetett, a jövevény francia „valamivel megbánthatta“, s ezért nem szenvedhette, mikor pedig Vigouroux „mindenütt a legnagyobb ügyességgel és hüséggel járt el uj ura dolgaiban és nem egyszer kimerülten, sulyos betegen tért haza Rodostóba.“ (Kérem, csak tessék tovább is ellenőrizni, hogy mindezt nem én, a „rehabilitáló“, hanem Thaly Kálmán irta!) „Az öreg Vigouroux báró tehát — fejezi be Thaly Kálmán az akasztófáravaló egyén jellemzését — a róla ugyancsak hibásan és elfogultan itélt Mikes Kelemen rossz véleményét teljesen megcáfolva derék viseletével, ép oly hiven és buzgón szolgálja vala az öreg fejedelmet egész haláláig, mint maga Mikes főkamarás.“ Másutt Vigouroux „eszes, ügyes, fáradhatatlan franciának“ nevezi, Rákóczi legtevékenyebb diplomatájának, hátrahagyott iratait Mikes levelei

mellé, ha nem *fölé* állítja, mondván, hogy azok „a rodostói udvar és emigratio eddig alig ismert belső életére uj, kedves világitást vetnek." A Vigouroux-iratok tartalmát előadva, elragadtatással kiált fel (*Thaly Kálmán*, ugy-e kérem?): „Ime, egy mosolygó idyll a rodostói bus életből!"

Nehéz ugyan elképzelni, hogy Thaly jellemzése után Vigouroux nak rehabilitálásra volna szüksége, de hát Ballagi Aladár erősen állítja, hogy én rehabilitáltam, tegyünk neki eleget és vizsgáljuk meg, mit mondtam róla könyvemben. Még nem szükséges könyvemhez nyulni, sokkal tekintélyesebb iróval elégithetjük ki kiváncsiságunkat. Ez pedig, — ki lehetne manapság Magyarországon tekintélyes iró? — maga Ballagi Aladár. Amit ugyanis ő Vigouroux gonoszságairól ir, azt *mind könyvemből vette*, néhol szó szerint átirván az én illető szavaimat. Mert az én csekélységem volt olyan bátor, hogy Thaly Kálmán magasztalásával szemben Mikes Kelemen elitélő véleményének adjon igazat, s nagy fáradsággal előkeresse olyan levéltári aktákból is, melyeket Ballagi Aladár soha se látott, Vigouroux haszontalan voltának bizonyitékait.

Ha van még valaki, aki nem sajnálja kezébe venni elrágalmazott könyvemet, a 284—291. lapon megtalálja Vigouroux-nak akták alapján irt összefüggő jellemrajzát. Meglátja belőle, hogy én nem rehabilitálom őt, hanem haszontalan, széltoló, hazug, részeges voltát először ismertem fel, benne kalandort látok, aki urának, Rákóczinak bizalmával rutul visszaélt. Rákóczi pedig „bizalmas embereinek méltatlan magaviseletéről soha sem tudott meg semmit sem" (291. l.). Az ő becsületes, nemesen gondolkozó lelkétől távol állott minden gyanu, s Vigouroux esetében vallásos motivum is

közbejátszott: a francia kalandor Rákóczi szolgálatába állván, a rodostói kápolnában katholikus vallásra tért, s ettől fogva Rákóczi őt lelkileg fiának tekintette. Erre a viszonyra jegyzeteim között a fejedelemnek saját szavait is idézem, melyek az ő vallásosságának és nemes lelkének talán legszebb bizonyitékai, annál meghatóbbak, mivel az meleg érzelmével érdemetlent vett körül!

Vigouroux jellemrajzába azonban ne gondolja az olvasó, hogy azért hatoltam bele, mintha akasztófáravaló lelkek iránt érdeklődném. A munkában két szempont vezetett: 1. Mikes Kelemen alakjának megtisztitása a gyanutól, melyet Thaly Vigouroux érdekében reája vetett. Ez sikerült is: megállapithattam „Mikes emberismeretének fényes bizonyitékait" (386. l.). Másutt megjegyzem: „A környezet szemügyrevételével látható csak, milyen jószemü ember volt Mikes, aki első pillanatra keresztül látott a francián" (387. l.). Természetesen Mikesről egyebütt is legnagyobb szeretettel szólok, munkáját, ahol csak lehet, lapszámra felhasználom és azok az állitások, mintha én Mikest is gyaláztam volna, gonoszlelkü rágalomnál és hazugságnál nem egyebek! — 2. A másik szempontot *Rákóczi érdekében* alkalmaztam: élete utolsó éveinek diplomatiai kudarcait visszavezettem arra a tőle független körülményre, hogy Vigouroux félrevezette őt, nem járt el hiven megbizásaiban, titkait ellenségeinek elárulta, egyszóval, hogy a diplomatiai sikertelenségért nem Rákóczi, hanem mostoha viszonyai és kalandor megbizottja a felelős. *E két eredményért talán érdemes volt Thaly itéletét revideálni.*

Hogy ez teljesen sikerült nekem, legjobb bizonyiték Ballagi Aladár eljárása, melylyel az én Vigouroux-

ról alkotott ítéletemet *szokott nemes egyszerüséggel* magáévá teszi.

Az olvasó tehát megnyugodhatik, hogy igaza volt, mikor Ballagi Aladár rehabilitátiós csatakiáltására rögtön tudta, *hogy én nem rehabilitáltam, hanem épen „eláztattam" az „akasztófáravaló" egyént.* De hát hogy mertem akkor a tőle koholt aktákat felhasználni?

Tessék csak visszaemlékezni Thaly Kálmán szavaira: Vigouroux szerinte *„egykori tulajdonosa"* a tőle felfedezett „számos kiváló érdekü, emigratio-korabeli diplomatiai ügyiratnak." Ezt az ítéletet kénytelen voltam szintén módositani. A Vigouroux-iratok gyüjteménye épen nem oly értékes, mint Thaly állitotta, s épen nem tartalmaz számos diplomatiai ügyiratot. *Darabonkint* felsoroltam a benne levő aktákat könyvem 158. jegyzetében. Kiderül itt, hogy 1. egy csomó *Vigouroux-hoz intézett magánlevél* van benne: Rákóczi egyik nemesének, Ilosvaynak levelei: 1727-ből 3 db., 1728-ból szintén 3 db., 1729-ből 1 db. 1731-ből szintén egy; — 2. Vigouroux-nak *egyedül az ő személyét és családját illető* iratai, még pedig: egy utlevél a francia követtől, fiának egy töredékes levele, az ő levele fiához, feleségének kérvénye egy francia hatósághoz magánügyben, két db. irat Vigouroux adósságairól és végül Rákóczitól kapott armális levele.

Mindez olyan természetü irat, aminek hitelességére birtokosuk, „tulajdonosuk" jellemének semmiféle befolyása sem lehet. Ilosvay nem osztotta Mikesnek ellenszenvét Vigouroux irányában, ellenkezőleg, szoros barátságban állott vele, s hozzá irt leveleinek egy része megmaradt a Vigouroux-család birtokában; az öreg Vigouroux-tól azokat Naxos szigetén letelepedett fia örökölte néhány egyéb irattal együtt. Ebben ugye nincs

semmi különös? Jellemtelen egyénnek is joga van családi iratait fiára hagyományozni, s nem mehet el mindenki Ballagi Aladárhoz, az erkölcsbiróhoz, engedélyt kérni. De abban sincs különös, hogy Rákóczi legtöbbet forgolódott *diplomatájának hagyatékában* maradt néhány diplomatiai természetü irat is. Ezek teszik a töredékgyüjtemény harmadik részét. Az egyik egy kelet nélküli jegyzék a francia követségtől, azután Rákóczi megbizólevele Vigouroux számára, ugyanezen napról a fejedelem utasitása, melynek egyik fele leszakadt és egyetlen egész sort sem lehet belőle összeállitani; egy másik utasitás *töredéke* (a 10. ponttól kezdve a 17. pontig), levélkivonatok Vigouroux hivatalos működéséről, Vigouroux egy Rákóczihoz intézett bocsánatkérő levelének másolata vagy fogalmazványa, s végül Rákóczi Józsefnek egy 1735. évi meghatalmazása. Egész ben véve 8 darab, töredékes és rossz állapotban, ami mind arra mutat, hogy Vigouroux hányt-vetett életében nem jó soruk volt, tulajdonosuk nem törődött velük és egyéb lim-lom között ezeket is utódaira hagyta.

Abban azonban Thalynak igaza van, hogy Vigouroux *tulajdonosuk* volt és *nem kohólójuk*. Ez utóbbit még Ballagi sem meri állitani, de annál inkább erősitgették ezt Ballagi névtelen segitői a kétéves hajsza folyamán.

Ez a nyolc darab akta pedig Rákóczira nagyobbrészt értéktelen adatot tartalmaz. Könyvemben „legelsőrangu forrásnak", *Vigouroux dolgaira* neveztem és nem Rákóczira! e két utóbbi szót persze Ballagi elhallgatta! Csakis a töredék utasitásból tanultunk valamit: hogy Rákóczi lépésének, melylyel a bécsi udvarhoz közeledett, inditóoka az atyai szeretet volt, s ezzel az ő életének egyetlen nagy következetlenségét legnemesebb érzelmeiből magyarázhatjuk meg! A

tényt azonban egyéb aktákból korábban is ismertük. Lapokon át tárgyalta Rákóczinak a császárral való kibékülésének tervét, többek között Horváth Mihály, a nagy negyvennyolcas püspök, Magyarország történetének 7. kötetében (II. kiadás 179—182. l.). Én csak a Vigouroux-iratból nyert uj adatot érvényesitettem legjobb tudásom szerint *Rákóczi érdekében.*

A rehabilitáció elején Ballagi önmagát mulja felül a karzatnak szánt mélyhangu leleplezésekben a magyar tudóst fenyegető veszedelmekről: a lépten-nyomon ólálkodó hamisitásokról, „pletykamagazinokról, denunciatiókról, kémjelentésekről". A külügyi levéltárakat általában *„kiboritott szemetesládának"* nevezi, melyben „egymást érik a szennyiratok". De szerinte még belügyi iratokat se lehet használni, s leleplezi, hogy az országgyülési akták, a Corpus Juris is a „legnagyobb vigyázattal" használandók. Szegény Deák Ferenc, aki Ballagi Aladártól még nem tanulhatott! Persze, amit a kitünő tudós tárgybeli adatot felsorol, azt nem ő deritette ki, s régóta tudjuk és arravaló a történeti kútfőkritika, hogy ilyen veszedelmektől megóvja azt, aki tudja alkalmazni.

Ballagi azonban sohasem tanult kútfőkritikát, s igy esett, hogy valószinüleg a szemetesláda és pletykamagazin veszedelmétől impresszionálva fölhagyott ezelőtt 26 éve a történettudomány önálló müvelésével.

Visszatérve tárgyunkhoz, csak egyet kérdezek:

Miféle történetirói lélekkel állithatta Ballagi Aladár, hogy én rehabilitálom Vigourouxt? Miféle lélekkel merészkedett megvádolni olyannal, amit soha sem állitottam, mikor valódi állitásomat teljes egészében sajátjává tette!

Az irodalomban és közéletben egykép példátlan eljárás az övé.

A többi rehabilitált

Ezekkel gyorsan végezhetünk.

Ballagi Aladár Vigouroux-val együtt hét „becstelen gazembert" sorol fel kültelki történelmi stylusában, akiket én rehabilitáltam, hogy velük Rákóczit tönkretegyem.

1. Vetési László, Rákóczi legismertebb diplomatája.

2. Klement, hasonlóképen a fejedelemnek sok európai udvarban ügyvivője.

Mindkettőnek diplomáciai iratait, jelentéseiket és Rákóczinak hozzájuk irt utasításait Fiedler adta ki a bécsi akadémia megbizásából. A független Magyarország legkitünőbb történészei: Horváth Mihály püspök és Szalay László, mindketten a negyvennyolcas idők előkelő szereplői, szeplőtlen hazafiak, *elsőrangu* kutfőnek tekintették e két kötetnyi gyüjteményt. Hazafias szellemben irt történeti müveikben lépten-nyomon felhasználják és idézik. Horváth Mihály felhasználván a gyüjtemény időrendileg utolsó darabját, igy bucsuzik el tőle: „Evvel végződik a Fiedler által közlött két kötetes *nagybecsü gyüjtemény*. Vajha Rákóczi utóbbi leveleinek is akadna mennél előbb egy szorgalmas összegyüjtője." (ld. mű 7. kötet, 178. l.) Szalay László Magyarország történetében s azonkivül Rákóczi számüzetéséről irt könyvében is folyton Vetési és Klement gyüjteményének adataira támaszkodik. Ez utóbbi mü-

vében finom történeti érzékkel összeválogatja a hiteles kutfőket és napok szerint beszélteti azokat, maga nem ad hozzájuk semmit sem. Itt Rákóczi, Pálffy, Károlyi, Beresényi levelei mellett a két „becstelen gazember" írásait közli. Klement gyüjteményéből való aktákat a következő lapokon: 58, 61, 79, 84, 102, 112, 120, 124, 125, 135, 137, 140, 144, 151, 160, 165, 168, 170, 183, 185, 188, 191, 193, 213, 218, 220, 247, 263, 270, 272, 283, 300. Vetésitől még többet használt fel.

„Kiről egy Szalay igy nyilatkozik s kit egy Szalay is nagy művében kutfő gyanánt hoz fel, semmi alapos okunk sincs mellőzni: semmi jogunk sincsen történelmi kutfő voltát elodázni."

Azt hiszed olvasó, én mondom ezt? Nem, ezt *Ballagi Aladár mondta* tizenkilenc éves korában, Thaly Kálmánnal vitatkozván a testőrségről irt művében, a 18. lapon.

Azóta más lett a véleménye. Az enyim azonban most is ez és én ma is tisztelem Horváth Mihály és Szalay László jó magyar, szintiszta becsületes munkáját.

Más kérdés az, hogy Vetési és Klement egyaránt jellemtelen emberek voltak. Amit Ballagi róluk elmond, mind igaz és megtalálható, csak finomabban kifejezve Szalaynál, akinek munkájából táplálkozik itt korunk Rákóczi-védője, a forrás idézése nélkül. Az is bizonyos, hogy mindkét diplomata gyüjteményét beadta a császárnak, mikor Rákóczitól hozzája pártoltak. Lehetséges tehát, hogy egyes dolgokat változtattak, kitöröltek vagy beleszurtak az aktákba, hogy ezzel uj uruk előtt jobb szinben tünjenek fel.

Itt csak azt emelem ki, hogy ez a kútfőkritikai gyanu nem akadályozta sem Horváth Mihályt, sem

Szalay Lászlót irataiknak *in extenso* felhasználásában. *De akadályozott, igenis, engemet.* Én Vetési vaskos kötetéből összesen *négy mondatot használtam* fel. Ebből is kettőnél megjegyeztem: „Azt hisszük, hogy az alább idézett két mondat nem tartozik Vetési későbbi gyártmányai közé". (338. l.) Ebből látszik, hogy én nem vettem át *in extenso* az ő adatait, mint Horváth Mihály és Szalay László, hanem *kutfőkritikát* gyakoroltam. Ez pedig a jelen esetben nem egyéb, mint megvizsgálni minden egyes felhasználandó helyről, *érdekében* állt-e Vetésinek az illető helyet koholni, hogy ezzel a császár kegyeibe könnyebben beférkőzzék. Mind a négy mondatról világos, hogy ez az eset nem forog fenn. Az egyik mondat, melyet ilyen kritikai megfontolás után Vetésiből felhasználtam, igy hangzik: *„legyen olyan jó és tartson meg bennünket Fenséged és tartsa meg önmagát minekünk"*, ezzel akarja Vetési rábeszélni Rákóczit, kössön békét, még Erdélyről való lemondás árán is. A másik mondat: *„most már nem Erdély souverainitása, hanem a mezitelen élet forog kockán"*. mondta Vetési. Ezt az idézetet pedig nem Rákóczi-gyalázásra, hanem arra használtam, hogy megállapitsam: *„Rákóczi az ország elhagyásával megmutatta, hogy ősei trónját többre tartja az élet örömeinél és minden kényelménél." (53. l.)* A másik két mondat még ártatlanabb. Közülük az egyiket már előttem felhasználta Szalay László, Rákóczi bujdosása, 83. lapon, a másikat ugyanott 118. lapon. Vetési aktáit különben Ballagi is lépten-nyomon használja lexikális cikkében, — amely ténynek én semmi fontosságot nem tulajdonitok. Klementtől *egyetlen* adatot vettem át, jegyzeteim között, amit előttem Márki Sándor használt (könyvem 18. jegyzete).

Sem Vetési, sem Klement jelleméről nem irok egy

szó! sem, tehát nem is rehabilitálom őket, nem tartozván rám a dolog, mert ők már 1715-ben leléptek a szinpadról. Vetésiről azonban kimutatom, hogy ő az a titokzatos Welez kém, akit Saint Simon említ. Ez csak nem rehabilitáció?!

Mégis Ballagi szerint én rehabilitálom őket s én használom fel selejtes adataikat Rákóczi befeketitésére. Kutfőkritikai megjegyzésemet idézi s gunyosan hozzáteszi: „Eszerint a tanu megbizhatósága mondatonkint állapitandó meg s nem a tanu egész jellemének és multjának figyelembevételével".

Bizony mondatonkint, akkor, ha a tanu jellemének *figyelembevételével* gyanu merül fel hitelessége ellen! Ez a kutfőkritika fárasztó munkája, melyre a sóskifli boldog felfedezőjének ugylátszik, soha sem volt szüksége. Vele tehát ezen kutfőkritikai részletekről vitatkozni haszontalan időfecsérlés volna. Ő egyébként is Rákóczi-mentésben fárad, s nincs ideje ilyen lappáliákkal foglalkozni. Csak arra a *bátorságra* legyen szabad rámutatnom, melylyel Ballagi Aladár, a sóskifli és Zrinyi-versek szakembere, történetirásunknak az ismeretlenség ködéből a Rákóczi-hajsza során előkerült csillaga, nemzeti irodalmunk klasszikusainak, Horváth Mihálynak és Szalay Lászlónak nézeteit utjából eltolja azért, hogy *én, a klasszikusok követője*, egy hamis vádban elmarasztaltassam! *Soha érdemetlenebbül és tiszteletlenebbül még nem bántak nagy iróinkkal, mint ahogy Ballagi Aladár merészkedik velük elbánni*, csak azért, hogy *neki* legyen igaza.

3. A harmadik rehabilitált Vigouroux. Ezt ismerjük.

4. Egy hollandus. Theyls Miklós, aki a konstantinápolyi császári követnek konfidense volt *Magam* ir-

tam meg, hogy kémszolgálatot végzett több udvarnak is, jelleméről *csak elitélőleg nyilatkoztam.* Adatait lelkiismeretes kutfőkritikának vetettem alá. Legjobb példa erre az, hogy Beresényi egy haditervét nem hiszem el neki, hanem a tőle Bécsbe jelentett szöveget összevetettem Beresényinek egyébütt fenmaradt haditervével és Theyls szavait csak az összehasonlitás után használom fel (346. l.).

Ballagi meginl átirja szavaimat, melyekkel Theyls jellemtelenségét feljedtem és igazságszerető methodusához hiven, *kijelenti, hogy Theylst rehabilitálom!*

Még megjegyzi, hogy Theyls Beresényit canagliának hivja, *„amiért külön kijár neki szerzőnktől a vállveregetés"*.

Azt eddig is tudtuk, hogy a valóság és a szövegek tanusága Ballagit nem akadályozzák meg működésében s most lassankint kiderül, hogy valójában költeményt ir: teljes szabadsággal és szinte csodálatos phantásiával költi a Rákóczi, Beresényi és egyéb gyalázás hireit, melyekre természetesen nincs időm egy szót is vesztegetni.

5. Az ötödik *„történelmi kutfőtár"* Ploutman. Ez az állitása is jámbor költemény. Ploutmantól egy sor irás sem maradt ránk. Tehát nem is használhattam fel. Azonkivül *én* mutattam ki szédelgő voltát. Ballagi csak az én szavaimat variálja és, bocsánat e szófaragásért: *kültelkesiti.*

6. Bohn, Rákóczi dán származásu titkára. Ugyanaz az eset, mint Theylsnél. Legsulyosabban elitélem könyvemben és az ő másolatában maradt aktákat szigoru kritikának vetem alá. Ellenfelem maga idézi szavaimat, melyekkel Mikes dolgában Bohn állitását elvetem. De mért nem vetem el minden állitását?

Azért, mert tanultam kritikát és történetirás a kötelességem és nem Rákóczimentés vagy Rákóczigyalázás. Erről Ballagi Aladárral nincs mit vitatkoznom. Más szakembernek pedig természetesen nincs kifogása kritikai eljárásom vagy annak részletei ellen, annál kevésbbé, hisz a Bolntól lemásolt aktákat Thaly Kálmán „olykor kiváló fontosságu levelezéseknek, diplomáciai iratoknak" nevezte (Saussure-kiadás bevezetése 54. l.)

7. Egy Kovács János nevü magyar, Rákóczi udvarában. Erről nem tudunk egyebet, mint amit én irtam: hogy emberölés miatt menekült hazájából s Rákóczi egyszer megdorgálta és relegálta udvarából. Irás tőle ép ugy nem maradt fenn, mint Ploutmantól sem. Ballagi róla szó szerint elmondja az én szavaimat.

S ezen hét pont után *van lelke* igy nyilatkozni: „Szóval csupa akasztófára került vagy akasztófáravaló alak, mint *történelmi kutfőtár*".

Vajjon mikor e két utolsó szót nyugodtan aláhuzta, gondolt-e rá, hogy őt, a Rákóczi-védőt valaki még ellenőrizni meri? A valóságban összeállitotta a könyvemben előforduló gyülöletes jellemü emberek névsorát, kiknek egy részétől nem is maradt fenn egyetlen sor irás sem és akiknek jellemtelenségét épen *én* mutattam ki könyvemben, -- s ezekről azt állitja, hogy én történelmi kutfőtárnak használom és rehabilitálom őket azért, hogy Rákóczit befeketitsem!

Ezzel a módszerrel kiszolgáltat engem a nemzeti közmegvetésnek!

Még csak azt kérdem tőle: *milyen lélekkel irta ezek után a következő sorokat?*

„Ez uj vivmány a történet terén, hogy ime, éppen egy tudományos akadémiai kiadvány tökéletesen *reha-*

bilitálja becstelen gazemberek tanuképességét a becsületes emberek ellen . . . Szerzőnk ezt a feladatot vállalta magára s igy állitotta elénk a fejedelmet . . . . Ám az ő fenséges alakján nem fog semmiféle becsmérlés. Nagyságát nemhogy kisebbitené, de épen kidomboritja az, hogy csak vasravernivaló vagy épen akasztófáravaló gazemberek segitségével lehet vele szemben, alkalmas politikai időjárás mellett, ugy ahogy operálni . . . Ekként in specie aeternitatis maga a melléktekintetektől megtisztitott tudomány igazolja azt a kegyeletet, mely Rákóczit minden magyar ember szemében, azt hiszem pártkülönbség nélkül, a nemzetfentartó érzelmek soha el nem muló szimbolumává avatja". (Mg. 1916 febr. 13.)

Hangja mély meggyőződéssel zeng, a karzat tombolva tapsol; ki ne hinne a nagy férfiunak, a sulyos szavaktól Budapest kockás kövezete morajlóban döng, mint akár befont sörényü sörkocsis mecklenburgiak lépte alatt; az ablakok országszerte megzörrennek és az üvegesek örvendezve felneszelnek.

Ilyen mellékjelenségek közt emelkedik fel Ballagi Aladár a magyar történetirás ragyogó csillagává.

Rákóczi pedig, aki Szalay László szerint „szerény és szemérmes egyéniség" volt, kinek története „nem mulattató, mert hiszen bus egy rege", csöndesen hallgatja, ott lenn a föld alatt, hogyan osztogatja *néki*, az ő szemérmes lelkének, épen *Ballagi Aladár* az örökkévalóságot.

Apróbb komédiák

A Nyelvtörténeti vitában a hangtannak katholikus, protestáns és zsidó védelmezői nagy szorgalommal pontokba foglalták Ballagi Aladár tudományos vétkeit, 10—20 pontos sorozaton alul nem szokták adni. Egy-egy lapon 6—8-szor szedték ritkitott betüvel a *nem igaz* szót, melyet a nyelvkritikusnak az arcába vágtak. Egyik cikkük cime: *Valótlanság, ferdités, tudatlanság,* s ilyen alcimekkel ékeskedik: 1. Valótlanság, második sorozat. 2. Ferdités, megtévesztés. 3. Tudatlanság, itélethiány, baklövések. Mindez Ballagiról. Végén megkérdik az olvasót: *„Tetszik tudni mi ez? A tudatlanság orgiája.“*

Az olvasó nem fog rám megneheztelni, ha én nem követem a nyelvészek példáját és most, hogy Ballagi Aladárnak Rákóczi-gyalázati vádját megvilágitottam, nem kérdem meg az olvasót: Tetszik tudni mi ez? Sorozatokat se állitok egybe, mert engem Ballagi Aladár, a sóskiflik és Zrinyi-versek szakembere, müveiből kiegészithető sorozatok éppen nem érdekelnek. Mint az olvasó tudja, célom a Rákóczi-gyalázás vádjának megvizsgálása volt és annak kimutatása, hogy ez a vád nem gyökerezik az én könyvem állitásaiban, hanem hogy a gyalázó kifejezéseket történetkritikailag megengedhetetlen módon belemagyarázták könyvembe. Ballagi Aladár ellen semmiféle érzelmek

kel nem viseltetem és ha most, bucsuzás előtt, még nehány apróbb kómikus fogását bemutatom, ez csak a tudományos kép teljessége kedvéért történik.

Ballagi Aladár utolsó önálló történeti müve Colbert volt, 1890-ben. Emlékszünk, hogy akkor müvészi célok vezették: bele akart nézni az emberek lelkébe, s müvészi leirását adni Colbert környezetének, XIV. Lajos fényes udvarának. A munka nem sikerült, a kritika felismerte, hogy nem *müvészet*, csak *modor* az egész. *Azóta*, 26 éve nem dolgozott, pihentette a tárgyat. Utódot nem nevelt magának, kathedrája mellé negyven év alatt nem eresztett egyetlen fiatalembert sem, aki bevezessen a tudományba. A tudomány ott pihent „gyüjteményében".

Negyedszázad mult el és én, szegény, elkövettem a botorságot hogy engedelme, sőt tanácsának kikérése nélkül elvégeztem a munkát, mely neki nem sikerült: magyar nyelven, olvasható stylusban megrajzoltam a versailles-i udvar képét. Tudom, hogy ezzel neki fájdalmat okoztam, valóságos, égető, nem szinlelt fájdalmat. Könyvem bevezetésében ugyanazt tüztem ki magam elé, mint ő Colbertben: a lélekrajzot, psychologiai analysist. Mintha csak tolvajkézzel belemarkoltam volna „gyüjteményébe". Vétkem még sulyosabb lett azzal, hogy akadtak tekintélyes emberek, akiknek véleménye szerint a lélekrajz és XIV. Lajos udvarának leirása többé-kevésbbé sikerült is. Jelen munkám elején védekezésből és nem dicséretből felhoztam Bocskay történetirója tanuságát, melyet ő *az én* könyvem francia tárgyu részeiről *és nem Colbertről* adott. Egyéb jelenségek is felmerültek. Ballagi első felolvasásában meggyanusitott, hogy én könyvemben személyes ismeröseimmel dicsérően, byzantinusan bánok el. Persze

nemcsak személyes ismerőseimmel, hanem mindenkivel, aki csak tárgyamról jó és értékes munkát írt: Gyulay Pál, Szalay László, Pauler Gyula, az élők között Beöthy Zsolt, Fraknói Vilmos, Angyal Dávid, Márki Sándor stb., mindről tisztelettel nyilatkozom, mindenkiről, csak Ballagiról nem szólok egy szót sem, pedig ő maga ajánlotta figyelmembe lexikoni cikkét! Az olvasó tudja, hogy ez nem animozitásból történt, hanem mert lexikoni cikket nem szokás komoly műben emlegetni. De ez *fájt* Ballaginak.

Ilyen jelenségekből megérti az olvasó a félreértések és csüréscsavarások bohózatát, melyet Ballagi „*A regens udvarában*" cím alatt írt meg (Mg. 1916. febr. 6.) s melynek tanulságát reám így alkalmazza: „Az ancien régime uri világa ez, melyben szerzőnk nem tud eligazodni. Mint *egy parkettre vetődött mesterlegény* nézi rég letűnt kor udvari életének hiábavalóságait" (Mg. 1916. febr. 6.). Hogy ezt az ő önbizalmára igen fontos kijelentését megtehesse, előzőleg kimutatja, hogy én Rákóczi udvari helyzetét teljesen hibásan ítéltem meg. Itt az *incognito*, *udvaronc* és *rangsor* fogalmakkal valóságos bujósdit játszik, úgy hogy elég mulattató lesz a dolgot közelebbről megnéznünk.

1. Az incognitóról én ezt mondom: „Rákóczi tapintatosan megkerülte a kérdést, mikor elhatározta, hogy *incognito* fog Franciaországban tartózkodni s e célból a *comte de Charoche*, sárosi gróf nevet vette fel" (11. l.).

Ballagi szerint nincs igazam, *mert*, így szól: „Rákóczi, hogy megállapítsuk a tárgyi igazságot, XIV. Lajos udvaránál *souveränitása* jogcímén *incognito* tartózkodott, Sárosi gróf név alatt."

A módszer a régi: *ő* állapítja meg a tárgyi igaz

ságot *az én szavaimmal*. Mert a „*souverainitása jogcimén*", ami uj Ballaginál, ugyis benne van az én szavaimban: *incognito* a királyi udvarban még a magyar történetirás ragyogó csillaga sem tartózkodhatik, csakis egy souverain. Az én verejtékes munkám eredményét szokott nemes egyszerüséggel átveszi, mély hangon megállapitja *az én* tárgyi igazságomat, s azután hidegvérrel megvádol, hogy én az ellenkezőt állitom! Ezen már nem szabad csodálkoznunk, Ballagi Aladárnál *módszer* lett az ilyen eljárás.

2. Ballagi második vádja és győzelme: „Szerzőnk maró gunynyal mutatja be Rákóczit több izben is, mint *udvaroncot*, holott Rákóczi sohasem volt udvaronc".

A maró guny persze a Rákóczi-gyalázás tárházából való és Rákóczi udvaronci szerepének leirásánál nyoma sincs nálam. Hogy pedig XIV. Lajos udvarában Rákóczi az udvaroncok sorában volt, a tőlem felhozott adatokon kivül Breteuil maréchal naplójából is kiderül, melyet én nem használtam fel, de Ballagi Aladár a mostani alkalommal maga emlit fel. Breteuil hat nyomtatott lapon irja le Rákóczi részvételét XIV. Lajos udvari életében. (Kiadva Saint Simonnak Boislisle-féle kiadásában 23. köt. 502—7. ll.) Hitelessége elsőrangu, mert 1. ő volt megbizva XIV. Lajostól, hogy Rákóczi udvari helyét megállapitsa, 2. mert Ballagi Aladár is kegyeskedik őt használni, ellenem persze. Breteuil tehát az 506. lapon igy szól: a sárosi gróf március 16-án, pénteki napon megjelent ő felsége felkelésénél, mint udvaronc, *comme courtisan*. Továbbá: „ettől az időtől kezdve a sárosi gróf majdnem teljesen alkalmazkodott a mi udvarunk szokásaihoz, amikor egy herceg incognito jelenik meg benne és mindenkor megjelent,

mint egyszerű udvaronc, *comme un simple courtisan,* ahol csak a királyt látni lehetett." Végül pedig Rákóczi egész francia tartózkodását azzal jellemzi, hogy „ettől az időtől kezdve a vérbeli hercegekkel és hercegnőkkel udvaroncok módjára érintkezett: *de la même manière que les courtisans.*" (507. l.)

Így Breteuil, kinek előző lapját fejemre olvassa Ballagi, *ezt* pedig *szokott ügyességével elhallgatja.*

3. A *rangsor.* Szememre veti ezen mondatomat: „Rákóczi lemondván souverain vágyai érvényesítéséről, a nem uralkodó hercegek között kapott helyet a rangsorban." Ballagi mulat tudatlanságomon, hogy hogyan lehet incognitó-ról azt mondani, hogy rangsorban van és boszankodik gonoszságomon, melylyel Rákóczit leszoritom az uralkodó hercegek közül a nem uralkodók közé. Azután pedig kétszer is elsorolja, saját tudása szerint a rangsort, következő szavakkal: „Sétakocsizáson egykoru feljegyzés igy tárja szemünk elé az udvari etiquette pontos megtartásával rendezett menetet: elől a király a vérbeli hercegekkel, nyomban utánuk M. l'électeur de Bavière et M. le prince Ragotzi A vérbeli hercegek azt hiszem[1]) azért helyeztettek elibük, mert ezek, a trónörökösödés rendje szerint esetleg elnyerhetik magát a francia trónt is." Igy Ballagi. Azaz Rákóczi szerinte is a *rangsorban:* az „udvari etiquette pontos megtartásával rendezett menetben" az *uralkodó és vérbeli* hercegek *után* következett. A vérbeli hercegeket én külön nem emlitettem, mivel azok trónörökösödési joggal birván, ugyis az uralkodó hercegekkel egy sorban voltak. Ennyi a különbség.

[1]) Ezt Ballagi *hiszi,* holott a vérbeli hercegek rangsorbeli elhelyezése akkor elsőrangu államügy volt és éppen Saint Simon fejezeteken át tárgyalta s könyvemben én is megemlékeztem róla!

Másodszor hasonlóan sorolja fel: 1. 2. 3. három vérbeli herceg, 4. Rákóczi. Tehát ugyanaz a „rangsor", amit én mondtam.

Negyedik fájdalma, hogy én Rákóczit egy sorba állítom a bajor választóval és a Stuart-trónkövetelővel. Azaz, hogy a bajor választóval egy sorba állítom, azt elhallgatja és szidalmaz azért, hogy ezt elmulasztom mondani. A Stuartról pedig kimutatja, hogy nem volt incognito, tehát nincs igazam. Itt viszont *szokott ügyességgel* elhallgatja, hogy a tőle dicsért Breteuil a rangsort illető előzetes tárgyalásaiban közölte Rákóczi megbizottjával, hogy Rákóczinál a Stuart-trónkövetelő helyzetét használja mintának, aki *teljes incognitóban van és ehhez mérten viselkedik*. Ballagi a következő lapot fejemre citálja, de ezt elhallgatja.

Kell, hogy neki legyen igaza. Az ő igazságáért *neki* joga van a szövegekből az értelemmel ellenkezőket kiolvasni és joga van az én állításaimat ugy elcsavarni, elhallgatni, elferditeni és megcsonkitani, ahogy neki jól esik. Ezen kérem ne tessék már felindulni.

Egyébként Breteuil adataival játékot űz: a fejedelem francia nyelvtudását és ékesszólását illető kifejezéseit idézi, s elhallgatja azokat a tárgyalásokat, melyekben Rákóczi saját souverainitását védte és az incognitóba nem akart belemenni. Az incognitóval ugyanis *vele*járt, hogy az *incognitóban levő* egyén *ne* érvényesitse souverainitását, hanem *ugy* viselkedjék, mint a *többi udvaronc*. Ebbe Rákóczi egy darabig nem akart belenyugodni. Breteuil kénytelen volt többször értésére adni, hogy vagy incognitóban van, s akkor udvaronc, *mint* a Stuart-trónkövetelő, vagy nem incognito, s akkor igen bonyolult lesz a helyzet. Ha én ezeket a Ballagitól megdicsért iróból felhasználnám,

ellenfeleim néhány uj Rákóczi-gyalázást fedezhetnének fel.

Mindezek után udvari furirhoz küld, hogy tőle tanuljak udvari műveltséget. Úgy hiszem, ő még sokkal szivesebben adott volna utbaigazitásokat, ha tőle kérek. De hát nem kérek.

Ez az egész kérdés nem vág a Rákóczi-gyalázásba, itt én nem Rákóczit, hanem Ballagi önérzetét sértettem azzal, hogy *irni mertem*. De azért a Rákóczi-gyalázást sem téveszti szem elől. Igy szól ismét: „mikor szembeszökő, hogy kerülte a régens udvarát, mint a pestist: akkor akad ember, aki ugyanezen időpontban meg meri vádolni azzal, hogy ő is ott fetrengett a régens udvarában, ahol „az élet örömei és bünei legarcátlanabb élvezése mellett" „az erkölcsi követelésektől tökéletesen függetlenitett élet folyt." (35. l.)"

Az olvasó, ha nem ismeri Ballagit, azt hihetné, hogy a tőle idézett 35. lapomon megvádolom Rákóczit, hogy ott fetrengett stb. stb. - - Dehogy, kérem. Az idézett 35. lapon csak az *ügyes* férfiutól idézőjelbe tett mondataim vannak, melyekkel a *régens környezetét elitélem*. Rákócziról pedig azt mondom, hogy a régens kormányrajutásakor nem akart kolostorából az udvarba visszatérni. Nem pedig azért, s ezt azután a 35—38. lapokon részletesen kifejtem, mert a régens udvara erkölcstelen volt, benne az ő becsületes ismerősei befolyástalanok és még a régens egyetlen tisztességes barátjával, Saint-Simonnal sem tudott volna meglenni, mivel ez az udvaronc geniális szellemességét rendesen rosszynyelvüsége szolgálatában szokta kifejteni. A 38. lapon aztán kijelentem: „A kormányváltozás után semmi gyönyörüséget sem nyujthatott Rákóczinak az udvari élet s igy továbbra is megmaradt grosboisi magányában".

Korábban pedig a 20. és 21. lapokon kimutattam, hogy Rákóczi *sohasem* tartozott a régens környezetéhez: „ő idegen maradt mindvégig, az első három évben nem is jutott el hozzájuk", t. i. a régens romlott családjához és csak egy esetről tudunk, mikor náluk volt, mert *kellett* mennie, még pedig XIV. Lajos kíséretében. „A régens pártjának egyetlen tagjával állott Rákóczi szorosabb viszonyban s ez a régens anyja volt." A hires Liselotte, XIV. Lajos romlott udvarában a jólelkü, magas erkölcsi felfogásu német asszony, aki gonosz életü családtagjait „szivből utálta" — ahogy *én* mondom —, s aki Rákóczit becsületes jólelke miatt szerette. Erről az ismeretségről részletesen irok.

És mégis én vagyok az, aki Rákóczit ott fetrengtetem stb. stb. Ballagi Aladár persze mossa kezét, ő még csak a lapszámot sem idézte rosszul, őt vád nem érheti. Mert ő ügyes, *igen* ügyes férfiu.

Megvádol továbbá, hogy szerintem Rákóczi nem tudott franciául. Illető helyemen (37. l.) persze nem ez áll, hanem hogy Saint-Simonnal, minden korok legszellemesebb udvari causeurjével, a francia nyelv egyik legbonyolultabb klasszikusával nem vetekedhetett volna szócsatában „nyelvtudása" miatt sem. Ez 1. bizonyos, 2. nem szégyen, magam irom ugyanazon lapon hogy Saint-Simon a „rossznyelvü udvar legrosszabb nyelvü tagja volt, s igy szinte lehetetlen volt Rákóczival hosszabb beszélgetésbe bocsátkoznia."

Ez a vád csak csekélyke nyomtaték a Rákóczigyalázás mázsás sulyai mellett. Mellékes, hangulatkeltő szerepe van az én állitólagos mintaképeim felsorolásának. Ilyenek gyanánt Ballagi Anatole Francet, Teznert, Onno Kloppot, Arnethet emlegeti.

Anatole France-ról valóban irtam valamikor kis

értekezést, melyben kimutattam, hogy a kitünő regényiró nem olyan kitünő történész és hogy Jeanne d'Arc életrajzában igazságtalanul bánik ezzel a költői lelkü leánynyal, akinek gyermeki ártatlanságát nem tudja vagy nem akarja felfogni. Ballagi ezzel a cikkel „operál": hogy én ebben csak dicsérem France-et és hogy módszerét, a szentleány sértegetését, Rákóczira alkalmazom. A vita során kiderült, hogy a modern francia irókról, de még korábbiakról sincsen fogalma sem, de készséggel elismerem, hogy két év alatt iparkodott müvelődni. Első felolvasása idején France-t még csak a rossz magyar fordításban ismerte, azóta már franciául is idézi.

Mind módszerére, mind cézári öntudatára jellemző, hogy a France-szal való foglalkozást halálos bünnek nyilvánitván, kijelenti: „Szerzőnket annyira meghatotta, hogy *két* tanulmányt is irt róla." Ez persze *valótlanság* — bocsánat ez erős szóért, melyet, ha jól tudom, először használok itt történetirásunk csillagával szemben. — Csak *egyet* irtam Ballaginak adott feleletemben megkértem őt, hogy ha felolvasását az Akadémiai Értesitőben kiadja, ezt a Mg.-ban közölt tárgyi valótlanságot helyesbitse.

Az Akad. Ért. megjelent, s benne a 413. lapon ugyanezen szavakkal ugyanez a valótlanság. Amit egyszer Ballagi Aladár állit, azt ő nem vonja vissza, mert az ugy van. Punktum!

Anatole France emlegetése arra szolgál, hogy „materialista" hirbe keverjen és bizonyos konzervativ köröket visszatartson könyvem józan és igazságos megitélésétől. Hasonlóképen gyülöletes tendenciát szolgál az az állitása, hogy a „Bidermann és Lustkandl, Turba és Tezner által képviselt irányzatos politikai

felfogást Magyarországgal szemben nemcsak tökéletesen magáévá tette, hanem még megtetézte." A Tezner-hez hasonlitás körülbelül becsületsértés számba megy manapság, illik tehát, hogy ez a vád is fejemre hulljon, gondolja Ballagi, a *körültekintő.*

Persze semmivel sem bizonyitja és megfeledkezik arról, hogy nekem *van* bizonyitékom az *ellenkezőre.*

A Lustkandl-Tezner-féle támadásokat tudvalevőleg félszázad előtt Deák Ferenc, most pedig Andrássy, Wlassics, Apponyi utasitották vissza a magyar jogászi és jogtörténeti tudomány teljes fegyvertárával. A támadások azonban *történeti* anyagra is támaszkodnak: ki akarják mutatni, hogy a bécsi kormányszervek a XVI—XVIII. században tényleg és jog szerint uralkodtak Magyarországon a magyar országgyülések befolyásától mentesen. Erről a thémáról, épen politikai háttere miatt, az osztrákok igen sokat irtak, de ez irodalmuk irányainak megrostálására és visszautasitására magyar történész *még nem* vállalkozott — *rajtam kivül.* Elvégeztem ezt *„Az osztrák központi kormányszervek történetének irodalma"* c. értekezésemben (Tört. Szemle 1912, 185—219. l.). Itt *tisztán történeti methodikus* és nem jogi vagy politikai szempontok alkalmazásával kimutattam, hogy a politizáló irók: Lustkandl, Bidermann és Tezner hibából hibába esnek és hogy a történettudomány előtt müveik nem állhatnak meg: kimutatom, hogy Deák Ferenc nemcsak a nemzeti jog terén, hanem történeti methodikus téren is *joggal* „visszautasitotta Lustkandl meggondolatlan és be nem bizonyitott állitásait". Tezner tudományos módszeréről *elitélőleg* nyilatkozom: „Ugyanazon kérdéseket is vonszolja elő a harmincéves homályból, melyekre Bidermann és Lustkandl is legtöb-

bet építettek . . . ahelyett, hogy a kérdéseket közelebb vitte volna megoldásukhoz, avult tudományos apparatusával ismétlésekbe bocsátkozik". „Annyi fáradságot is restelt a barbár magyar történettel foglalkozás közben" — utasítom rendre „mintaképemet". Végső megállapításom róla: „Amennyiben politikai tendenciái eléréséhez történeti anyagot használ és amennyiben ezen anyag az osztrák központi hatóságok történetébe vág, irodalmi működése . . . hanyatlást jelent". Azaz én *tárgyam szempontjából* teljesen elítélem munkásságát. Mindezt az osztrák, német és porosz irodalom ismerete alapján dolgoztam ki, ahogy ez történeti methodikus kötelességem volt. Politikáról nincs szó művemben, senkit se szidalmazok, de Andrássy és Wlassics munkásságához szerény adalékot szolgáltattam, kihuzván Teznerék lába alól a történeti methodika állványát, amelyről ők szerettek reánk, barbár magyarokra, a magasból lenézni.

Értekezésemet Ballagi *ismeri*, beszélt róla velem bécsi tartózkodásakor. Egyéb művem nincs Teznerékről.

Mégis ezzel látott jónak vádolni.

A harmadik mintakép Onno Klopp, kinek műveit, bevallom, soha se olvastam.

A negyedik Arneth, a bécsi levéltárnak félszázadon át igazgatója, a frankfurti nemzeti parlamentnek tagja, később osztrák centralista, aki 1867-ben kibékült az uj állapotokkal és akitől fentemlített tanulmányomban a következő őszinte szavakat idéztem: „Nem tagadom, szerettem volna, ha a kormány és a birodalmi tanács a magyarok követeléseivel szemben kevesebb engedékenységet tanusitott volna. Mivel azonban *a kiegyezés* mégis törvényes módon létrejött

a dualizmus és Magyarország állami függetlensége alapján, mindkét rész kötelessége most azt lelkiismeretesen megtartani." [1] Teznerékkel egysorba csak a rosszindulatu tudatlanság teheti Arnethet s örülhetnénk, ha azóta is minden osztrák követte volna őt Magyarország állami függetlenségének tiszteletében. Ballagit nem vádolom, hogy Arneth müveit nem ismeri, csak beszél róluk, hisz ő igen sok dolgot nem ismer. Irók és tudósok megvádolása pedig az ő ismert módszeréhez tartozik.

Történetirói mintaképem azonban Arneth már azért sem lehet, mert feldolgozási módszere már az ő idejében is elavult. De egyébként szorgalomban, és liberalitásában *minden levéltárnok* mintakép gyanánt követheti. Az ő érdeme, hogy a bécsi levéltár a *legelső* volt Európában, mely a tudomány számára megnyittatott. Ezt már nem Ballaginak mondom, jól tudván, hogy ő a levéltáraknál, e „kiboritott szemetesládáknál" többre becsüli saját „gyüjteményét".

Bucsuzóul pár jellemző apróságot emlitek.

Ballagi azt állitja rólam, hogy én Rákóczit *„bűzhödő partlocsadékhoz"* hasonlitom (Mg. 1916 febr. 12). Ezt én soha sem tettem s a kifejezés nem az én stylusomra, hanem az övére jellemző. *Le style est l'homme!*

Ugyanazon lap febr. 8. számában kitanit *XVI. századi* adatokkal, hogy a dragonyos nem nehéz lovas. Nem tehetek róla, de a dragonyos a *XVIII. század* elején, amely korban én emlitem, a magyar huszár mellett *bizony* nehéz lovas. Ez jellemző katonai ismeretei biztonságára, melyek a sóskiflivel élelmezett huszárok óta mégis csak láthatólag megjavultak. Ugyanezen helyen idézi ezen szavaimat: „A kivülről behatoló

[1] Arneth: Aus meinen Leben. II. köt. 323. lapról.

nyugtalanság a nemzetben mereven visszautasító mozdulatlanságra talált". (könyvem 82. l.) Hozzáteszi: „S e tárgyban elismerően hivatkozik Marczali világos előadására. Szeretjük a világosságot, hát nézzük meg, mit mutat világosan. Ehol a kezünknél a millenáris történet, melyben az idézett helyen világosan olvashatjuk a következőket" s itt kiolvassa Marczalinak a millenáris történetbe irt sorait, melyekből valóban épen az ellenkezője derül ki a nemzet tőlem állitott mozdulatlanságának, t. i. hogy izzó, fojtó volt a politikai légkör 1711 után. Ezen megállapitás után ismert erkölcsi felháborodással elitél, mondván: „Marczali itt épen az *ellenkezőjét* mondja annak, *amire szerzőnk tanunak* idézi".

Az olvasó Ballagi állitásait már ugyse hiszi el, de ha szives lesz velem együtt ellenőrizni, meglátja, hogy az ő erkölcsi itélete közönséges, gyermekes fogáson alapszik. Mert én *nem arra* idézem tanunak Marczalit, aminek ellenkezőjét ő felolvassa, nem a mozdulatlanságról szóló mondatomnál idézem Marczalit, hanem ezen mondat *előtt*. Tehát nem a mozdulatlanság tárgyában hivatkozom Marczalira elismerőleg, hanem épen *azelőtt*, a lőcsei fehérasszony perének *tárgyi* dolgában, amire az adatokat Marczali tőlem idézett *lapjain* (és nem egy kiszakitott mondatában) meg is találhatja akárki. Ballagi idézi szavaimat, hozzátévén, hogy én ezen szavaimat Marczali előadására épitem, holott Marczalira nem a tőle idézett mondatnál, hanem *épen azelőtt*, egy egész *más* tárgynál hivatkozom. Az ilyen gyermekes dologért az iskolában a tanitó ur kezére szokott verni a rossz gyereknek. De látható, miféle eszközökkel dolgozik Ballagi ott is, hol szószerint idézget és mit nevez ő „világosságnak", melyet ő

szerel. Ha még sokáig szereti ily módon a világosságot, el lehetünk készülve, hogy az áldott nap elhomályosul és a földgolyó nemsokára sötétségbe fog borulni.

Ugyanezen lap febr. 12. számában így szól: „Gyűjteményemben van egy kiadatlan 1727-iki követjelentés a velencei állami levéltárból, melyben Daniel Dolfin . . . jelentést tesz . . .“ stb. A követjelentés természetesen a velencei államlevéltárban van és *nem* az ő gyűjteményében, mert jól tudom, hogy sem oda nem ajándékozták neki, sem el nem tulajdonította. Neki tehát *másolata* vagy *jegyzete* van csak, mint lehet akárki másnak. De az ő fejében a „*gyűjtemény*“ a fő. Nem az igazság, amiről közben ugyis megfeledkeztünk és ideje, hogy Ballagi Aladár mulatságos idézeteit sajnálattal elhagyjuk és komolyabb tájakra menjünk.

Ballagi Aladár pedig azalatt becsukhatja a bódét, melyben két esztendőn át, napsütésben és szeles zimankóban, napról-napra játszatta a Rákóczi-gyalázás hátborzongató darabját s utána a Rákóczi-védelemnek nemzeti tündérjátékát. Nem panaszkodhatik, az Úristen kegyes volt hozzá és sikert engedett neki, meg telt házakat. Népség és katonaság zokogott, lelkesedett és okult előadásán. Most vege a komédiának.

Vád

Ballagi Aladár történeti módszerének megvilágításánál példátlan dolgok derültek ki. Mert valóban példátlan az az eljárás, melylyel sikerült neki könyvemet rosszhirüvé tenni. A vizsgálódás során mégis tartózkodtam erkölcsi ítélkezéstől, bárhogy kihivja is azt az ő eljárása. Az olvasó talán csodálkozott is, mennyire hiányzik hangomból a felháborodás és jogos harag, mennyire iparkodom a tények megállapitására és felsorolására szoritkozni. Ne csodálkozzék. Könyvem a világirodalomban páratlan hajszának áldozata és az igazságtalanságnak olyan mértékét kell elszenvednem, hogy a megfelelő felháborodás belsőleg emésztő tüz gyanánt hatna, ha átengedném magamat neki és megzavarná pillantásom biztonságát, melyre a vádak összevisszarótt tömkelegében ugyancsak szükségem van. Ballagi Aladárnak makacsul alkalmazott módszerét elemi csapásnak tekintem, amelylyel szemben nem felháborodás, hanem nyugodt megfigyelés és az előidéző okoknak felismerése van helyén.

Ezt a munkát elvégeztem. Ballagi Aladárt végig kisértem egész történetirói fejlődésén: tizenkilencéves korának csodagyermeki *jobban*tudásától a sóskiflin, luxustárgyon, szerkesztésen, Mouton-ügyön, álmélkodáson, világosságszereteten, számtalan csüréscsavaráson, az igazság makacs meg-nem-látásán át

a mai napig, amikor a Rákóczi-védelem görögtüzes fénye veszi körül országszerte ismert alakját. Mielőtt utjára engedném, hogy háboritatlanul élvezze rajtam nyert népszerüségét, egyetlenegy kötelességem van még: a károknak megállapitása, melyek árán az ő népszerüségének szinpompás virága a szegényes magyar földből kisarjadzott. Remélem, ezt a munkát is sikerülni fog az objektiv megfigyelő hidegségével elvégeznem, ahogy elemi csapás, jégeső vagy szélvihar után háborodás nélkül számba szokták venni a vetésben, kidöntött fáju erdőben a kárt.

Kárt okozott Ballagi Aladár első sorban a tudománynak, annak a tudománynak, melynek hivatásánál fogva hasznára kellett volna lennie. Itt kiemelem, hogy a tudomány*nak* és nem a tudomány*ban* okozott kárt. Az ő eljárása olyan messze utakon jár a tudománytól, az ő módszere annyira tudománytalan, hogy a tudós világot egy pillanatig sem tévesztette meg. A magyar tudomány, a Rákóczi történetét vizsgáló, megy a maga utján, azon az uton, melyen én is járok és Ballagi Aladár irásmunkáit ez ügyben ninesen magyar szakember, aki komolyan venné, s akárcsak megbeszélésre is érdemesnek tartaná.

A tudományban tehát nem tett kárt Ballagi Aladár. Ezt készséggel kiemelem. De felbecsülhetetlen sokat ártott a magyar tudomány*nak* a nagyközönség körében.

Nevezetes a magyar közönségnek megható jóindulata, melylyel tudományos kérdésekben a népszerüen eléje adott nézetek iránt viseltetik. Kezes bárányként közeledik mindenkihez, aki csak foglalkozni akar vele. Régebben a legnagyobbak, Ipolyi Arnold, Gyulai Pál, Salamon Ferenc szavára hallgatott és nem

bánta meg. Ezt a kezes közönséget Ballagi Aladár az én könyvem dolgában módszeresen félrevezette. Két éven át valósággal ellenkező állitásokat adott eléje és rendszeresen elzárta előle a felvilágositás utjait. A mellettem szóló hivatott egyének szava nem hatolt el a nyilvánosságba. Mondjuk ki: *terror* uralkodott, mely alatt a közönség lassankint hozzászokott ahhoz, hogy Ballagi Aladár az *egyetlen* magyar történetiró. Ő pedig tökéletes biztonságban érezvén magát, a közönséggel mint gyermekkel bánt. Könyvekre és lapszámokra hivatkozott, ahol éppen az *ellenkezője* van állitásainak. Mintha a közönség éretlen iskolásfiu volna, akinek a könyvtárakban Thaly Kálmán és Márki Sándor könyveit sem adják ki, s igy észre nem veheti Ballagi Aladár ferditéseit. Megmutatta, hogy tudományos kérdésekben sem szabad senkiben bizni, megmutatta, hogy az irott szó tudós férfiaktól használva is megbizhatatlan, valótlanságot szolgáló eszközzé lehet. Ballagi Aladár bebizonyitotta, hogy a tudomány tudománytalan is lehet, hogy a tudós hordozhatja a tudományt ajkán, de szivében a tudomány ellen agyarkodhatik és megsemmisitésére törhet. Mi lesz a végeredmény most, hogy Ballagi Aladár ferditései végre kiderülnek? Ballagi a közönséget megfosztotta egy értékes tulajdonától: a tudományban való *hitétől,* amelyre annál inkább szüksége van, mert hisz tudományos kérdésekben még nem annyira érett, hogy sajátmaga alkothatna megbizható itéletet.

A közönségnek iránytüre van szüksége. De nincs nagyobb veszedelem a tenger hajósa számára a hamisan mutató iránytünél.

Kárt okozott másodszor Ballagi Aladár a Rákóczi nevéhez füződő kultuszban. Ezen kultusznak épen Ballagi Aladár és társai nézete szerint lényeges tulajdon-

sága, hogy sem kritikával, sem egyébbel, csakis dicsőítéssel szabad Rákóczi alakjához közeledni. Ilyen felfogás szerint maga a Rákóczi-kultusz megkívánta volna, hogy ha valóban történik gyalázás, arra lepel boríttassék, a gyalázkodó könyvnek néma betüi ne keljenek szárnyra és ne töltsék be az egész országot Rákóczi gyalázatával. Aki valóban érintetlen Rákóczi-kultuszt akar és nem politikára óhajtja felhasználni Rákóczi nevét, annak ügyelnie kellett volna, hogy a kultusz tárgya, a fejedelem, ne hurcoltassék meg az ország szine előtt a hajsza sarában. Mert a rágalom ragad és *semper aliquid haeret*. Bárhogy elhigyje is az ország Ballagi szavait, mégsem tagadható le, hogy *engem* is, aki Ballagi szerint gyaláztam a kultusz tárgyat, komoly tudósnak tartanak, ha mások nem, de a budapesti egyetem tanárai, s igy az én szájamba adott gyalázkodó kifejezések még sem tüntek el nyom, itt-ott az országban hatás nélkül. Rákóczi neve nem szabadul meg egyhamar a hajsza során gyárilag előállított förtelemtől. Ki tudja, mikor nyomulnak be könyvem tanulságai távoli kisvárosok, falvak intelligenciája körébe, s mikor fognak ott a jóindulatu, félrevezetett emberek megkönnyebbülve értesülni arról, hogy a *pinkapénz* és Rákóczi monstruózus összekapcsolása, a *kalózkirály*, a *büzhödő partlocsadék*, Rákóczi *fetrengése* koholt fogalmak, melyekkel *Rákóczit* senki se vádolta sohasem, hanem igenis megvádolt velük egy politikai hajsza egy egyszerü, politikától távollevő szakembert.

A Rákóczi-kultuszt ért gyalázat felelősségében a névtelen hajszarendezőkkel Ballagi Aladár osztozik. A *büzhödő partlocsadék*, a világ legerkölcstelenebb udvarában *fetrengés* az ő találmányai, melyekre köny-

vem semmiféle támaszt nem nyujtott neki. Ezek a rút kifejezések az ő lelkének produktumai és övé volna a felelősség, ha fáradozásaim dacára sem sikerülne őket Rákóczi nevéről egyhamar lemosni. A Rákóczi-kultusz ilyetén megkárosítása alól őt senki sem mentheti fel. Övé a felelősség egy része Isten és ember előtt mindazon kárért, mely a hajszából Rákóczi tiszteletére, az őszinte, nem politizáló nemzeti érzésből fakadt Rákóczi-kultuszra háramlik.

Megkárosította végül Ballagi Aladár a magyar nemzeti eszmét és a közéletet, mint az eszmének természetes hordozóját és kifejezőjét. Ha kiderülne, hogy nem volt igaza velem szemben, amint most már ennek ki kell derülnie, akkor hazug vádat dobott a közéletbe, a magyar nemzeti folyamatba. A közéletet hozzászoktatta a Rákóczi-gyalázás rút fogalmához. Rút szavak kitalálásával és állandó hangoztatásával közbotrányt okozott. Vigasztalan jövőt mutatott a nemzetnek azzal a lehangoló perspektivával, hogy mi minden gonoszság lehetséges még ebben az országban, ha nemzeti hősről, pár évvel királyi szóra történt ünnepi eltemetése után, könyvben meg lehet irni, hogy *büzhödő partlocsadék* volt. De *én* nem irtam, Ballagi Aladár irta. Koholt hireivel igy forralta fel szükségtelenül a magyarság vérét és a nemzeti érzésü közönséget egy valótlanságon alapuló hajsza részesévé alacsonyitotta. Bár nem *ezt* akarta, mégis *ezt* cselekedte.

Most pedig, a nemzet legsulyosabb idején, a magyarság javaiért, *létéért* folyó élethalálharc napjaiban *volt* lelke a káros játékot feleleveniteni! Nem türhette, hogy ellenfelének a magyar egyetem igazságot szolgáltasson és kartársai itéletét megfölebbezte a két év óta

állandóan félrevezetett nagyközönséghez és közélethez. A hajszát *ujra* kezdte, a nemzet izgatottságát *ujra* felkorbácsolta, *ebben* az időben! mintha a magyarságot az mentené meg vagy vesztené el, leszek-e magántanár vagy sem én szegény, az ő ellenfele! Mindezt *ebben* az időben! Erről nincs mit mondanom egyebet.

De Ballagi Aladárral sincs többé beszélnivalóm. Az ő tudományos egyéniségét és Rákóczivédő szerepét bemutattam a maga valóságában és most harag, gyülölség, boszuvágy nélkül bocsátom őt nemzeti diadalutja zavartalan folytatására, magam maradván itt lenn a mélységben, egy félrevezetett nemzet megvetésének homályában.

De profundis

Megkinzott lélekkel szólok utoljára a nemzeti félreismertetés mélységéből.

Keresem az utat az uttalan sötétségben, hova gonosz számítással igaztalanul letaszitottak.

Keresem az életet és keresem az Igazságot, a nagy, az örök Igazságot én, akinek meggyilkolták az igazságát.

Viselem a terhet, bár gyöngék az én vállaim a mártirságra.

Egyszerü ember vagyok, aki kapott valamicske tehetséget, hogy a földi mult kusza irásaiból kis dolgokat, apró kis eredményeket kihámozzon, de nem vagyok méltó arra, hogy egy egész nemzet haragjának nemes terhét hordozzam életemen át.

Ez a nemzet *legjobbjait* szokta erkölcsi összeütközéseknek kitenni, melyekből csak lelkük vagy testük sérelmével, lelki egyensulyuk elvesztésével, nem egyszer önkezüktől irányitott golyó árán kerülhetnek ki.

Ez a nemzet *legnagyobbjait* szokta meggyötörni, hogy sirva keresse őket, mikor már nincsenek. Ebben az országban a hazaáruló nevet minden időben a *legjobbak* szokták viselni sulyos és nemes, szent kereszt gyanánt erős vállaikon.

Én méltatlan vagyok erre a gyötrelemre.

Gyönge és fiatal vagyok ilyen megpróbáltatásra és ilyen nagy tisztességre.

Nem szálfa, cserje vagyok a pagonyban, ezernyi kortársam között. A középszerűség rendes szenvedései és örömei illetnek meg engem, mint őket, az ezreket.

A csendes élet nyugalmát áhítom, hogy az úton, hova sorsom vetett, országos zajtól távol, világi dicsőség nélkül tovább haladhassak kötelességem szerint.

Utoljára szólalok meg a hazugok hazugságai ellen. Utoljára emelem fel szómat ellenzőim zsivajában és keresem az én meggyilkolt igazságom helyett az örök Igazságot.

És megnyugszom, ha hangom most is a pusztában kiáltó lenne.

Mert az Igazság örök és benne van bizodalmam itt lenn, a mélységben.

A nemzet jobbjaihoz

A hátralevő néhány szót olvasóim csekély kis részéhez intézem, de a többit sem akarom semmiképen elriasztani. Olvassák el ők is, azok, akik gondolat nélkül elhitték a hajszarendezők szavát és azzal nyugtatták meg lelkiismeretüket, hogy ők nem szakemberek, s így kötelességük elhinni mindazt a vádat, melyet két év óta hangoztatnak az egész országban. A következőkben nem hozzájuk szólok, hanem a közvélemény gondolkodó, sajátfejü részéhez, azokhoz, kik fáradságot vettek maguknak arra, hogy a vádakat személyesen megvizsgálják, kik belátták a hajsza igazságtalan és alaptalan voltát, s mégsem nyujtották ki kezüket felém, az igaztalanul üldözött felé.

Bevallom, nem csekély fájdalmat okozott nekem az a tartózkodás, melyet a hajsza folyamán ők, a nemzet jobbjai, könyvem iránt kevés kivétellel tanusitottak. Mindnyájan elitélték a hajszarendezőket, tisztában voltak ártatlanságommal, sajnálkoztak könyvem elrágalmazásán, melyet az, szerintük, nem érdemelt meg. De félve kerülték az alkalmakat, mikor nyilatkozatuk messzibbre hallható lett volna. Lelkiismeretük, igazságérzetük, izlésük egyaránt eltaszitotta őket a hajszarendezőktől, de könyvemet is valami áthághatatlan fal választotta tőlük el! A következőkben ki fog derülni, hogy ez a fal sem vasból, sem téglából nincsen, hanem

egyszerüen spanyolfal, szinházi diszletféle, melyet át lehet ütni őszinte szavakkal és néhány tudománytörténeti tény közlésével. Remélem, hogy ezek a tiszteletreméltó emberek, a nemzeti hagyományok igaz hivei, be fogják látni, hogy Rákóczi-könyvem semmiképen sem tört a hagyományok ellen, nem volt forradalmi jelenség, hanem épen a nemzeti hagyományok, az igazi nagy idők, nem a tegnap, hanem a tegnapelőtt, a magyar renaissance követése folytán állott elő. Igaz, nem vagyok Thaly Kálmán irányának hive, de becsületes törekvéssel iparkodtam másokat, *egyetemesebb* magyar szellemeket, követni.

Erre vonatkozólag a két rövid fejezet szives elolvasására kérem a gondolkozó embereket.

Bús egy rege

E gondolkodók egyike, igaz költői lélek, sajnálkozott egyszer, hogy könyvem Rákócziról „olyan szomoru történetet" mond el s olyan lehangoló képet nyujtok a fejedelemről, kit megszoktunk fényes kuruc ruhájában látni, ragyogó testőrsége élén, dobol a dobosa, mikor harci tüzben vezeti népét az ellenségre és fejedelmi alakja diadallal hág fel az elfoglalt vár fokára. Elismerem, hogy könyvem Rákóczija nem *ez* a Rákóczi. De nem is lehet az, mert hiszen nem a harcoló és uralkodó fejedelmet, hanem a számüzetés keserü kenyerét evőt választottam könyvem tárgyául. Helyesen tettem-e vagy sem, azon lehet vitatkozni, de *történetirói* jogom volt hozzá és a tárgyválasztás magában véve annál kevésbbé itélendő el, mert nem kisebb iró és hazafi járt benne előttem, mint Szalay László.

Neki van egy háromszáz lapnyi kötete *II. Rákóczi Ferenc bujdosása* cimmel, az egész munkának első része, több nem is készült el. Szalay nem történetirói feldolgozást nyujt itt, hanem egykoru hiteles szövegeket és azok egymás mellé füzésével mutatja be a történteket, mint a rendező, saját szavai szerint: „legfelebb a világitó mécset jobbról balra s balról jobbra állitva." Előszavában Szalay azt mondja, hogy: „*nem mulattató, mert hisz bús egy rege*" Rákóczi története a szatmári béke után.

A szövegek mozaikmüvét finom izléssel és nagy történeti érzékkel választotta össze, belőlük plasztikusan emelkedik ki a fejedelem egyénisége, ahogyan Szalay László látta azt. Az előszóban azt is megmondja, hogyan látta:

„Rákóczi szerény, mondhatnám szemérmetes és épen nem sanguinicus egyéniség volt. Sokáig foglalatoskodtam, társalkodtam vele, s legtöbbször előttem ült, a kártyákkal kezében, mondva: c'est une partie engagée, une partie perdue, mais je la joue. Soha, álmában sem hitte, hogy Magyarország fejedelmévé, királyává válhatnék; amit kivánt, amit olykor-olykor remélt: az az erdélyi fejedelemség volt, jogot tartva hozzá, mint az erdélyi fejedelmek utóda, örököse.“ (VI. lap.)

Itt ismerni kell Szalay Lászlónak, irodalmunk kevéssé olvasott klasszikusának, egyéni stylusát. A középeurópai bonyodalmakban tevékeny részt vett férfiu világismerő bölcseséggel és óvatossággal szokta magát kifejezni, jól tudván, hogy csak egy lattal több vagy kevesebb is sulyosan esik a mérlegbe, politikában épugy mint az irásmüvészetben. Finoman kidolgozott mondatai egymásba füzve kitünő svájci óramü benyomását keltik: mindegyik alkatrész hozzáilleszkedik a többihez és az egész olyan, hogy abból semmit el nem lehet venni. A Rákócziról adott rövid sorokból pontosan megállapithatjuk, hogyan irta volna meg Szalay László ezt a thémát. A fősulyt a diplomáciai történetre helyezte volna, s benne épen nem világfelforgató tervekről, hatalmas diplomáciai lépésekről szólott volna, melyektől, Thaly szerint, megrendült a Habsburgok trónja, — nem, Szalay László Rákócziban a jövő felett kétségbeesett diplomáciai játékost látta, akinek lelke

tiszta, viszonyai mostohák és aki néha maga sem hisz célja elérésében. Célja pedig ő szerinte az erdélyi fejedelemség visszaszerzése, ősei örökébe lépés volt.

Ez a konstrukció az én felfogásomnak egyik része. Könyvem egyik pillére a diplomáciai történet, s abban Szalayhoz hasonlóan nem diadalok, hanem folytonos, viszonyok mostohaságából vaskövetkezetesen folyó vereségek sorát látom. *Más* képet nem *lehet* festeni a számüzetés diplomáciájáról, ha azt az aktákból akarjuk megirni. A fejedelem törekvéseinek állandó célja nálam is az erdélyi fejedelemség. Szalayt követve én is fontosnak tartom a felfogást, hogy Rákóczi *ősei* trónját akarta visszaszerezni. De megmondom és részletesen kifejtem, hogy az ő fogalma Erdélyről Magyarország szabadságát is magába foglalta, tehát reménye szerint ha ősei trónját eléri, ezzel egyuttal a magyar szabadságot is biztositja, amint ezt Rákóczi György, Bethlen és Bocskay megtették. Szalaytól csak abban térek el, hogy szerinte Rákóczi gyakran maga sem hitt lépései sikerében, — nálam viszont az utolsó pillanatig, törhetetlen hittel bizott, remélt és csalódott.

Szalay nem irhatta meg munkáját. Utána következett Thaly Kálmán. Az ő Rákóczi-alakját mindenki ismeri. Könyvem egyik jegyzetében részletes kritikát próbáltam adni erről. Itt csak annyit emelek ki, hogy Thaly Kálmán forradalmi hévvel tolta el magától elődjeinek, köztük Szalaynak, felfogását és *uj* Rákóczit alkotott magának. Többször emlitette, hogy ő a fejedelem udvari történetirójának érzi magát. A kép ennek megfelelően árnyék nélküli, csupaszin, csupafény és világosság. A sötét szineket felhasználatlanul hagyta. Nem vád gyanánt mondom, hogy a Confessio adatait csak regisztrálta, anélkül, hogy megértően fel-

dolgozván, élüket elvette volna. Épen a számüzetés történetére hull, a dolog természete szerint, a legtöbb árnyék: *bús egy rege* ez, s nehéz feladat belőle *„mosolygó idyllt"* csinálni, a rodostói viszonyokról szines, nevelő és büszke képeket festeni. Thaly Kálmán törhetetlen Rákóczihitének és rajongásának mégis sikerült. Hazafias érzésének szép bizonyitéka, de — ezt ki kell mondani — a történettudomány szenvedett miatta. Sem a Confessiót, sem az ujonnan előkerülő Saussure, D'Andrezel, Vigouroux-adatokat nem tudta beolvasztani az ő képébe, a ráma kicsiny volt és az uj anyag szétvetette volna. Thaly Kálmán őszinte lélekkel feláldozta öregségében a tudomány elveit, hogy az ő kedves Rákóczi-alakját érintetlenül megtarthassa. Könyvemben is kiemelem, hogy Thaly hitt az ő konstrukciójában és csak gonosz rossz-indulattal lehet könyvembe belemagyarázni azt, hogy én Thalyt hamisitással vádoltam. Thaly rajongó hitére jellemzők a részben felsorolt adatok, melyek szerint inkább Mikes Kelemen alakjára vetett igaztalanul árnyékot, semhogy fejedelmének bármily kis emberi tévedését is elismerte volna. Mind oly momentum, mely kihivja a történeti kritikát és az ő képének revideálását nemcsak tudományos kötelességgé, de Rákóczi és környezete, nem utolsó sorban Mikes Kelemen, a magyar bánatu, érdekében állóvá is teszi.

Történetirásunk természetes fejlődésének mondta könyvem egyik megértő vizsgálója azt, hogy az én rajzom Thaly Kálmánétól annyira különbözik. Valóban, egy tudományág természetes fejlődése az, mikor az ujabb generáció felismeri a közvetlen elődnek hibáit és visszatér a korábbi irányokhoz, hogy az uj adatokkal elődjei müvét kiegészitse. Itt nem *én* vagyok forradalmi, nem *én* ujitok merészen a hagyományok elve-

tése árán. Nem én, hanem Thaly Kálmán. A tőle elfordulás nem egyéb, mint a magyar klasszikusok hagyományaihoz visszatérés, a 48-iki és 67-iki nagy nemzedék egyetemes, minden magyart átfogó felfogása előtt gyermeki tisztelettel meghódolás. Munkám *nem politikai*, hanem igenis *történetkritikai reactio Thaly Kálmán felfogásával szemben* és mint ilyen *tudatos visszatérés* a Thalytól mellőzött egyetemes *klasszikus magyar* felfogáshoz.

Említettem, hogy a Rákóczi-konstrukció egyik pillérét változtatás nélkül átvettem Szalay Lászlótól. A másiknak alkatrészeit a Szalay László kora óta előkerült uj anyag szolgáltatta, melyet Thaly Kálmán vagy csak hibásan, a szövegeket félreértve, vagy egyáltalában nem használt fel. Ismét nem vádként állítom, hogy a Confessio katholikus szellemébe nem tudott behatolni és a bennük rejlő kincseket, Rákóczi vallásos életének megható bizonyítékait nem értékelte. A Confessio megértő olvasásából magától adódott könyvem másik pillére. A diplomáciai sikertelenségek rajza mellé, Szalay László gondolatának kidolgozása mellé vettem a szenvedés, a vallásos megértés melancholiájától tompított szenvedés rajzát. A Thalytól mellőzött adatok mélyére hatolva, valóban szomoru képet festek, árnyék árnyék mellett, *Ecce homo:* „A számüzetés keserüsége csak a földi vándorlás legvégén, a halál kapujában vált meg tőle. Szomoruság volt osztályrésze, nagyobb szomoruság, mint amit a sors egyéb számüzöttekre szokott kimérni. Végtelen egyedülvalóság feküdte meg lelkét embertelen sulylyal, senkitől tanácsot, senkitől utmutatást, senkitől segitséget nem remélhetett". „Ő is ember volt, nem maradt tőle idegen

semmiféle emberi érzelem, nem az emberi lemondás mélasága sem". (Könyvem Végszava.)

Ez könyvem Rákóczija. A szenvedő, Istenben megnyugvó, a sikertelenségtől meg nem tört Rákóczi, aki vallásos hittel, meggyőződéssel törhetetlenül folytatja és ujra kezdi az elveszett diplomáciai játszmát. Szalay László rajzát kiegészitettem a Confessióból nyert uj adatokkal és a vele szemben ülő hideg játékos helyett vallásos, Istenben vigasztalást kereső *embert* rajzoltam. De nem félistent, mint Thaly Kálmán, a költő és udvari történetiró.

Nehéz és nagy feladat volt. Beismerem, hogy nem sikerült megoldanom. Tulbecsültem erőmet és képességeimet. Nem a történet*kutatói*, hanem történet*irói*, helyesebben *alkotói* tehetségemet. Történetkritikai szempontból nem hiszem, hogy sulyosabb hibákat követtem volna el és nyugodtan állitom, hogy tárgyamat illető kutfői kérdéseket sikerült a tudomány mai állásához mérten tisztáznom. Kevesebb megelégedéssel tekinthetek a müvészi feladat megoldására, a történeti stylus kérdésére. A történeti stylus nem születik az emberrel. A legnagyobb történetmüvész, Ranke, első munkája, melyet harminc éves korában irt, első kiadásában szinte kétségbeejt bonyolult körmondataival, sokat markoló, nehezen érthető fordulataival. Nincs mit csodálkozni, sem pedig szégyenelni azon, hogy az első lépés a történeti stylus sikamlós talaján nekem sem sikerült. Rákóczinak nagy müvész ecsetjére méltó szenvedéseit átértettem ugyan, részvéttel és tisztelettel iparkodtam rajzolni, de a rajz épen nem közeliti meg azt a képet, melyet nagy müvész tudna róla nyujtani. *Alkotási* képességem nem volt arányban *átérző* és *felismerő* tehetségemmel. Láttam a dolgokat, megértettem őket, de nem sikerült közérthető

eszközökkel, művészi szemléltetés által megrögziteni. Az akarat megvolt, de nem álltak rendelkezésemre eszközök. Innen könyvem néhány szóáradatos mondata, innen a sokat emlegetett utszéli tövis hasonlat. Ez utóbbi legvilágosabban bizonyitja, hogy Rákóczit, a szenvedőt, szeretettel akartam jellemezni és csak a művészi eszközök mondták fel a szolgálatot. Tolsztojnak van egy kisebb müve: Hadzsi Murad. Egy kaukázusi török fejedelem története, akit az oroszok tönkretesznek, elüznek, viszonyai mostohasága mindinkább rája nehezedik, de ő törhetetlen lélekkel, nemesen viseli a szenvedéseket. Tolsztoj szeretettel, a nagy művész érzésével rajzolja hősét. A bevezetésben megtalálható a tövis hasonlat: a költő a mezőn sétál és az utszélen látja a kocsikerekektől ártatlanul szétzuzott virágot, melynek tagjai sulyos sebekben s mégis törhetetlenül áll ott, egyedül, a szenvedés fájdalmával, a mosolygó mezőben.

A kép meghatott engem. Tolsztoj kaukázusi hősénél a szenvedő Rákóczira gondoltam. Szó szerint átvettem tőle a hasonlatot, megjegyezvén, hogy Rákóczi szenvedései valóban nagy művész ecsetjére volnának méltók. Reméltem, hogy az olvasók felismerik a nagy művész, Tolsztoj munkáját.

A hiba itt az volt, hogy nem magam alkottam, hanem csak átéreztem és átültettem egy igazi művészi gondolatot, mindezt azért, hogy a fejedelem sorsa felett a részvevő fájdalmat minél jobban kifejezhessem.

Elismerem, hogy Szalay László művésziebben dolgozta volna fel a tárgyat. Mert ő nagy iró volt, én pedig kis történetkutató vagyok. De egyébként úgy felfogásban, mint kritikában és hazafiságban az ő egyenes utódjának érzem magamat.

A nemzeti fejlődés folyama

„Igen. Rákóczi is ember volt, belátjuk; azt is belátjuk, hogy Ön kisebbítési szándék nélkül, megértéssel és részvéttel rajzolta vigasztalan helyzetét és csak művészi eszközeinek gyarlósága akadályozta meg, hogy a nagy szenvedőhöz egészen méltó képet nyujtson. Ezt mind elismerjük, de vajjon szabad-e, illik-e Rákóczit embernek rajzolni, mikor ő a magyar nemzeti függetlenség megtestesülése, mikor az ő neve százezrek szivében összeforrott a független magyar állam ideáljával? Vajjon nem káros-e a nemzeti hagyományokra, ha az ünnepelt félisten, tiszteletreméltó, részvétkeltő, de mégis emberi mezben jelenik meg az általános fogalmakban gondolkodó hazafias közönség előtt?"

E nehéz kérdésre könnyü volna a felelet. A tudománynak joga és kötelessége kutatása eredményeit a közönség körébe vinni. Viszont a hazai tudomány eredményeitől nincs mit félnie a nemzeti életnek: a magyar tudomány minden lépése végső fokon csak a nemzeti élet kincseit gyarapitja. Igy felelhetnék, ha theoretikus módjára a merev elméletet akarnám gyakorlattá változtatni.

Ilyen kömyü felelet helyett a következő tények meghallgatására kérem fel a nemzet jobbjait.

Elsősorban kiemelem, hogy a hazafias magyar történetirás Rákócziban, egész a legujabb időkig *nem*

látta a nemzeti függetlenség megszemélyesítését, hanem alakját és történetét épen olyan profán tárgynak tartotta, mint a nemzeti történet egyéb profán tárgyait. Ehhez képest egész Thaly Kálmánig minden magyar történetiró kötelességének tartotta a rendelkezésére álló kritikai eszközöket *Rákóczin is* alkalmazni. Szalay László tartózkodó előadásából is sorolhatnék fel részleteket, melyekben Rákóczit, Beresényit, a kurucokat szigoruan birálja. De részletek helyett inkább általánosságban mutatom be néhány kitünő hazafi itéletét Rákócziról és a kurucfelkelésről.

A XVIII. század történeti felfogására nem szükséges kiterjeszkednem. Láttuk, mint gondolkodott Tsétsi, a kuruc pataki tanár a kuruchadról, melyben (nem helyesen) *csak* a hatalmasok önzésének megtestesülését látta. A katholikus történetirók ideálja hasonlólag nem Rákóczi kurucfejedelemsége, hanem a *regnum Marianum* volt, a *Habsburg-királylyal*, Szent István koronájának törvényes hordozójával élén. Az ő akkori nemzeti történetfelfogásuk szerint Rákóczi *lázadó* volt, felkelése *seditio*, mely az országot végtelen nyomorba döntötte. Számtalan adatot találhatunk e felfogásra XVIII. századi nagy történetiróink müveiben. Itt csak Katona Istvánt említem, a jezsuita-tanárt, a negyvennégykötetes *Historia critica* szerzőjét, Kazinczy Ferencnek idősb kortársát, akiről bátran el lehet mondani, hogy ő a mi hazafias és kritikai történetirásunknak atyja. Rákóczira nem neheztel, nemes lelkét és jámbor keresztény felfogását teljesen méltányolja (38. köt., 737. l.), de felkelését szigoruan lázadásnak minősiti, belső háborunak, mely „virágzó területeket pusztasággá változtatott, ártatlanok vérét kiontotta és ezt a nyomorult hazát ellenségek játékszerévé tette“ s mind-

ezen bajokért a felelősséggel épen Rákóczi személyét terheli meg. (36. köt., 185, 259, 271. l.)

Távol van tőlem, hogy Katonának egyebütt is megnyilvánuló szigoru itéletét aláirjam. Az ő történeti felfogása *egyoldalu* volt, de szintén *igaz magyar*, s belőle ha mást nem, azt megtanulhatjuk, hogy a Rákóczi-kultusz ezelőtt száz évvel nem tartozott a hazafias történetirás kötelező kellékei közé. De még a nagy reformkorszakban sem, Vörösmarty, Petőfi, Széchenyi működési idején sem. Jobb hazafit nem tudnék erre nézve megszólaltatni, mint a negyvennyolcas idők lánglelkü püspökét, a későbbi emigránst, Horváth Mihályt. Az ő három kötetes Magyarok történetének III. kötete 1844-ben jelent meg, benne hat lapon át (412—417. l.) méltatja Rákóczi felkelésének jelentőségét. Katona egyoldaluságától mentesen felismeri a hasznos következményeket: „A közös szabadságharc a vallási felekezeteket egymáshoz némi tekintetben közelebb állitotta s bajtársi türelmet hozott elő köztök". „Az alkotmányt, bár vértől ázva, megmentette végre a szabadság nemlőjétől felidézett lelkesedés". „De okult a kormány is: törvényszerübb lőn, s óvakodott a végből, hogy az igazgatás alakját tartományaiban egyenlősitse, felháboritani a nemzetet, mely alkotmányával a nemzeti életet ugyanazonitja, érette halálharcra kész szállni". De Horváth Mihály nemzeti iró volt, aki nemzetéről jót, rosszat, kötelméhez hiven megirt, nem pedig Rákóczi udvari történetirója. A felkelés árnyképeire sem terit hát Horváth Mihály leplet: „A labancok aligha égettek föl több helységet, öltek le azokban több ártatlan lakost, mint *a pártdühtől megvakitott, már honfiban is, ha más pártu volt, ellenséget szemlélő kurucok.* Rakovszky és

Okolicsányinak az ónodi gyülésen véleménykülönbség miatti levágatása *szintoly zsarnoki önkény volt, mint az eperjesi mészárlat.*" „Rosszabb, károsabb volt ezeknél kétségkivül a lázadások erkölcsi hatása. *A pártszellem, a magyaroknak különben is tulajdona, még mélyebb gyökereket vert a nemzetben*".

A későbbi nyolckötetes munkából ezeket a részleteket kihagyta Horváth Mihály, abban csak Rákóczi és Beresényi politikájának egyes kérdéseit illető kritikára szoritkozik, de 1844-ben megjelent müvének ezen idézett helyei világossá teszik, mennyire *távol* állott tőle *a mi nemzeti ujjászületésünk nagy idején is* Rákóczi felkelésében a nemzeti eszményt keresnie.

Talán még távolabb volt az a legnagyobb magyartól, Széchenyi Istvántól. Az ő szeme mindig a nagy reformra, a valóságra irányult, sem ideje, sem kedve nem volt magát a multba visszasirni. Az ő Magyarországa a jövőben volt, nem a multban. A kuruc-romantika akkoriban kezdett megszületni, bölcsőjénél a legnagyobb magyar épen nem örvendetesnek mondható érzelmekkel állott. A kuruc fogalom neki hányavetiséget, pártszellemet és tespedő multbafordulást jelentett. Ilyen politika szerinte nem egyéb, mint „*tatár* felfogás és *kurucz* politikai mélység és nem több, ne haragudjatok, drága honosim, de bizony ki kell mondanom; mert ha én nem cselekszem, ki cselekszi más? Pedig ha egy kissé mélyebbre nem viszszük politikai tervezeteinket, bizony szinte csak *kuruc* s ezzel egybeházasitott *Heister*-féle eredményeket fogunk honunk mezejére idézni". Másutt: „S igaz, nincs a világon erősb oksuly, mint a hatalom, csakhogy ennek valóságosnak és nem önámitásinak kell lennie, minthogy az ilyes soha nem vezet egyéb eredmé-

nyekre, mint mohácsi tragédiákra, Rákóczi-féle szomoru andalgókra, chinai bohózatokra, Sikhs-féle idétlenségekre stb."

Ilyesféle megjegyzésekért a legnagyobb magyar el nem kerülhetné manapság a vádat, hogy ő is a sikert, az aranyborjut imádja, hogy ő is gonosz materialista és a nemzeti eszmények megvetője. Mert Széchenyi István is keblében hordozta a nemzeti eszményeket, nem pedig ajkain, miként ez utóbbi manapság annyira elterjedt divattá lett.

Különböző korszakok kitünő magyarjait vonultattam fel annak bizonyitására, hogy igaz hazafiak, a nemzeti eszme sérelme *nélkül* közeledhettek minden időben nemcsak kritikával, de itélettel, sőt *tulszigoru* itélettel is Rákóczi alakjához és a tőle képviselt kuruc eszményhez. Irodalmunk multjában járatlanok talán csodálkozni fognak ezen jelenségen, de bizonyára nem fognak mellette gondolkodás nélkül elmenni.

Sem Katona István, sem a negyvennyolcas püspök, sem a legnagyobb magyar nem látták Rákóczi törekvéseiben az ő saját eszményeiket. Ki *merné* azonban meggyanusitani őket, hogy nem voltak hazafias ideáljaik, hogy nem élt lelkükben a független állam és szabad nemzet égető vágya! Hogy ilyen kitünő honfiaknak eszményei eltértek Rákóczitól, ebből feltétlen bizonyossággal megállapitható az a tény, hogy Rákóczi eszménye, a kurucok ideálja *csak egy része a nemzeti eszmének* és hogy rajta kivül nemzeti érzések, kivánságok és eszmények egész sora létezhetik, melyek tőle sok tekintetben különbözhetnek.

Valóban, a kurucideál igaz magyar lélekből fakadt, de *nem kizárólagos* ideál, csak egy része, helyesebben egy *formája* az *egyetemes* magyar nemzeti eszmének. Ezzel eljutottunk a nemzeti fejlődés fogalmá-

hoz, a hatalmas folyamhoz, melyet Végszómban említettem, s melyért, keserűen bevallom, annyi igaztalan vádat és gyanusítást kellett szótlanul eltürnöm.

„A rodostói számüzött egy elmult korszak szülötte volt, azé a tragikus korszaké, mely évszázadnál tovább látta magyar ellen harcolni a magyart. A nemzet egységének helyreállításával a régi sebek behegesztésével a hatalmas nemzeti fejlődés büszkén nyomult tovább uj feladatai felé, melyeket korábbi századok gyermekei még álmukban sem sejdithettek" (337. l.).

Jóindulattal és értelmesen olvasva ezen sorokat, Horváth Mihály és Szalay László történetphilosophiájának hallja bennük visszhangját, *magyarabb* visszhangját az ember. A mohácsi vésztől a szatmári békéig tragikus konfliktusok nehezedtek a háromfelé szakadt magyarságra: vallási eltérés, török-barátság és törökverés, kuruc és labanc ellentétek dulták, pusztitották, veszejtették. Egyetlen biztos pont az erdélyi fejedelemség volt, belőle indult ki Bocskay, Bethlen, a Rákócziak alatt a magyarság védelme. Rákóczi Ferenc felkelése volt az utolsó ilyen tragikus harc. *Sehol nem tagadom a fölkelés szükséges voltát*, hisz amint Bocskay Rudolf absolutismusától, *ugy mentette meg Rákóczi felkelése a magyar államot és nemzetet a Hocher és Kollonits-féle törekvésektől*. A szatmári béke lezárta ezt a tragikus korszakot. A Magyarországot támogató erdélyi fejedelemség megszünt és soha nem volt feltámasztható. A nemzeti függetlenség védelme uj viszonyok között uj erők feladatává lett. A nemzeti fejlődés tovább ment a maga széles, mert egyetemes, minden magyart befoglaló utján, s aki fel akarta tartóztatni, régi ideálokra támaszkodva, annak a mult emberévé kellett válnia, az uj nemzeti feladatoktól idegen, irántuk ellenséges politikussá.

Itt a *tragikum, a magyar* tragikum Rákóczi számüzetésében. Csak magyar szivvel lehet hozzája közeledni, idegen ember meg sem is értheti, meg sem is foghatja. „Rákóczi számüzetésének szenvedései következés nélkül maradtak és nem vált belőlük elevenül ható, kezdeményező erő". A nagy nemzeti folyamat uj és ujabb élő eleven forrásokból táplálkozott. Előbb Károlyi megbékélt józanságából, majd a nagy nemzeti renaissance költőseregének gondolataiból, Széchenyi önemésztő érzéseiből, Kossuth lángszavából, Deák, Eötvös, majd Andrássy bölcseségéből és müveltségéből. Rákóczi szükséges volt korának és a magyar nemzet létrehozta őt akkor, mikor szükség volt rá. Később, más viszonyokban, más erők, erkölcsi és szellemi energiák támadtak fel és töltötték be helyüket Rákócziéhoz hasonló becsülettel és tragikummal. A történetirónak, ha hazafias kötelességét teljesiteni akarja, az évezredes fejlődés *minden* momentumához megértőleg kell közelednie és a Rákócziétól különböző, de magyar eszmények rajzánál, aminő az én könyvemben az 1711 *utáni* viszonyok előadása, a magyarság iránti igaztalanság volna az *előbbi*, multtá vált eszményt venni mértékül és a későbbit miatta elitélni. Mert Rákóczi csak egy része a nemzetnek, melyet nagyszerü virágjaitól fosztanánk meg, ha az ő nevére, a kuruc-ideál formulájára akarnók összeszoritani. A nagy nemzeti folyamatban a *számüzött* Rákóczi, a hontalan erdélyi fejedelem, valóban tragikus sorsu hullám, mely lehetetlen munkára kénytelen történelmi feladatokhoz szabott energiáját pazarolni és végül is ott feneklik meg végső sikertelenségben, távol a nemzeti eszmének soha ki nem apadó, örök medrétől!

Magyar tragédia, magyar lélekkel láttam meg és

magyar szomorusággal adtam elő. Nem panaszkodom, sorsom is magyar érette: gúny, félreismerés, üldözés, hazaárulás vádja!

Nem vagyok sem kuruc, sem labanc. *Magyar* történetet irok, nem labancot, bár ilyent irni ép ugy nem volna szégyen és rossz magyarság jele, mint kuruc történetet irni sem az. Közvetlen előttemjáró Thaly Kálmán ez utóbbit cselekedte s mikor én utána jövén, egyetemesebb magyar alapokra helyeztem történetszemléletemet, még jóindulatu emberek is könnyen labanc vonásokat fedeznek fel ott, ahol csak hiányoznak a kurucos szinek. Pedig igazában nem is tudtam Szalay László irányához egészen visszatérni, az ő objektiv felfogását mindig hidegen követni. Mert nem sikerült elfojtanom subjektiv magyar érzésemet, mikor néha Rákóczi, mostoha sorsa kénytelenségéből, ezzel az egyetemes magyarsággal ellentétbe jutott. *Igy fájt nekem*, hogy a párisi játékházat erdélyi háznak nevezik, igy fejeztem ki szükségtelenül fájdalmamat azon, hogy az erdélyi fejedelem udvara Drinápolyban janicsárokból és kalandorokból áll. Egyetlen birálómnak, Andrássy Gyula grófnak teljesen igaza volt, mikor ezt a szomoru tényt a viszonyok hatalmára vezette vissza. Hiszen épen e szomoru viszonyok hatalma, a Rákóczira és a magyarságra nehezedő sors fájt nekem s ez tette érdessé hangomat, néhol szuróssá tollamat: a magyarság szeretete, a magyar fájdalom . . .

Elmondtam mindent, az igazságot Rákóczi-rajzom dolgában. Gondolják meg a nemzet jobbjai a tényeket és tekintsék meg az összefüggéseket ők, akik védik a nemzeti eszmét és harcolnak a nemzeti hagyományokért. És azután itéljenek felettem, aki szenvedtem és szenvedek, nemzeti érzésért és hagyományokért egyaránt.

TARTALOM

	Oldal
Előszó	3
Félretolt tanuságtételek	7
Ellenfelem, a tudós	13
Könyvem keletkezése	34
Politika és Akadémia	41
A párisi játékház	55
A legrútabb vád	64
Á la „Batu khán"	73
Vigyázat!	82
A „kalózkirály"	85
Vigouroux, a rehabilitált	90
A többi rehabilitált	93
Apróbb komédiák	105
Vád	119
De profundis	125
A nemzet jobbjaihoz	127
Bús egy rege	129
A nemzeti fejlődés folyama	136

Nap nyomda
részvénytársaság
Budapest

Ára 2.50 korona

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

DB
932
.4
S92S9
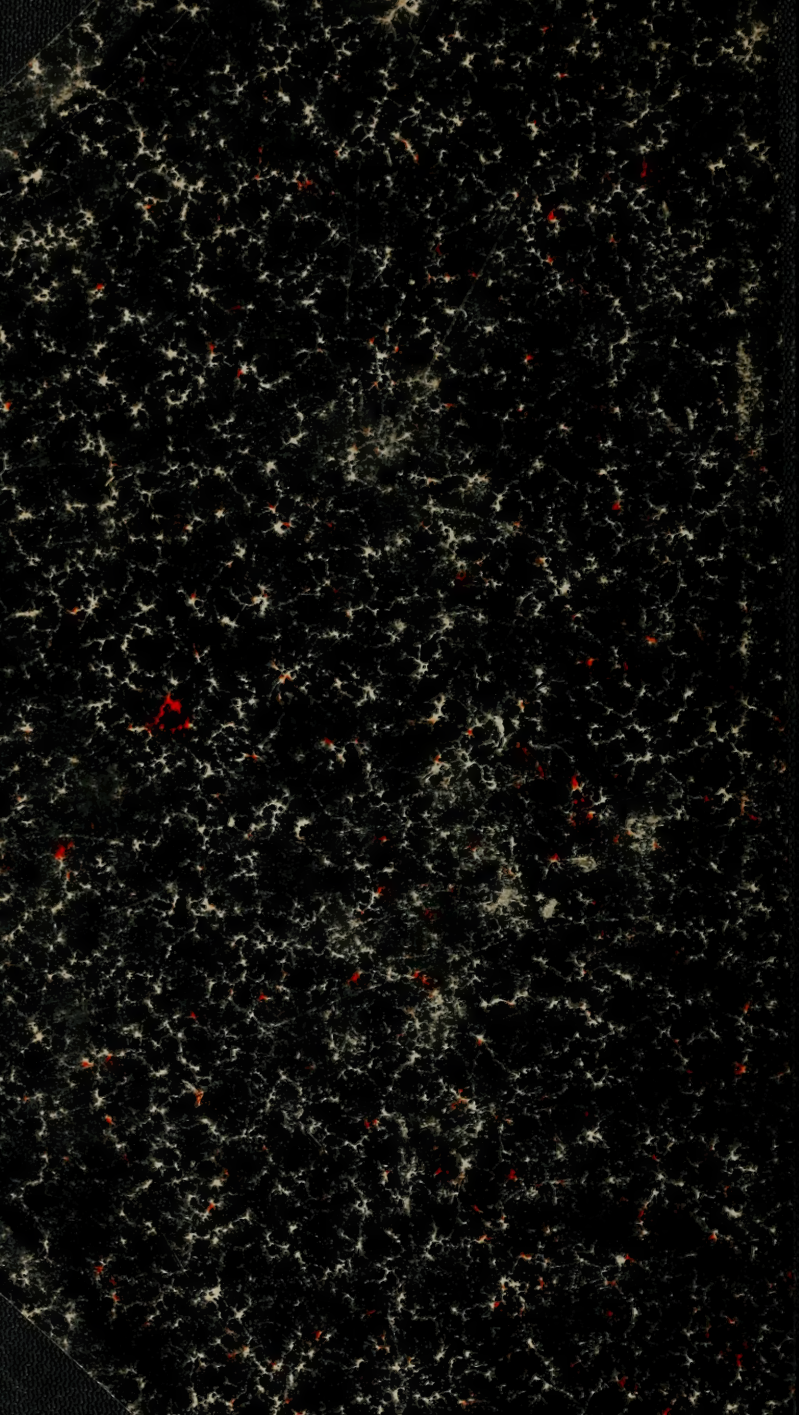
Szekfü, Gyula
Mit vétettem én?